

Fra Krig og Fred

Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift
Nummer 2014/1

Artikel:

Skyggerne på væggen:
Et forsøg på delvis rekonstruktion af
efterretningstjenesten i og fra Sønderjylland
fra 1920 til ca. 1950

Forfattere:

Ole Grøn, Michael H. Clemmesen ©

Søgeord:

Sønderjylland; Efterretningstjeneste;
Socialdemokratiet; 1. Verdenskrig; 2.
Verdenskrig. Besættelsen; Den Kolde Krig.

Resumé:

Artiklen søger at rekonstruere historien om dansk efterretningsvirksomhed i mellemkrigstiden igennem Besættelsestiden og ved starten af Den Kolde Krig. Dette vanskeliggøres af ødelæggelsen af alle Hærens planlægningsarkivalier rettet mod Tyskland den 9. april 1940. Derfor er forfatterne henvist til dels at forudsætte, at den efterretningsvirksomhed fortsatte, som blev skabt før 1. Verdenskrig, dels udnytte Ole Grøns igangværende rekonstruktion af hans farfars og fars rolle i efterretningstjeneste i og fra Sønderjylland i perioden. Artiklen sandsynliggør den socialdemokratiske ledelses afgørende, men diskrete, rolle i hele perioden.

Skyggerne på væggen: Et forsøg på delvis rekonstruktion af efterretningstjenesten i og fra Sønderjylland fra 1920 til ca. 1950

Indledning

Op til 1. Verdenskrig konsoliderede og udbyggede Generalstabens Efterretningssektion dels det landsdækkende netværk af “*efterretningsmænd*”, der benævntes den “*Civile Efterretningstjeneste*”, dels udlandsefterretningstjenesten primært i Tyskland og sekundært Storbritannien. Det landsdækkende net havde først og fremmest til opgave at virke som en “stay-behind”-organisation, der rapporterede fra besatte dele af landet til hæren i de brohoveder omkring København og ved Limfjorden, hvor man stadig planlagde at kæmpe for at forsvare den nationale ære og muligheden for at kunne modtage hjælp fra den tyske angribers modstander.

Udlandstjenesten skulle varsle om stormagtskrig og forberedelser til angreb på Danmark, og den havde to muligheder for at få meldinger til de hjemlige myndigheder. De danske efterretningsmænd i stormagts hovedstæder samt havnebyer rapporterede telegrafisk med kodede signaler via en adresse i et neutralt land, hvorfra meldingen sendtes videre til Danmark. Den anden mulighed for at rapportere muliggjorde kun varsling om angrebsforberedelser syd for landegrænsen. Denne “*Civile Efterretningstjenestes*” netværk frem mod grænsen var ekstraordinært tæt, og siden 1906 havde Grænsegendarmeriet efter direktiv af den daværende regeringsleder og forsvarsminister, J.C. Christensen, haft til opgave at støtte tjenestens virksomhed i grænseområdet.¹ Op mod og under krigen var det den dynamiske generalstabskaptajn Erik With, der med støtte af sin næstkommanderende, premierløjtnant William Wain Prior, ved personlige kontakter til agenter havde udbygget og ledet tjenesten.

Det forhold, at With ikke rådede over væsentlige statslige midler, betød, at tjenesten kom til at hvile på de enkelte agents (“*efterretningsmænds*”) nationale sindelag og offervilje, på interesse og støtte fra andre offentlige myndigheder samt

---

1 Clemmesen, 2012, pp. 113f.

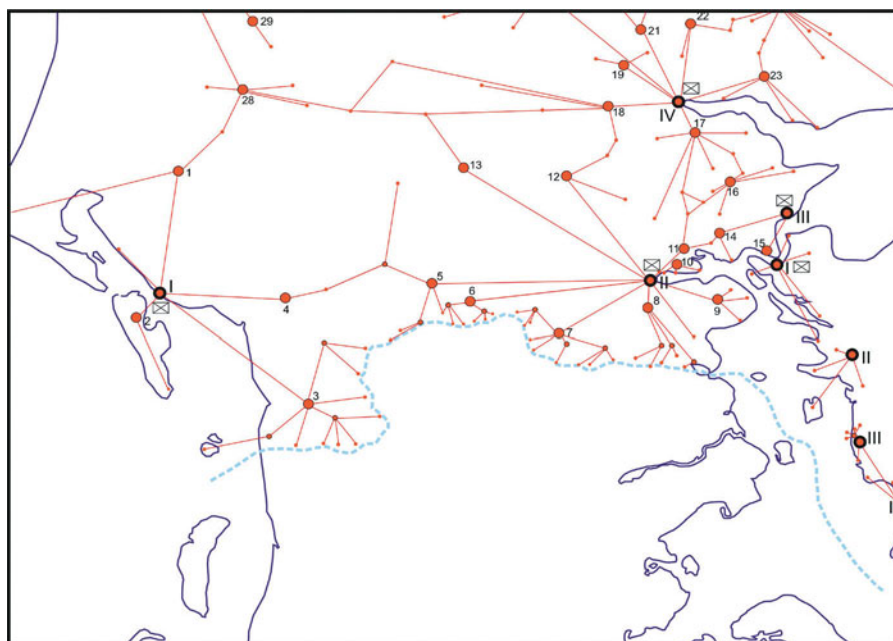
Efterretningsentreprenøren Erik With, der sammen med William Prior (til venstre) opbyggede de danske netværk før 1. Verdenskrig. (Rigsarkivet)

fra banker og ikke mindst Store Nordiske Telegrafkompagni. Denne pragmatiske inddragelse af alle gode kræfter, på et tidspunkt også venligtsindede udenlandske, var noget, der også kom til at præge dansk efterretningsvirksomhed i de godt tredive år, der dækkes her.

Det er den første og styrende tese og en forudsætning for denne artikel, at det, der skete efter Genforeningen i 1920, i princippet blot byggede videre på den eksisterende efterretningsorganisation. At det skulle have været tilfældet, bygger på den observation, at en efterretningstjeneste aldrig direkte kasserer anvendelige netværk, der ikke er kompromitterede. Dette udelukkede dog ikke, at dele af udlandstjenesten igen gennem det meste af mellemkrigstiden sygnede hen, som det var sket i 1890'erne. Dengang havde årsagen været kombinationen af pressede budgetter og både hærledelsens og regeringens koncentration om forsvaret af hovedstaden. I mellemkrigstiden var årsagen igen manglende penge og koncentrationen om ét forsvarsproblem, de irregulære tyske militseres kupangreb mod Sønderjylland.²

At netværkene rent faktisk fortsatte, bekræftes af den gamle efterretningsmand, J.P. Nederby, i hans erindringer fra 1945. Den lokalt respekterede gård ejers ejendom lå i Midtjylland ved Skibelund sydvest for Vejen lige nord for Kongeaagrænsen. Han var blevet personligt rekrutteret til efterretningstjeneste over

² Bjerg, p. 60.

Netværket nord for Kongeågrænsen i 1906. De store røde prikker betegner placeringen af 'distriktsagenter' i Jylland, de små betegner placeringen af agenter, der meldte til distriktsagenterne. Bemærk behovet for udbygning i det tyndt befolkede vestlige Jylland, men også netnets tæthed lige ved Kongeågrænsen. Rekrutteringen af Nederby nogle år senere forstærkede Vejendistriktet (distriktchef 6). (Rigsarkivet)

grænsen til Nordslesvig et par år før 1. Verdenskrig. Det skete ved et besøg på gården af en kaptajn og en premierløjtnant, sandsynligvis With og Prior. Nederby havde ved rekrutteringen været godt 40 år gammel, og han fortsatte indtil ca. 1935, hvor han bad Krigsministeriet om at blive fritaget for forpligtelsen.³

Det forhold, at udbygningens arkitekt og operatør, Erik With, havde et centralt ansvar for forsvaret af den genvundne landsdel i hele mellemkrigstiden, giver grund til at antage, at de nu mest relevante dele af de eksisterende net blev vedligeholdt. Efter at have haft en halvt uafhængig rolle i efterretningsvirksomheden mod lokale og internationale trusler fra Sovjetrusland i de første måneder efter Genforeningen blev With fra 1923 til 1927 stabschef ved Generalinspektøren for Fodfolket. Generalinspektøren var udpeget til at lede forberedelserne af forsvaret af Jylland-Fyn, og her ikke mindst af den genvundne og specielt truede landsdel. I det næste par år var With som chef for Generalstabens Taktiske Afdeling den umiddelbare foresatte for efterretningssektionen.

Fra tidligt 1931 til udgangen af 1939 var With den Kommanderende General, dvs. hærens chef, og da han blev pensioneret ved udgangen af 1939, overtog general Prior, Withs gamle næstkommanderende i efterretningssektionen under

³ Nederby, pp. 74-79.

opbygningen før 1. Verdenskrig, kommandoen over hæren. Generalstabschefen, der havde det direkte overordnede ansvar for efterretningstjenesten, fortsatte under Prior med at være den dynamiske intellektuelle generalmajor Ebbe Gørtz.⁴ Uanset, at With var 70 år ved sin afgang, ophørte han ikke med sin national- og forsvarspolitiske virksomhed.

Den anden tese knytter sig til samarbejdet om den militære sikring af Sønderjylland, som With indledte med det regeringsbærende Socialdemokratis leder, Stauning, fra 1933 til 1935 som følge af begivenhederne i Tyskland efter Hitlers magtovertagelse. Det skal argumenteres her, at dette, senest fra 1936, fik en efterretningsdimension som et centralt element, og at dette mange år fremover gjorde Sønderjylland centralt for efterretningstjenestens udvikling på den jyske halvø.

Det ses endvidere som sandsynligt, at det Stauning-Withske samspil havde rødder i de tos samt den daværende Statspolitichef, Mensens, parallelle indsats mod den venstresocialistiske, bolsjevikiske trussel fra den senvinter i begyndelsen af 1919, hvor det britiske Krigsministerium 5. marts i sin daglige situationsrapport konstaterede, at der var 60.000 arbejdsløse i København, og at "*Disorders have taken place*."⁵

Det ses også som mest sandsynligt, at det var dette samarbejde, som blot suppleredes med nye former og opgaver under Besættelsen. Indledningsvis kunne netværket af "*civile*" efterretningsmænd ud over at bidrage til den hurtigt udbyggede efterretningsvirksomhed også naturligt støtte de første tiltag i sommeren 1940 for at give den socialdemokratiske regering en politisk pålidelig bevæbnet styrke til anvendelse ved et tysk sammenbrud. Efter 29. august 1943 fik det diskrete samspil mellem dele af hærledelsen og de egentlige ledere af Socialdemokratiet mere formel karakter og et bredere mål samt flere midler, herunder en central indflydelse på efterkrigsituationen via modstandsorganisationen Ringen og hovedparten af de bevæbnede ventegrupper. Samarbejdet, nu igen mod eksterne og interne kommunistiske trusler, fortsatte efter 2. Verdenskrig. For ledende socialdemokrater var kommunisterne den konstante fjende, tyskerne kun et midlertidigt problem.

Ud over tesoerne har arbejdet ført til to observationer:

Den første observation er, at det har været et fast træk i hele perioden, at der i dansk efterretningstjeneste var fem hovedaktører.

- Den første var de militære tjenester.
- Den anden var forskellige mere eller mindre løst organiserede, privat drevne og finansierede aktiviteter, der typisk, men ikke kun, støttede de militære tjenester.

---

4 For Gørtz' indsats som reformator: Clemmesen 1982, pp. 11-1 – 11-26, 12-1 – 12-10 ; Clemmesen 2010, pp. 549-554.

5 The National Archives (TNA), WO 157/41, "Daily Summaries for March 1919", Press 5-3-1919.

- Den tredje var det statslige politis efterretningsvirksomhed, der i perioder, men ikke altid samarbejdede med de militære tjenester.
- Den fjerde var socialdemokratiets virksomhed, der i hovedparten af perioden primært var rettet mod kommunisterne og sekundært mod højreorienterede antiparlamentariske grupperinger. Man kunne normalt støtte sig fuldt ud på politiets indsats, som havde samme mål, men man var også opmærksom på, hvad de militære tjenester, de private aktører samt udenlandske venligtsindede eller allierede tjenester kunne tilbyde.
- Den femte er netop sådanne tjenester fra venligtsindede eller formelt allierede lande.

Den anden observation knytter sig netop til samspillet med venligtsindede og allierede udenlandske tjenester efter 1945. Det synes sikkert, at danske aktører var klar over og accepterede, at USA i direkte modstrid med den formelle aftale med Danmark i Washington i 1946 skabte og opretholdt "*stay-behind*"-netværk i landet. Dette simpelthen fordi det var militært og politisk logisk, når man måtte forudse, at landet ville blive besat igen tidligt i en krig.

Vilkår

At skrive efterretningshistorie for mellemkrigstidens og den første efterkrigstids Danmark er ifølge sagens natur ikke nogen enkel eller ukontroversiel disciplin, i og med at efterretningsarbejds natur nødvendiggør streng hemmeligholdelse. Specielt er efterretningsarbejdet i mellemkrigstiden dårligt belyst i det eksisterende arkivmateriale af flere grunde:

- Den danske Generalstab brændte 9. april 1940 under ledelse af chefen for efterretningssektionen sine efterretnings- og operative sager, da man jo ikke kunne vide, at tyskerne ikke alene ville undlade at beslaglægge arkiv og aktive sager⁶ men overså, at efterretningstjenesten blev voldsomt udbygget og opererede til fordel for allieret side mere eller mindre uforstyrret indtil sensommeren 1943.
- Efterretningsmiljøerne var, som de er i dag, gennemsyrede af en professionel tavshedskultur, der har en tendens til også at brede sig til områder, hvor den ikke er en livsnødvendighed, og fortsætte efter, at den er blevet irrelevant. Ganske mange, der har været involverede i arbejdet, har derfor været mildt sagt ganske fåmælte om det eller centrale dele af det i interviews og i deres memoirer. Som den tidligere chef for Forsvarets Efterretningstjeneste, generalmajor Jørgen Hjorth, skrev i 2008, er efterretningsprojekter "*planlagt, iværksat, gennemført, afsluttet – og glemt. ... Megen viden findes kun inde i hovederne på de involverede, og der forbliver den.*"⁷ Dette grundvilkår

6 Bjerg, p. 82; Lunding & Lippert, p. 69; Clemmesen, 1982, p. I-3.

7 Peer Henrik Hansen, p. 20.

har gjort, at forfatterne har måttet acceptere, at nogle af de tidligere efterretningsmænd har bidraget under beskyttelse af anonymitet.⁸

- Socialdemokratisk efterretningsvirksomhed mod den venstresocialistisk-kommunistiske trussel er pinlig og må altid benægtes, fordi den er i logisk modstrid med idéen om arbejdernes klasseinteresser. Dette problem blev først forstærket ved kommunisternes aktive rolle i modstandsbevægelsen og derefter ren gift i rammen af den politiske tidsånd fra midten af 1960'erne,
- Bortset fra en kort periode i begyndelsen af 1920'erne holdt Udenrigsministeriet en sådan afstand til den efter dets mening usmagelige og unødvendige hemmelige tjeneste, at der ikke fandtes kopier af efterretningsarkivalier dér. Politiets efterretningstjenestes ledelse havde før 2. Verdenskrig tætte kontakter til GESTAPO.⁹ Det er svært at forestille sig andet, end at dette samarbejde med tyske myndigheder, dvs. med fjenden, har øget medlemmerne af den militære efterretningstjenestes sikkerhedsbevidsthed i det samarbejde med politiet, som man stadig opretholdt på kontraefterretningsområdet.¹⁰ Der var ingen grund til at samarbejde om andet, end hvad der fra starten havde været det centrale, nemlig oplysninger om mistænkelige udlændinge og landsskadelig virksomhed fra danskeres side. Så i politiets arkiver fandtes ikke kilder om den militære efterretningsvirksomhed samt dennes kilder og andre forbindelser. Ganske vist var de engelske efterretningstjenester traditionelt en diskret partner for de danske efterretningstjenester – enten via militær- og marineattachéen, eller fra 1909 MI1c eller SIS, senere MI6.¹¹ Men indtil videre er de britiske efterretningsarkiver lukkede.

Det kan derfor ikke blive en beskrivelse bygget på et sikkert grundlag. Forfatterne må i endnu større grad end ved normal historieskrivning kombinere kildernes udsagn og logik med indicier. Derfor er det nok naturligt, at arbejdet er blevet til i et samarbejde mellem en militærhistoriker med et tæt kendskab til periodens forsvarsforberedelser, og en arkæolog med et familiært netværk i det slesvigske efterretningsnetværk, der i sagens og sit fags natur er mere åben over for at opstille teser til efterfølgende testning på et mere begrænset kildegrundlag end mange faghistorikere.

Der har fra historikerside været argumenteret for, at der på det nærmeste ikke var nogen dansk efterretningsaktivitet af betydning fra Generalstabens Efterretningssektions side før 2. Verdenskrig, i hvert fald ikke før sektionens nye medar-

---

8 Alle informanter, der har stillet op til interviews eller på anden vis har stillet information til rådighed om deres familie, arbejdsplads eller netværk, takkes hermed varmt. Uden deres hjælp ville en rekonstruktion have været umulig.

9 De Parlamentariske Kommissioner, 1950, pp. 10,23-24; Madsen, pp. 98-121; Sørensen.

10 Lunding & Lippert, pp. 44-47. At der var grund til opmærksomhed dokumenteres også af PET-kommissionens beretning, 5, pp. 65-66 oplysning om Rigspolitiets Efterretningsafdelings forsøg på i 1950 at kortlægge Generalstabens Efterretningstjenestes netværk.

11 Clemmesen, 2012, pp. 124, 283; Jeffery, bl.a. pp. 87-89.

bejder, ritmester Hans Mathiesen Lunding, fra 1937 hurtigt udbyggede sine efterretningsnetværk ind i Tyskland, Polen, Tjekkoslovakiet og Ungarn.¹² Denne artikels forfattere anfægter ikke, at Lunding kan have haft grund til at opfatte dele af tjenesten som utilstrækkelige, da han blev engageret i den. Der var på alle områder behov for at fokusere på forsvarsplanlægning og at gennemføre praktiske forberedelser, da det fra 1936 blev stadig mere klart, at man igen levede i en førkrigstid.

Forfatterne vil i det følgende argumentere for, at der faktisk var tale om en høj grad af kontinuitet i det militære efterretningsarbejde mellem verdenskrigene og i dets nære relation til vestallieret, indledningsvis specielt engelsk efterretningsvirksomhed, og at det var på dette grundlag en intensivering af samarbejdet med den britiske, den norske og senere den svenske efterretningstjeneste kunne foregå i årene før krigen. Samarbejde mellem den polske efterretningstjeneste og Lunding var tæt allerede før krigen og er sandsynligvis en vigtig forudsætning for at han var i stand til at foretage så omfattende en udbygning af sine netværk mod øst fra 1937, som det var tilfældet. Samarbejdet blev intensiveret gennem krigen efterhånden som de øvrige danske efterretningsofficerers noget afvisende holdning til polakkerne blev mindsket. Denne skyldtes bl.a., at polakkerne samarbejdede tæt med briternes egentlige efterretningstjeneste, SIS, mens den danske efterretningstjeneste samarbejdede med den britiske operative sabotagetjeneste, SOE. Haderslev fungerede som et center for det polske efterretningsarbejde i Jylland på grund af den relativt store polske befolkningsgruppe i dette område. Endvidere ser det ud til, at en stor del af efterretningsstrukturen fra mellemkrigstiden blev anvendt under besættelsen og fortsatte efter denne. Den amerikanske efterretningstjeneste var allerede fra besættelsestiden en international partner af voksende betydning.¹³

Wilhelm Christmas-Møller placerede i sin bog¹⁴ både starten af forbindelsen til amerikanerne og samarbejdet mellem Socialdemokratiet og den militære efterretningstjeneste i perioden lige efter 2. Verdenskrig. Peer Henrik Hansen har allerede beskrevet, hvorledes indledende forbindelser til amerikanerne blev opbygget i de sidste to år af besættelsen.¹⁵ Det er muligt at supplere hans beskrivelse. Her skal det som nævnt også sandsynliggøres, at Socialdemokratiets forbindelse til den militære efterretningstjeneste havde sine rødder langt tidligere, nemlig i den parallelle indsats mod den nationale og internationale kommunistiske trussel to årtier før Besættelsen.

---

12 Bjerg, pp. 58-60; Lunding og Lippert, pp. 49.

13 Nellemann pp. 13-14, 27, 33-43, 46, 51, 59, 66, samt anonym kilde med godt kendskab til polske forhold under krigen. Dennes identitet er forfatteren bekendt; Brev fra Otto Møller til Ole Grøn, februar 2012. Møllers information er baseret på indtryk, han fik i en periode under krigen, hvor han boede hos Caja Lunding på Østerbro, mens hans egen familie var splittet og Lunding sad fængslet i Berlin samt fra enkelte samtaler efter krigen med Lunding selv.

14 Christmas-Møller, pp. 16.

15 Peer Henrik Hansen, pp. 58-98.

Der er næppe tvivl om, at Christmas-Møller havde ret i den forstand, at sådanne typer samarbejde efter krigen kunne gives en mere formel form. Christmas-Møllers og Lundings historier samt specielt Bjergs konklusioner afviger på nogle punkter fra det billede, Ole Grøn har fået gennem interviews i og ud fra sit familiære netværk, der kan baseres på samtidiges erindringer.

Det billede af hjørner af begivenhederne, der på dette grundlag tegnede sig, gjorde det nemlig rimeligt, i hvert fald i grænseegnen, at se forløbet i mellemkrigstiden som en naturlig fortsættelse af den kraftige opbygning af de netværk i og uden for Danmark, som With og Prior stod for op til 1. Verdenskrig. Der var sket en konsolidering af det landsdækkende civile efterretningsnetværk både nord for landets gamle grænse (se illustrationen), i Sønderjylland og i resten af hertugdømmerne. Det samme er tilfældet med de forbindelser, der af With og Flådens Stab blev skabt til Post- og Telegrafvæsenet, Det Store Nordiske Telegraf-selskab, Statsbanernes Trafikafdeling, Fyr- og Vagervæsenet, rederier, banker, handel og industri samt dele af det diplomatiske korps inklusive nogle venligtsindede konsuler. Alle fortsatte rutinemæssigt med at overvåge de øvrige relevante dele af den omliggende verden, til en vis grad i et diskret samspil med mere velhavende britiske venner.¹⁶ De mere omfattende førkrigsnetværk var der jo i vid udstrækning stadig, hvis man blot genoprettede kontakten ved rejsevirksomhed.

I det ulønnede civile netværk ser det endvidere ud til, at rollen som agent kunne være arvelig, fra gårdejeren til sønnen, der overtog, fra håndværkeren til hans arving. Dette indbyggede en vis grad af automatik i netværkenes fortsættelse.

Hvor arkiverne lader os i stikken mht. aktivitet i det civile netværk i 20'erne og 30'erne, er et alternativ at prøve at interviewe personer, der kan – og er villige til – at hjælpe med at fylde de alvorlige huller, der er i historieskrivningen. Man skal selvfølgelig her som altid være opmærksom på, at erindringer med årene kan forvrænges. Det er dog ofte muligt at foretage kontrol af de informationer, man får fra sine kilder, der kan vise, hvor pålidelige de er. I sådan et forløb skal man også være opmærksom på at kontrollere, om der foreligger erindringer fra afdøde nøglepersoner, der dukker op i beretningerne. Det viste sig, at mange, der har været involveret i efterretningsaktiviteter, faktisk nedskriver deres erindringer – selvfølgelig med forskellige grader af frafiltrering af, hvad de opfatter som fortrolige informationer. Gennemgående synes arvingerne at være opmærksomme på, at de skal tage vare på sådanne manuskripter i familien, mens det generelt ligger lidt tungere med at få dem indleveret til de relevante arkiver. Derfor er der faktisk stadig informationer at hente på de danske pulterkamre.

Selve familierne kan også sidde inde med informationer i form af erindringer, som de typisk ikke anser for *“noget særligt”*, men som sat ind i den rette sammenhæng kan vise sig at være særdeles vigtige. Interessante er således enkerne efter aktive mænd – det var i de generationer, der er talt om her, typisk mændene, der

---

16 Clemmesen, 2012, pp. 83-84, 129-132, 161-163, 283-284, 312-318, 453-456, 479; Hedegaard, p. 49.

var aktive, selv om der selvfølgelig er en del undtagelser. En del af disse enker har gennem et langt liv tavst gjort deres observationer, uden at få meget andet at vide af ægtefællen, end at disse ting under ingen omstændigheder måtte omtales for andre. Denne optræden har været en rutinemæssig "normalitet" i deres samliv med ægtefællen. Ofte går deres ansvarsopfattelse ikke på de myndigheder, ægtefællen har udført efterretningsrelateret arbejde for, men direkte på ægtefællen. Så når denne ikke længere er i live, har de ingen problemer med at videregive deres observationer. Det første og største problem ved sådanne kontakter er som regel at få dem til at forstå, at alt kan være af interesse, også ganske dagligdags ting. Mange lider af den vrangforestilling, at rigtigt efterretningsarbejde udføres af personer i James Bond-ligaen, og at en ægtefælles, en fars, etc. aktiviteter i det perspektiv er ganske ubetydelige.

Når man har kontakt med flere i et socialt netværk, der har været rammen om en efterretningsmæssig funktion, er det til tider muligt at få deltagerne til at belyse hinandens roller og så skærpe deres informationer ved at konfrontere dem med de andres udsagn. Det kan også give interessante resultater at finde ud af, hvilke personer i et socialt-/efterretningsnetværk, der har haft adgang til hvilke informationer. Det kan vise meget om rollerne og opbygningen.

Niels Grøn Madsens og Otto Grøns netværk

I arbejdet med denne artikel har det som allerede skrevet været afgørende, at en af forfatterne, Ole Grøn er vokset op i et socialt netværk, der har indgået i de efterretningsmæssige aktiviteter i grænseegnen, der skal beskrives. Hans bedstefar Niels Grøn Madsen kom til Sønderjylland allerede før genforeningen som en del af det netværk af særdeles dansksindede embedsmænd, der ønskede at medvirke til en genfordanskning af området – et naturligt og da nødvendigt rekrutteringsgrundlag for en dansk efterretningstjeneste.¹⁷ De nye kunne bygge på stadig eksisterende dele af det danske førkrigsnetværk i området. Hvor dets centrale folk havde overlevet krigen, kunne disse anvendes som tillidsfolk under opbygningen af tættere og nye net.

Samme fordel havde den tyske efterretningstjeneste selvfølgelig i forhold til det tyske mindretal i området.

Niels Grøn Madsens søn og Ole Grøns far, Otto Grøn, var fra 1937 fra sit 15. år involveret i efterretningsvirksomhed i Padborgområdet for dansk efterretningstjeneste og var senere i modstandsbevægelsen i Ringen under Erik Husfeldt. Han blev redaktør af undergrundsbladet "Grænsevagten", der havde fokus på det sønderjyske problem. Informationerne fra Otto Grøn om disse aktiviteter udgør undersøgelsens udgangspunkt og ryggrad sammen med de informationer, han fik

---

17 Hans etat, Post- og Telegrafvæsenet, havde altid haft et tæt samarbejde med hærens kommunikations- og efterretningsfolk (Se Torsten Friis' omtale af netop de personer, Clemmesen nævner i sin 2012-bog, herunder ikke mindst ingeniørofficeren Rambusch).

af sin far, postmester Niels Grøn Madsen i Padborg, om dennes rolle i efterretningsarbejdet.¹⁸

Rekonstruktionen har taget sit udgangspunkt i de hændelser, informationer, personer og lokaliteter, Otto Grøns erindringer knytter til hændelser, og som er relevante for artiklens tema. Disse er så sat i relation til andre meddeles oplysninger, den eksisterende litteratur samt en del af det mere generelle arkivmateriale. For den mere personspecifikke del af undersøgelsen er der primært fokuseret på indsamling af erindringer fra de gennemgående ganske aldersstegne personer, der kan bidrage med information. Desuden har der været indsamlet informationer fra sådanne personers familier. Der er sent i arbejdet med artiklen fundet et par nye meddelere, der har givet væsentlige oplysninger om de relevante netværk i efterkrigstiden. De informationer, som disse kilder bidrager med, supplerer det billede, der gradvis opbygges.

Da det røre, som denne undersøgelse har skabt, gør at der stadig katalyseres eller fremprovokeres nye erindringer hos de overlevende, og da bearbejdning, ordning og fortolkning i relation til det øvrige indsamlede materiale er ganske omfattende, kan det blive relevant at samle det nye materiale i en efterfølgende, supplerende artikel.

Sønderjyllandsdimensionen

En væsentlig ting, der kan være svær at forstå i dag for læsere uden for landsdelen, er sønderjyllandsproblemet centrale rolle i mere end halvdelen af det 20. århundredes danske politik. Nederlaget i 1864, der betød, at hertugdømmerne måtte afstås til Tyskland, kom til at betyde umådelig meget for de folkelige bevægelser. Der var hos mange en følelse af, at det på ny kunne komme til kamp, ikke alene i Sønderjylland, men om Danmarks eksistens som selvstændig nation. Holdningskampen bølgede frem og tilbage mellem officielle og uofficielle danske og tyske grupperinger i hertugdømmerne i en national polarisering, der også frembød et godt rekrutteringsgrundlag for de to sider.

Et klart indblik i den nærmest kaotiske politiske situation og dynamik, der opstod efter Tysklands nederlag i 1. Verdenskrig og ved Nordslesvigs genforening med Danmark, er givet af Troels Fink.¹⁹ I tiden lige efter 2. Verdenskrig opstod en tilsvarende national turbulens, som i 1920, igen først og fremmest knyttet til spørgsmålet om en yderligere flytning af den danske grænse mod syd.²⁰

Også i mellemkrigsperioden, hvor der ikke var realpolitisk udsigt til yderligere flytning af grænsen mod syd, opretholdtes gennem de folkelige bevægelser et kraftigt fokus på fortsatte problemer samt på ydelse af hjælp til den da undertrykte dansksindede befolkning i Sydslesvig. Centrale var her et stort antal

---

18 Denne periode af Otte Grøns arbejde, indtil den formelle inddragelse under krigen, opfattes som en rekrutterings-, prøve- og læredrengetid.

19 Fink.

20 Gade, pp.243-244; Olesen, pp. 461-466.

Familien Grøn Madsen ved Vestkysten ca. 1938. Fra højre: Otto Grøn, Niels Grøn Madsen, Poul Grøn, Olga Grøn og Mogens Grøn.

organisationer over hele landet såsom “Hovedstadens Grænseforening”, “Sønderjydske selskabelig Forening”, “Sønderjydske Centralforening”, osv. Deres rolle var i stor udstrækning lobbyisme og andre aktiviteter for en flytning af grænsen. De var i bund og grund tysk fjendtlige og forsvarspositive. Specielt studenterorganisationerne “Akademisk Skytteforening” og “To Løver”, fungerede – udover at rette de studerendes tanker og sympati mod det tabte Slesvig – som rekrutteringsramme for unge akademikere til mere aktivistisk virksomhed, inspireret af folk som Erik With. With var samtidig med, at han var chef for Generalstabens Efterretningssektion, chef for “Akademisk Skyttekorps” fra 1911 til 1917.

Først den ændring i fjendebilledet, der skete i tiden efter 2. Verdenskrig, svækkede sammen med den politiske udvikling i Tyskland det dansk-tyske modsætningsforhold om Sønderjylland. Tyskland, Danmarks hovedfjende i mere end hundrede år, blev få år efter 2. Verdenskrig vores allierede, og samtidig blev mindretallets situation nord og syd for grænsen ordnet tilfredsstillende. Begge sider af grænsen hørte under NATO-hovedkvarteret i Norge, og i 1962 blev de danske styrker og de tyske styrker i Slesvig-Holsten samlet i en enhedskommando under en dansk officer.

Ændringen af den danske forsvarssituation og skiftet i efterretningsvirksomhedens geografiske fokus fra at være rettet mod Tyskland til at være rettet mod Warszawapagten nødvendiggjorde imidlertid ikke nogen betydelig geografisk nyorientering. Det nærmeste mulige fjendeland, DDR, var en del af det tidligere Tyskland, og nåede på kysten helt frem til Wismar 160 km fra den dansk-tyske landgrænse. Afstanden fra de syddanske øer, Ærø, Langeland, Lolland, Falster og Møn til DDR's kyster var mellem 20 og 40 km. Dette område havde været i Generalstabens Efterretningssektions fokus allerede i årene før 1. Verdenskrig, hvor

Erik With skabte et agentnet, der kunne melde om forberedelser i Østersøhavene til invasion af Sjælland. Det var også et område, der blev dækket af en del af det netværk, som Lunding udbyggede fra 1937. Denne geografisk bestemte kontinuitet afspejles efter 2. Verdenskrig i en fortsat tilstedeværelsen af én koncentration af centrale danske efterretningsaktiviteter i det dansk-tyske grænseområde. Grænseområdet var en naturlig base for opbygning og operation af netværk ind i både DDR, Polen, Tjekkoslaviet og Ungarn.²¹ En funktion, der nok er typisk for nationalt blandede områder.

Periodeopdelingen

Den første periode 1919-1922

Den første periode er årene fra 1919 til 1922. Indledningsvis blev den alvorligste umiddelbare trussel mod landet opfattet som værende Sovjetrusland, hvilket også var naturligt i og med, at København i de år var hovedbasen for Ententemagternes operationer i Østersøen til støtte for de baltiske lande og Polen. Den potentielle trussel fra Tyskland blev dog ikke ignoreret.

Den anden periode 1923-1930

Den anden periode er 1923-1930, hvor det blev mere og mere klart, at politikerne krævede, at forsvaret af den jyske halvø ikke kun skulle indledes i Sønderjylland, men indsatsen skulle koncentreres her. Man fortsatte dog med at være opmærksom på den sovjetiske trussel.

Den tredje periode 1931-1932

Den tredje periode var 1931-1932, hvor truslen fra Tyskland blev understreget af den begyndende genoprustning af landet fra 1928 og den igen ustabile politiske situation. Samtidig måtte planlæggerne se i øjnene, at mulighederne for allieret støtte var ved at forsvinde på grund af reduktionen af størrelsen af den britiske flåde og dennes behov for at koncentrere sig om at møde udfordringen fra Japan i Asien. Det blev afgørende at kunne følge situationen i Nordtyskland. Det må have forekommet nødvendigt at supplere den varsling om aktiviteter på den anden side af grænsen, som Grænsegendarmeriet og agenterne i Berlin og de tyske havnebyer kunne levere. Efterretningstjenesten opdaterede i begyndelsen af årtiet sine oplysninger om sovjetisk militær organisation. With blev tidligt i 1931 Kommanderende General og fik hermed det samlede ansvar for at forberede landforsvaret af Danmark.

Den fjerde periode 1933-1936

Derefter en fjerde periode 1933-1936, hvor truslen blev en Versailles-revision. Den indenrigspolitiske ramme for hæren ændredes ganske vist med statsminister Staunings og hans tillidsfolks samarbejde med With. Et naturligt element måtte

---

21 Lunding & Lippert, p. 49.

dels være en øget bred efterretningsindsats for at følge udviklingen syd for grænsen, men nok så meget en dansk-national konsolidering i Sønderjylland og en tæt overvågning af de nazistisk aktive hjemmetyskere.

Den femte periode 1937-1940

Den femte periode var 1937-1940, hvor krigsrisikoen og senere angrebstruslen blev stadig mere akut. Under den nye, energiske generalstabschef Ebbe Gørtz' ledelse ændrede forsvarsforberedelserne sig fra at være en rutineaktivitet til at blive realistiske og fokuserede. Dette ville efterretningsmæssigt medføre udbygning af netværk og suppleret af disse med andre, overgribende netværk.²²

Den sjette periode 1940-1945

Den sjette periode var 1940-1945, hvor det generelle samarbejde mellem hæren og dansk-nationale politikere, herunder socialdemokratiet, er beskrevet af Palle Roslyng i hans disputats.

Den afsluttende periode 1945-ca. 1950

Den afsluttende periode, der her dækkes, er 1945-ca. 1950, hvor efterretningsarbejdet – som fra 1919 – blev rettet mod truslen fra øst, nu med udgangsområdet lige på den anden side af Østersøen og fra foden af den Jyske Halvø.

Forfatterens rolle

Arbejdet mellem forfatterne har været organiseret således, at Clemmesen for hver periode ud fra sin rekonstruktion af efterretningstjenesten før og under 1. Verdenskrig samt truslen og tidens forsvarsforberedelser har skitseret, hvilket fokus efterretningsaktiviteterne i denne periode mest logisk måtte have. Derudover har han på grundlag af de overlevende kilder om Generalstabens efterretningstjeneste fra Udenrigsministeriets arkiv og ikke mindst i Statspolitiets arkiv om politiets interne efterretningsvirksomhed skitseret karakteren af deres samarbejde og deres fokus i 1920'erne. Dette grundlag er af Grøn komplementeret på grundlag af eksisterende litteratur og kilder samt hans indsamlede materiale fra samtaler med overlevende vidner eller deres familiemedlemmer. Endelig er den samlede tekst gået kritisk igennem af begge forfatterne for at nå til den umiddelbart set mest logiske tolkning, det var muligt at skabe uden at komme i konflikt med kilderne.

1919-1922:

Begyndende forsvarsforberedelser mod Tyskland og “Koldkrigs-samarbejde” med Ententen mod truslen fra Sovjetrusland

I begyndelsen af maj 1920 afløste en dansk hærstyrke af regimentsstyrke, “Sønderjysk Kommando”, den franske og den britiske bataljon, der havde overvåget

---

22 Angående januar 1940-krisen og beredskabsforøgelsen, se Clemmesen, 1982, p.12-12.

folkeafstemningerne tidligere på året. Kommandoets rolle var at bidrage til ro og orden og forberede områdets tilbagevenden til dansk styre, der formelt først skete 9. juli med kong Christian X's passage af grænsen den følgende dag. En del af Sønderjysk Kommando i Sønderborg blev et par dage efter ankomsten indsat for at sikre byens nøglepunkter såsom el- og gasværk under den generalstrejke, der indtil midten af juni ramte byen. I perioden derefter kom der stadig meldinger om politiske og sociale uroligheder syd for den nye grænse, og de lokale danske myndigheder såsom Grænsegendarmeriet understregede, at der var risiko for, at urolighederne ville passere grænsen.²³

Meget naturligt blev denne trussel taget alvorligt af Generalstabens efterretningsindhentningselement, der på dette tidspunkt blev benævnt "*Sektion C*". Den fulgte løbende situationen i Nordtyskland efter krigen, hvor den nye demokratiske Weimarrepublik var ved at finde sine ben efter en krigsafslutning, der var fortsat i noget nær borgerkrig. I maj 1919 fulgte man således jf. indberetninger, som har overlevet i Udenrigsministeriets arkiv, sikkerhedssituationen i Flensborg og Holsten og opsnappede bl.a. en marinedagsbefaling fra Wilhelmshafen.²⁴

Midt i august 1920 modtog Sønderjysk Kommando en melding fra en sergent Overgaard om, at tyskerne transporterede geværer og anden soldaterudrustning til Harrislee i Nordkanten af Flensborg, og fire uger senere oplyste Sektion C kommandoet, at man fra en meddeler med gode forbindelser syd for grænsen havde fået bekræftet sergentens oplysning. Tyskerne havde opmagasineret vognladninger af krigsmateriel i en stor bygning i Harrisleergade. Sektionen rapporterede også, at højrenationalistiske tyskere var ved at danne frivillige korps i hele Sydslesvig. Flensborgs Overborgmester fra 1899 til 1930, Dr. Hermann Bendix Todsén, stod angiveligt i spidsen for frikorpsbevægelsen. Korpset skulle allerede være på 5-6.000 mand, alle med militær uddannelse, og havde angiveligt pensionerede officerer som førere. Nogle af styrkens våben blev opbevaret i private hjem.²⁵

Umiddelbart kom hovedtruslen fra syd dog ikke fra en nationalistisk højremilits. I begyndelsen af januar 1921 blev kommandoet holdt i beredskab på grund af "*voldsomme kommunisturoligheder*" på den anden side af grænsen.²⁶

Netop i august 1920 begyndte hærledelsen forsvarsforberedelser i Sønderjylland, da Chefen for Generalstaben, generalmajor Louis Nielsen, havde gennemført

---

23 Rigsarkivet. 2. Generalkommando, Indkomne Sager 1801-1925 Pk. K.18: Grænsegendarmeriet F. Nr. 10 af 19-07-1920 til Sønderjyske Kommando.

24 Rigsarkivet. Udenrigsministeriet. 1908-1985. Fortrolige skabssager (efteraflevering II, 1993), 13 – Dan 22/19, pk. 17, Fortroligt, C. Nr. 10. Meddelelse fra Generalstabens Sektion C af 9-5-1919: "Tyskland"; Fortroligt, Meddelelse fra Generalstabens Sektion C af 23-5-1919 Kl. 1.30 Efm; C. Nr. 10 af 30-5-1919 Af tysk Marinedagsbefaling, Wilhelmshafen 9-5-1919.

25 Rigsarkivet. Sønderjysk Kommando Fortroligt 1920-1923 Pk. 76, Sergent J.P.S. Overgaard ved 8. Bataillons 4. Kompagni, p.t. Sønderjysk Kommandos Stab af 16-08-1920 til Sønderjysk Kommando. Generalstaben, Sektion C, GST Sektion C Strengt fortroligt af 13-09-1920.

26 Rigsarkivet. 2. Generalkommando, Indkomne Sager 1801-1925, Pk. A152: Sønderjyske Kommando Nr. 44 af 07-01-1921 til 2. Generalkommando.

en første rejse i landsdelen. Han iværksatte derefter i sin stab en fuld rekognosceringsøvelse i de næste uger, hvor efterretningsofficeren kaptajn William Prior analyserede mulighederne for en tysk angriber. Louis Niensens konklusion, som dannede grundlaget for de forskellige rekognosceringsholds arbejde og for det efterfølgende krigsspil, var, at der skulle sendes rytteri frem mod grænsen, men hovedstillingen skulle placeres på det smalleste sted fra Åbenrå mod vest. Dette var nok logisk for Nielsen, for det var nogenlunde i denne linje, at tyskerne havde valgt at placere deres nordvendte "*Sikringsstilling Nord*" i 1916. Rekognosceringen og det efterfølgende krigsspil forudsatte, at hele den danske hær på i alt seks fodfolksdivisioner indsattes her – halvdelen i forsvarsstillinger, halvdelen som en modangrebsstyrke. Endvidere var grundlaget, at stillingen blev støttet mod vest af oversvømmelsesarbejder. Imidlertid viste arbejdet, at stillingen alligevel kun egnede sig til en sej kamp for at sinke angriberen, ikke til "*hovedkampen*" for landsdelen.²⁷

I marts 1921 havde hærledelsen derefter gjort sine overvejelser mht., hvordan forsvaret af den jyske halvø nu skulle ske. Mobilisering måtte for at undgå tysk indgriben ikke ske syd for Haderslev-linjen, men når den mobiliserede jyske hærstyrke var klar, skulle hærens hovedstyrke indlede kampen i en linje syd om Skærbæk over Løgumkloster til Åbenrå. Den afgørende kamp på halvøen skulle dog ikke tages i Sønderjylland, men som indtil 1918 ville man opretholde et brohoved ved Limfjorden, hvor man kunne modtage allieret hjælp. Vestmagternes tilstedeværelse i Østersøen under interventionen i Baltikum og hjælpen til Polen i krigen mod bolsjevikkerne gjorde det logisk og naturligt at forudsætte allieret hjælp mod både russere og tyskere. Den umiddelbare trussel mod Sønderjylland var dog kombinationen af voldsom politisk uro i Tyskland og illoyale revisionistiske hjemmetyskere.

En logisk indsats for efterretningstjenesten ville i denne ramme være:

- 1) En udbygning af den tidligere udlandstjeneste i Nordslesvig til et robust "*stay-behind*"-netværk svarende til det nord for den gamle grænse. Det sønderjyske netværk skulle dels kunne støtte hærens indsats i forsvaret af landsdelen og længere mod nord, dels kunne sikre mulighederne for kontraefterretningstjeneste mod hjemmetyskerne og andre potentielt illoyale sønderjyder. Dette netværk ville være tættest ved grænsen for at støtte indhentningen i Sydslesvig og Holsten.
- 2) En konsolidering og supplerung af de netværk, der allerede eksisterede lige syd for den nye grænse, nu også for at kunne give varsel om bander på vej mod nord. Denne sidste opgave kunne i stor udstrækning nok løses ved det nu flyttede Grænsegendarmeri.

---

27 Rigsarkivet, Generalstabens. Krigsføringsdepotet. Generalstabsøvelser, Nr. 58. Louis Nielsen "Instruktion for Rekognoscering ved Grænsen i August 1920" af 20-8-1920 samt de efterfølgende holdrapporter fra august, september og oktober, herunder først og fremmest kaptajn Ortveds rapport fra 10-9-1920.

Generalstaben udarbejdede nu sit bud på den “*Forsvarsplan*”, den strategisk-operative idé, der efter stabens opfattelse burde lægges til grund for en kommende forsvarsordning og planlægning efter rekognosceringen og krigsspillet i august-oktober 1920. Forsvaret af Jylland burde rettes mod syd og føres så tæt ved grænsen som muligt. “*Topografiske Forhold*” gjorde det dog ikke realistisk at indlede det egentlige, bevægelige forsvar længere mod syd end Åbenrå. Her skulle hæren sammendrages efter mobilisering, og efter Vestmagtflådernes tilbagevenden til danske farvande skulle hele den danske felthær overføres dertil, som det var forudset under krigsspillet i efteråret. Ingen mobiliseringssteder måtte lægges syd for linjen Haderslev-Ribe. Mulighederne for forsvarskamp på halvøen betød dog, at man valgte at bevare “*basis*” i Limfjordsområdet.

I det krigsspil, som Generalstaben gennemførte i vinteren 1921-22, havde Sønderjylland ingen rolle. Den operative ramme var ganske vist indsættelsen af den samlede danske hær på halvøen, men målet var begrænset til at holde området nord for Limfjorden indtil ankomsten af et “*Forbunds-Troppekontingent*”. Her havde mobiliseringen fundet sted, og hertil var de sjællandske hærstyrker blevet overført.

En næsten tilsvarende pessimistisk holdning til egne muligheder i Jylland blev afspejlet af Generalstabens Taktiske Afdelings “*Øvelsesrejse II*” i oktober 1922. Man konstaterede, at det ikke var realistisk at koncentrere de jyske hærstyrker syd for linjen Aarhus-Ringkøbing. Under denne generalstabsrejse var den gruppe af generalstabens officerer, der arbejdede med den fjendtlige, tyske styrkes fremrykning, ledet af kaptajn Prior. Han blev støttet af kaptajn Sylow, chefen for Sektion C.

Det blev først i februar 1923, da den nye hærlov af 1922 trådte i kraft, at man vidste, hvilke styrker man ville råde over i Jylland. Indtil dette tidspunkt måtte forsvarsforberedelser bygges på “*Forsvarsplanen*”s løsere grundlag, dvs. med en første indsats ved Åbenrå og en første egentlig forsvarslinje fra Haderslev til Ribe.²⁸

Man kunne dog uden at vente på hærloven gå i gang med at udbygge efterretningstjenesten i forlængelse af og overensstemmelse med organisationsprincipperne fra før Verdenskrigen. Det skal allerede her gøres klart, at alle danske hærordninger indtil 1951 var fuldstændig afhængige af rettidig varsling, fordi de i fredstid var rene uddannelses- og mobiliseringsstrukturer. Der eksisterede frem til dette tidspunkt ingen sikrings-, beredskabs- eller dækningsstyrke, før en sådan var blevet etableret ved en politisk beslutning om delvis mobilisering.

Den “*Civile Efterretningstjeneste*”, dvs. “*stay-behind*”-organisationen i Nørrejylland, var der stadig behov for i rammen af “*Forsvarsplanen*”. En tilsvarende organisation skulle logisk set hurtigt opstilles i Sønderjylland, her dog med en sandsynligvis højere prioritering af kontraefterretningsopgaver, da man skulle kunne erkende undergravende aktiviteter blandt hjemmetyskere. Disse netværk

---

28 Rigsarkivet. Generalstaben. Krigsføringsdepotet. Generalstabsøvelser Nr. 61.a. “Generalstabens Krigsspil 1921-22. Fortroligt Grundlag for Generalstabens Krigsspil I, Vinteren 1921, Oktober 1921, Gst. Takt Afd.s Øvelsesrejse II, Oktbr. 1922; Clemmesen, 1982, pp. 7-5 – 8-1.

Nøglepersonen Mensen, sandsynligvis i 1911 ved starten på sin lange chefsperiode med opbygning af det Statspoliti, som undergravede den kommunistiske udfordring til Stauning. (Ordenskapitlet)

kunne sandsynligvis bygges på grundlag af de udlandstjenestenetværk af dansk-sindede, der havde dækket Nordslesvig før og under krigen. Som i resten af landet kunne hæren i sin kontraetterretningsvirksomhed samarbejde med det politi, der nu blev etableret i landsdelen, herunder også med Statspolitiet, der fra en lille organisation på 36 mand i 1911 i 1919 var vokset til 420, da alt kriminalpoliti i landet blev en del af korpset. Statspolitiets chef op gennem 1920'erne var stadig den Valdemar Henrik Mensen, den tidligere auditor for hæren og flåden, der op til og under Verdenskrigen efter nogle indledningsvise kompetence- og prestige-problemer havde samarbejdet tæt og godt med Erik With under krigen.

Det tætte samarbejde mellem Mensen og With og kontinuiteten fra dette samarbejdes begyndelse i vinteren 1911 blev bekræftet af Mensens "*Strengt Fortrolige*" "*Kundgørelse for Statspolitiet Nr. 1. Instruktion angaaende Fremskaffelse af Oplysninger til Brug for det militære Efterretningsvæsen*" fra 24. januar 1922. Instruktionerne dækkede fire områder: For det første spionage mod fæstninger, infrastruktur og forsvarsrelevant terræn. For det andet fremmede statsborgeres forsøg på at få kontrol eller ejerskab til forsvarsrelevante ejendomme eller jord. For det tredje beskæftigelse af udlændige i telekommunikationsstillinger eller lignende. Endelig, for det fjerde udlændinge, der opholdt sig i landet under falskt påskud.²⁹

Under tilrettelæggelsen af forsvaret af Sønderjylland var det hærens opfattelse, at man, som det var gældende for mobiliseringsstederne, ikke kunne placere stabselementer foran linjen Haderslev-Ribe, så de lå udsatte for et tysk overfald. I resten af Danmark kunne man i stor udstrækning bygge forsvarsforberedelser på tjenestemændene i Statsbanerne samt Post- og Telegrafvæsnet. Telegrafvæsnets indsats og bemanning havde traditionelt været tæt knyttet til hærens efter-

29 Rigsarkivet. Garnisonskommandanten i Fredericia. Fortrolige sager 1898-1949, pk. Nr. 1.

retningsindsats på samme måde som statens indsats i havne- og fyrvæsenet havde støttet søværnets.³⁰ Problemet i Sønderjylland var dog, at man indtil videre ikke kunne trække på lokale, danske embedsmænd. Sådanne måtte sendes til landsdelen.

Fra rammen til et fokuseret rekonstruktionsforsøg: Afløsningsassistenternes 'tidlige' indmarch i Sønderjylland

Som nævnt i slutningen af indledningen har arbejdet mellem forfatterne været fordelt således, at Clemmesen primært beskrev forhistorien og rammen, og Grøn derefter supplerede med sin undersøgelses resultater.

Et eksempel på en sådan indsættelse af danske embedsmænd er sandsynligvis Niels Grøn Madsens ansættelse på posthuset i Haderslev. Ifølge Postvæsenets opgørelse over "*Postpersonalet og Posthusene den 1. juli 1921*" blev han ansat den 5. maj 1920 sammen med 4 andre 'afløsningsassistenter', O.P. Pedersen, A. Graversen, Løjtnant K.F.F. Lauridsen samt V.D. Madsen. Dette er opsigtsvækkende, for det første fordi Sønderjylland på dette tidspunkt stadig formelt var tysk, og dansk postvæsen ikke havde en formel rolle før den officielle danske overtagelse af landsdelen i juli 1920, for det andet fordi gruppen på 5 nyansatte afløsningsassistenter i Haderslev ikke har paralleller andre steder i landsdelen. Der forekommer her ikke andre ansættelser af afløsningsassistenter på dette kritiske tidspunkt. Den eneste anden afløsningsassistent, der er registreret i 5. postdistrikt for 1920, er en O.M. Rasmussen, ansat den 1. november 1918, også i Haderslev, men altså i det tyske postvæsen. Det nyoprettede 5. postdistrikt omfatter ud over det nytilkomne Sønderjylland distrikterne Esbjerg, Bramming, Brørup, Lunderskov, Kolding og Fredericia.

Der er kun en umiddelbart logisk forklaring. Den mærkværdigt store gruppe på 5 afløsningsassistenter ankom som en integreret del af det kompagni fra "*Sønderjysk Kommando*", der ankom til Haderslev samtidig med, at andre dele af styrken den dag landsattes i de andre havnebyer eller passerede grænsen med tog eller på hesteryg. Kommandoet skulle som nævnt afløse de britiske og franske besættelsesstyrker i Nordslesvig og derefter støtte de civile myndigheders opretholdelse af lov og orden. Det er sandsynligt, at de fem afløsningsassistenter ankom til Haderslev Posthus i hærens uniform og så formelt ledet af gruppens løjtnant, K.F.F. Lauridsen. Det er tesen her, at de fem ud over at forberede dansk Post- og Telegrafvæsens overtagelse af landsdelen også havde efterretningsopgaver. I stillingsbetegnelsen "*afløsningsassistent*" ligger, at man rejser rundt som vikar. I Niels Grøn Madsens tilfælde ved vi, at han herefter vikarierede i hele Sønderjylland. Har de andre afløsningsassistenter haft samme operationsområde, hvad der synes logisk, deres fremskudte og tidlige placering taget i betragtning, har en sådan efterretningsenhed haft et alibi for at bevæge sig rundt i hele landsdelen

---

30 Ud over Clemmesen, 2012 for samarbejdet mellem værnene og civile organisationer, se Friis' beskrivelse af den tætte forbindelse mellem hæren og telegrafvæsenet.

og bl.a. være aktiv i overvågning af post til og fra hjemmetyske grupperinger, der modarbejdede danske interesser.

Om Niels Grøn Madsen ved vi, at han blev født i Viuf mellem Kolding og Vejle i 1890. Hans far, Mikkel Grøn Madsen, var kromand og købmand i det, der senere blev omdannet til den lokale Brugsforening med den tidligere købmand som uddeler. Moderen var fra Flensborg af slægten Thaysen, hvad der betød, at han havde et godt familienetværk der. Han kom ind som postelev i Kolding i 1908.

Det står klart, at han forbløffende tidligt i sit karriereforløb udviklede særdeles venskabelige forbindelser til både cand. polit. C.I. Mondrup, der 1. juni 1922 bliver generaldirektør for postvæsnet, samt til postmester, kaptajn, cand.phil. M.O. Ræder, der var leder af posthuset i Sønderborg fra 1920 og meget vel kan have haft en central funktion i forhold til den markante gruppe reserveofficerer, der placeredes på posthusene i Sønderborgområdet. Muligvis afspejler denne koncentration af reserveofficerer, at man er opmærksom på specielle problemer i Sønderborg-området, hvor der jo også udbrod generalstrejke omtrent samtidig med Sønderjysk Kommandos indmarch. Ifølge Otto Grøn skulle hans far have trukket frinumner fra værnepligt. Det er imidlertid svært at forklare hans tidlige opdukken i Sønderjylland som andet end udtryk, for at han her har optrådt i uniform som militær, eventuelt uden at være det. Han havde været udleveringsassistent i Lunderskov vest for Kolding i 1917. Det var på den jyske højderyg, hvor jernbanen fra syd mødte jernbanen til Esbjerg-Varde, og hvor en tysk invasions tyngdeakse ville ligge. Fra 1919 var Niels Grøn Madsen i Viborg. Herfra indgik han i 1921 ægteskab med telegrafistinde Olga Wendt, som han havde mødt i byen, der på det tidspunkt husede hovedkvarteret for de jysk-fynske hærstyrker og dermed ledelsen af hærens operative efterretningstjeneste vest for Storebælt. Parret bosatte sig i Badstuegade i Haderslev, og i 1922 fødtes tvillingerne Mogens og Otto.

At Niels Grøn Madsen indgik i den tidlige 5-mandsgruppe i Haderslev, gør det sandsynligt, at han allerede i 1920 var knyttet til efterretningstjenesten. Med tjenesten i Lunderskov under Sikringsperioden er det en naturlig antagelse, at han er blevet rekrutteret og uddannet som agent her.

Det er også logisk at antage, at hans nære forhold til C.I. Mondrup går tilbage til Koldingtiden. Mondrup var fra 1. august 1916 postinspektør og fra 1. oktober 1919 overpostinspektør i 3. Distrikt, der før genforeningen dækkede både Viborg med hærens hovedkvarter og den sydlige halvdel af Jylland ned til den gamle Kongeågrænse, dvs. Lunderskov.

Mondrup kom til at spille en central rolle for Niels Grøn Madsens hurtige karriere i etaten, som det er svært ikke også at se i sammenhæng med efterretningstjenestens behov. Vi ved, at der senest fra 1912 eksisterede et rutinemæssigt samarbejde mellem Generalstaben og Generalpostdirektøren om bl.a. overvågning af post til og fra udenlandske agenter.³¹ Selve postvæsnets funktioner gjorde or-

---

31 Clemmesen 2012: pp. 71-72, 165, 196, 298, 317, 479.

Skitse af efterretningsstrukturer syd for den gamle Kongeågrænse op til og efter den formelle danske overtagelse af Sønderjylland juli 1920, samt forsvarslinjen Haderslev-Ribe, som noget tyder på, at With har arbejdet ud fra, før den blev 'officielt' accepteret indenfor det danske forsvar.

ganisationen central både for overvågning af efterretningskommunikation med udlandet og overvågning af befolkningen.

At det kun var i Haderslev, man så en sådan placering af afløsningsassistenter, kan skyldes, at Generalstabens efterretningsfolk – som With – havde forudset den nøglerolle, Haderslev ville få i Sønderjyllands forsvar, som det centrale og derfor forsvarsdækkede punkt i Haderslev-Ribe-linjen. Op til og under 1. Verdenskrig havde den jyske efterretningsstations krigsplacering været i Thisted, hvor den ville være dækket af Limfjordsforsvaret. Hvis man skulle have en station fremskudt til den hjemvendte landsdel, også for at kunne støtte den lokale kontraetterretningstjeneste, var det eneste logiske sted netop Haderslev.

Overførsel af efterretningskapacitet til den ny grænse

Der er indicier ud over den tidlige placering af de fem afløsningsassistenter i Haderslev på, at postvæsnet i Sønderjylland havde en rolle i efterretningstjenesten. Det fremgår af opgørelsen over bemanningen af 5. Postdistrikt, at det fastansatte postpersonale rummede en del kaptajner og løjtnanter af reserven i centrale positioner.

Disse reserveofficerer var, på nær i Esbjerg, alle nyansatte på den nye landsdels posthuse med en i Haderslev samt en markant vægtning af Sønderborgområdet: Gråsten (en), Broager (en), Sønderborg (tre), Augustenborg (en) og Tandslet (en) (se illustrationen). Det var også fra Sønderborgområdet, man bedst og lettest kunne følge udviklingen i Flensborgområdet.

Grænsegendarmeriets skrivelse fra medio juli 1920 er et vidnesbyrd om, at man allerede var ved at overføre den efterretningsrolle, man siden 1906 havde haft ved Kongeågrænsen, til den nye grænse,³² og det må ses som sandsynligt, at Sektion C gjorde det samme fra sommeren 1920.

Lunding var kommet hjem til Sønderjylland i 1919 efter deltagelse i 1. Verdenskrig på tysk side. I begyndelsen af 1920 blev han ansat i den internationale afstemningskommissions gendarmeri, og to år senere blev han accepteret i den danske hær efter en rekrutperiode i denne. Han startede sin tjeneste i fodfolket, dvs. infanteriet. I vinteren 1922-23 gennemgik han reserveofficersuddannelsen og blev udnævnt til kornet, dvs. reserveofficersaspirant, og gjorde i sommeren 1923 tjeneste som befalingsmand i Odense. Da det ikke lykkedes at komme på Hærens Officersskole dette år, gjorde han også i sommeren 1924 eller 1925 praktisk tjeneste ved en rekrutenhed, nu i Haderslev.³³ Det var under denne danske soldatertjeneste, at han opbyggede et nært venskab med farver Jacob Jacobsen, Aabenraa. Efter dette kom han på officersskolen og blev så rytterofficer. Han fik først ansvar for efterretningsvirksomhed i 1937 under de da accelererede forsvarsforberedelser.

Den bolsjevikiske trussel

Erik With var ganske vist blevet fjernet fra stillingen som efterretningschef i foråret 1918, men hans afløser, chefen for Sektion C, kaptajn Niels F. H. Sylow, havde stadig holdt tæt forbindelse og holdt With opdateret med hensyn til udviklingen i Tyskland.³⁴ Sylow blev senere generalintendant. I foråret 1919 inddrog den regering, der på tysk anmodning havde fjernet With, igen officeren i efterretningsarbejde, nu som leder af et efterretningskontor, der i samarbejde med gesandtskaberne i København skulle overvåge sovjetagenters virksomhed.

Oprettelsen af dette internationale informationsclearingskontor, "*Den danske Anti-Bolsjevikiske Komité*", på Hotel Metropol kan bl.a. ses som en logisk konsekvens af, at København var hovedbasehavn for de Vestallieredes militære inter-

---

32 Rigsarkivet. 2. Generalkommando, Indkomne Sager 1801-1925 Pk. K.18: Grænsegendarmeriet F. Nr. 10 af 19-07-1920 til Sønderjydske Kommando.

33 Lunding & Lippert, pp. 35-36.

34 Hedegaard, p.64.

vention mod Sovjetrusland i Østersøen. Efterretningskontoret, som lederen With benævnte "*Bolsjevikcentralen*", var finansieret af Landmandbanken via Transatlantisk Kompagni.³⁵ With havde i flere år haft tætte forbindelser med bankens ledelse og holdt den under krigen informeret om udviklingen.³⁶

Withs konstatering af, at den radikale regering, dvs. i praksis Forsvarsminister P. Munch, frigav ham til anvendelse som leder af Bolsjevikcentralen, er troværdig, idet det ikke er sandsynligt, at en særdeles kendt oberstløjtnants lange fravær fra hæren og energiske aktiviteter i andet regi kunne finde sted uden at blive bemærket. Det forhold, at With blev inddraget af den radikale stats- og justitsminister Carl Theodor Zahle, må ses som en naturlig konsekvens af oberstløjtnantens nu mangeårige samarbejde med Statspolitiets chef, Mensen, hvis virksomhed i de år var rettet mod den interne "*venstresocialistiske*", dvs. kommunistiske trussel.³⁷

Efter valget i foråret 1920 dannede den moderate venstremand, historikeren Niels Neergaard, regering med diplomaten Harald Scavenius som udenrigsminister. Scavenius havde været gesandt i Petrograd siden 1912 og havde på tæt hold oplevet bolsjevikernes kup og efterfølgende handlinger. Han så klart den "*venstresocialistiske*" trussel, som ikke mindst måtte have været følt akut under 1920-21-vinterens dybe økonomiske krise. Indtil erhvervslivet fik ham fjernet, fordi det mente, at hans holdning og politik undergravede deres muligheder for at vende tilbage til det store russiske marked, sikrede Harald Scavenius et tæt samarbejde om Sovjetrusland og bolsjeviktruslen mellem Udenrigsministeriet, Sylows Sektion C og Withs komité. Det forhold, at efterretninger fra Withs arbejde kunne præsenteres af Sektion C, gjorde, at regeringsmedlemmerne senere kunne benægte kendskabet til Withs arbejdes eksistens.³⁸

Som Hedegaard skriver i sin With-biografi, var der mange tegn på samarbejde mellem ham og briterne under Verdenskrigen, men det lykkedes den robust-diskrete officer at undgå at blive fanget i uneutrale handlinger. I denne periode, hvor efterretningsvirksomhed primært var rettet mod Sovjetrusland, var samarbejdet med udlandet imidlertid så tæt, som det bør være mellem reelle alliancepartnere.

Virksomheden mod den lokale venstretrussel og andre hjemlige problemer illustreres bl.a. af meddelelsen om "*Bolshevikerne i Danmark*" og "*Handelsforbindelse mellem Tyskland og Danmark*" fra maj 1919, hvor det første punkt behandlede bolsjevikiske aktiviteter i Danmark og det andet tyske forsøg på at omgå Ententens begrænsninger af våbenproduktion ved at placere den på udenlandske fabrikker. Tilsvarende dækkede meddelelsen, der kom et par dage senere, dels franske og

---

35 Bent Jensen, pp. 241f & note 69, p. 535f.

36 P. Munch, *Erindringer 1918-1924*, p. 357f.

37 Som eksempel det lidt, der fortsat eksisterer i militære arkiver, se Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Fortrolige skabssager (efteraflevering 1993), 13-Dan 22/19, Pk. 17: Sektion Fortroligt C. Nr. 18 af 3-6-1919 med beroligende melding fra Statspolitiet: Ingen soldaterråd dannet i provinsen; Strengt Fortroligt. Meddelelse fra Opdagelsespolitiet 3-7-1919 om propaganda rettet mod de fremmede krigsskibe på Langelinie.

38 Se Bent Jensen, p. 242, note 69 for Staunings vedkommende.

britiske sømandsforbunds støtte til deres danske kollegaers strejke, dels sovjetiske instruktioner for gennemførelsen af en generalstrejke i Schweiz senere på foråret. Den hjemlige venstretrussel fulgtes tæt i de næste par år, således i *“Oversigt over den revolutionære Bevægelse i Danmark i det sidst forløbne Aar. (Meddelt af en Person, der i dette Tidrum har staaet Bevægelsen nær)”* fra maj 1921.

Men som eksempelvis Fortroligt C. Nr. 7 af 18-4-1922 *“Meddelelse fra Generalstabens Sektion C. Oversigt over Petrograd Militærdistrikt”* eller Fortroligt Nr. 11 af 20-6-1922 *“Den alrussiske Tjekas Organisation”* fra Udenrigsministeriets arkiv og tilsvarende sager viser, var interessen i stor udstrækning rettet mod den ydre trussel. Detailrigdommen i disse rapporter og referencer til nye dokumenter gør det helt usandsynligt, at Danmark selv havde stået for indhentningen. De kom fra udenlandske stormagters efterretningstjenester. Om Sylow selv havde kontakterne, eller om de kom via Withs internationale komité, kan ikke afgøres med fuld sikkerhed af dokumenterne, men det mest sandsynlige er, at de kom via komitéen, der havde det formelle og derfor legitime politiske ansvar for det internationale samarbejde mod bolsjevikkerne.

Teoretisk set kunne kilderne til disse analyser af forskellige dele af det sovjetrussiske apparat være tyske, men fra august 1921 findes en meddelelse om *“Forholdet mellem Tyskland og Rusland, etc.”*, der angives at bygge på en italiensk, dvs. Entente-, kilde. Det er endvidere usandsynligt, at de meget detaljerede rapporter om den russiske flåde fra juli 1919 samt maj og juni 1922 skulle være andet end britiske. Royal Navy var indtil sommeren 1920 i åben konflikt med den russiske Østersøflåde og havde derfor et akut behov for at opretholde et ajourført billede, og dens østersøeskadre havde som nævnt hovedbase i Københavns Havn.

Ud over de større rapporter omfattede Sektion C's materiale til Udenrigsministeriet også meddelelser om kommunistisk indsats i hele verden, *“Indgaaende Meddelelser”* om den militære og politiske situation i Rusland og analyser af situationen i lande som Schweiz, Holland, Sverige, Norge, Letland, Estland og Finland samt denne situations relevans for Danmark.³⁹

I de efterfølgende år fulgte Generalstaben rutinemæssigt udviklingen i de sovjetiske militære styrker.⁴⁰

---

39 Rigsarkivet. Udenrigsministeriet. 1908-1985. Fortrolige skabssager (efteraflevering II, 1993), 13 – Dan 22/19, pk. 17, Fortroligt, C. Nr. 17 af 31-5-1919: Meddelelse fra Generalstabens Sektion C; Fortroligt, C. Nr. 15 af 27-5-1919: Meddelelser fra Generalstabens Sektion C.; Fortroligt, C. Nr. 1 af 27-5-1921: *“Oversigt over den revolutionære Bevægelse i Danmark i det sidst forløbne Aar. (Meddelt af en Person, der i dette Tidrum har staaet Bevægelsen nær)”*; Fortroligt C. Nr. 7 af 18-4-1922: *“Oversigt over Petrograd Militærdistrikt”*; Fortroligt C. Nr. 24 af 17-8-1921: *Forholdet mellem Tyskland og Rusland, etc.*; Fortroligt Nr. 11 af 20-6-1922: *“Den alrussiske Tjekas Organisation”*; Fortroligt, C. Nr. 28 af 10-7-1919: *“Russiske Flaade”*; Fortroligt, C. Nr. 9 af 30-5-1922: *Oplysninger om Raadsruslands Flaade*; Fortroligt, C. Nr. 10. *Oplysninger om Sovjetruslands Søstridskræfter.*

40 Clemmesen arkivaliesamling: Efterladte papirer fra oberst Gullak Gullaksen. *“Rusland. I. Betragtninger over den militære situation. Efter en finsk blad ...”*, 1924 og *“Oplysninger om Sovjethæren fra Maj 1916”*.

Det naive kommunistiske kupforsøg 8. september 1921

I modsætning til Withs indsats i sin "*Bolsjevikcentral*" og virksomheden i Sy-lows C-Sektion i Generalstaben, hvor vi kun kender de fælles resultater fra de ret få overlevende dokumenter fra Harald Scavenius' tid som udenrigsminister, er det muligt at skaffe sig et godt indtryk af Mensens opklaringspolitik meget succesrige arbejde i de første godt tre år efter Verdenskrigens afslutning.⁴¹ Det er ikke pladsen at beskrive denne indenrigspolitiske efterretningsaktivitet. Her skal virksomheden kun skitseres, så man hermed kan få et grundlag for at forstå den socialdemokratiske erkendelse af værdien af en effektiv efterretningsindsats: den militære, den private som Withs samt politiets. I disse år var hovedmålet for al indsats netop den eksterne og interne bolsjevikiske trussel, hvor det var Staunings socialdemokrater, der stod i frontlinjen udsat for angreb og infiltration.

Meget forenklet kan man her opdele situationen fra krigens afslutning i to perioder, 1919-1920, hvor Stauning i det meste af perioden som reel arbejds- og socialminister var ansvarlig for at monitorere og reagere på den venstresocialistiske udfordring. Ved en gennemlæsning af dokumenterne fra denne tid bliver det klart, at udfordringen havde en klar, næsten dominerende international dimension, som det også fremgår af rapporterne fra Generalstaben. Bolsjevikker og penge blev smuglet over grænserne og indgik derefter i den politiske kamp mod det politiske og økonomiske system i Danmark. En ekstra komplicerende faktor var, at København som allerede nævnt på trods af landets formelle neutralitet var hovedbasen for Ententens militære intervention mod Sovjetrussiske interesser i Baltikum og senere Polen. De britiske skibe i havnen var mål for bolsjevikisk propaganda og muligvis også sabotage, hvilket den danske regering måtte imødegå.

I begyndelsen havde opdagelsespolitiet været henvist til, hvad civilklædte betjente kunne rapportere fra folkemøder og andre møder med offentlig adgang. Dette ændrede sig den 21. januar 1919, hvor en anonym kilde i den mest militante del af den venstresocialistiske ledelse i København stillede sig til rådighed som meddeler for politiet med en rapport fra et møde med 800 deltagere i Folkets Hus, Jagtvej 69, hvor en taler bl.a. konstaterede, at hvis han mødte Stauning eller Borgbjerg på gaden, ville han klynge vedkommende op i en lygtepæl. I de næste 3 år fik politiet ikke alene meddelerens egne referater fra de interne politiske møder i hovedorganisationen og i kamp- og efterretningsorganisationen "*Den røde Garde*", men også kopier af love og afskrifter af formelle mødereferater.⁴²

Den anden periode indledtes i 1921 og afsluttedes i begyndelsen af 1922. Nu regerede Venstre med Niels Neergaard som statsminister, og en økonomisk krise fik arbejdsløsheden til at stige til 19-20 %. Socialdemokratiets forsøg på at opnå

---

41 Først og fremmest gennem: Rigsarkivet, Rigspolitichefen. Fortrolig Journal, pk. 33, 1921-1939, samt: Politiets Efterretningstjeneste, Kommunistiske Aktiviteter, Pk. 1, 1918-1931.

42 Rigsarkivet, Politiets Efterretningstjeneste, Kommunistiske Aktiviteter, Pk. 1, 1918-1931, læg 1918-1919 og den første del af dokumenterne i læg 1919-1922; den første rapport fra meddeleren er: Genpart, Københavns Politi, Rapport, Tirsdagen den 21' Januar.

Plakaterne op til det af myndighederne bevidst ignorerede kupforsøg i september 1921. (Rigsarkivet)

forbedringer for de arbejdsløse gennem kompromis med regeringen blev præsenteret som klasseforræderi. I slutningen af april 1921 blev de to revolutionære partier "*Fagoppositions Sammenslutning*" (F.S.) og "*Danmarks Kommunistiske Parti*" (DKP) samlet i en føderation med et fælles dagblad, "*Arbejder-Bladet*". F.S.'s rødder var Syndikalistbevægelsen, hvis indsats havde kulmineret i arbejdsløses "*Storm*" på Børsen i vinteren 1918. DKP var opstået i november 1919, da udbydere fra Socialdemokratiet og specielt dets ungdomsorganisation havde dannet "*Danmarks venstresocialistiske Parti*", som i 1920 havde skiftet navn til DKP.

I sommeren 1921 erobrede F.S.-aktivisten Robert Klitforth initiativet fra de mere forsigtige DKP'ere og aktiverede en landsdækkende "*De arbejdsløses Organisation*". Klitforth var blevet udvist af Norge for ulovlig revolutionær virksomhed i Bergen. Han opfordrede de arbejdsløse til at reagere mod en lukning af gas og el pga. manglende betaling ved at placere en ledning uden om den lukkede måler. Tæt fulgt af politiets meddelelser diskuterede man nu gennemførelsen af våbentyverier fra militære depoter samt overtagelse af hjemmetyske socialisters våben i Sønderjylland. Man lavede planer for besættelse af bygninger som Københavns Rådhus, Domhuset og Rigsdagen samt forberedte oprettelsen af et nyt klassepoliti. Gennem massive landsdækkende demonstrationer med hovedaktiviteten i hovedstaden 8. september 1921 skulle man med stærkt provokerende taler få politiet til at angribe demonstrationerne og deres ledere. De arbejdsløses Organisations egen militis, "*Ordensværnet*", skulle gå ind i kampen, og under optrapningen ville man besætte offentlige bygninger og med arbejderklassens støtte have startet revolutionen.

Ganske vist samlede man 8.000 i hoveddemonstrationen i København, men det velforberejede politi reagerede ikke på provokationerne, så den forventede revolutionære optrapning kom ikke. Politiet "*lukkede Øjnene for, hvad der blev foretaget*" og reagerede ikke engang på "*haanende majestætsfornærmende Ord*". Indledningsvis konstaterede aktivisterne, at de åbenbart måtte gå videre for at opnå revolutionære tilstande, såsom ikke kun at snakke om, men rent faktisk besætte

offentlige bygninger og stjæle våben. Men mod slutningen af året så man fiaskoen i øjnene. Håbet var glippet, selv om at der var 70.000 arbejdsløse i landet. De arbejdsløses Organisation, hvor lederne var arresteret, blev i offentligheden betragtet som en "Forbryderorganisation", og også dens milits, "Ordensværnet", blev opløst. De medlemmer, der var blevet arresteret for gasaktionen, blev ekskluderet af "Kommunistisk Føderation". Ved slutningen af året lettede myndighederne presset på de arbejdsløse, ved at belysningsværket af "Humanitet" åbnede for gassen til dem, der ikke kunne betale. Hele forløbet førte i månederne efter 8. september til sammenbrud af forsøget på at samle de venstrerevolutionære kræfter i Danmark. I maj 1922 kunne Statspolitiet i sin beretning om forløbet konstatere, at det samlede medlemstal i de revolutionære organisationer fra januar til maj som reaktion på "Kupmagerne" var faldet fra ca. 19.000 til ca. 4.000. Dette var efter politiets mening resultatet af "Besindige Arbejderes" afstandtagen.⁴³ Nu kunne Staunings socialdemokrater uden reel konkurrence repræsentere de mange arbejdsløses sag. Uden meddelelens efterretningsrapporter igennem tre år var det næppe gået så let.

1923-1930: Opbygningen af Jyllands forsvar under forudsætning af allierede forstærkninger ved angreb

Den militære ramme

Politikernes krav om, at der skulle kæmpes alvorligt for Sønderjylland, betød, at planlægningen herefter mere klart måtte fastlægge, at der skulle gennemføres en afgørende forsvarskamp i Haderslev-linjen efter den indledende kamp i Åbenrå-linjen. Denne planlægning domineredes naturligt af With, først i stillingen som stabschef i det ansvarlige hovedkvarter, dvs. Generalinspektøren for Fodfolkets stab, og senere på større afstand som chef for Generalstabens Taktiske Afdeling i København, som både havde det direkte ansvar for efterretningstjenesten og det overordnede ansvar for forsvarsplanlægningen i hele landet. Det er væsentligt at understrege, at With i modsætning til alle de andre generalstabsofficerer – med Prior som eneste undtagelse – kendte Sønderjyllands militærgeografi og muligheder tæt fra sin efterretningsvirksomhed op til og under Verdenskrigen. Det må ses som altovervejende sandsynligt, at det var ham, der valgte Haderslevstillingen som stedet for hovedkampen for Sønderjylland. Som gammel sønderjyllandsaktivist kunne han i øvrigt ikke være uenig i, at der skulle kæmpes reelt for den genvundne landsdel.

På efterretningsorganisationssiden måtte det ses som nødvendigt at forstærke "stay-behind"-nettet i det vestlige Sønderjylland med det formål først at varsle

---

43 Rigsarkivet, Politiets Efterretningstjeneste, Kommunistiske Aktiviteter, Pk. 1, 1918-1931, Læg 1919-1922. For en kort beskrivelse af udviklingen se: Statspolitiet. Københavns Opdagelsespoliti, Fortrolig, Oversigt, 6' Maj 1922; Læg 1920-1931, bl.a. Københavns Opdagelsespoliti, Strengt Fortroligt, 22' August 1921; Strengt Fortroligt, 12' September 1921; Fortroligt, 10' November 1921; Strengt Fortroligt, 16' December 1921; Strengt Fortroligt, 20' December 1921; Fortroligt 30' December 1921.

om kup eller angreb og derefter at kunne erkende en tysk fremrykning op mod Ribe og Esbjerg. Dette ville på grund af den tynde befolkning og tysk-frisiske befolkningsdel her være lidt mere krævende end i det tættere befolkede østlige Sønderjylland omkring højderyggen.

Den nye 1922-hærlov betød, at "2. Generalkommando" i Viborg blev nedlagt. Kommandoen havde indtil dette tidspunkt haft ansvaret for landforsvaret vest for Storebælt, men nu blev alt operativt ansvar samlet ved Generalkommandoen og dens Kommanderende General, dvs. Hærchefen, i København. For at kunne forberede forsvaret af Jylland og Fyn og gennemføre dette indtil den Kommanderende Generals ankomst til halvøen, bestemte man, at Generalinspektøren for Fodfolket ud over sin inspektions- og udviklingsvirksomhed skulle gives det indledningsvise ansvar for forsvaret af de vestlige landsdele. Siden november 1922 havde stillingen været besat af generalmajor J. P. V. F. Jacobi.

Jacobis nu dobbelte ansvar nødvendiggjorde, at han fik rådighed over en effektiv stabschef, og oberstløjtnant With blev placeret i stillingen. De to kendte hinanden godt fra tidligere samarbejde. Jacobi havde været chef for Generalstabens Taktiske Afdeling, dvs. Withs chef og direkte foresatte, da han i årene før Verdenskrigen havde opbygget efterretningstjenesten.

Det var sandsynligvis allerede i perioden 1923-25, at With blev opmærksom på den mildest talt usædvanlige fodfolkskornet, Lunding, der i slutningen af 1930'erne skulle fortsætte det arbejde, som den gamle efterretningsofficer havde måttet slippe to årtier tidligere. With kan ikke have undgået at møde Lunding under inspektioner af uddannelsen i Odense og Haderslev. Det er også mere end sandsynligt, at det var under sin tjeneste i Haderslev i 1924 eller 1925, at Lunding blev bekendt med det sønderjyske efterretningsnet, som han udnyttede så effektivt femten år senere, og hvor farver Jacobsen var en central person.

Før With startede i sin nye stilling havde han markeret sig ved at sætte sit præg på uddannelsen af de værnepligtige, der kun fik to måneders uddannelse for derefter at indgå i den nye "Landstorm", hvis opgaver skulle begrænses til bevogtningsopgaver bag felthæren. With anbefalede, at man i den korte rådige uddannelsesperiode koncentrerede sig om fysisk og moralsk "ungdomsopdragelse" snarere end traditionelle militære fag. De unge mænd skulle inspireres til at videreudvikle sig efter uddannelsen. Det blev idéer, der senere kom til at lette brobygningen til den ikke-pacifistiske del af Socialdemokratiet.

Ved Withs start i sit nye job havde generalmajor Peter Laurids Martin Birke overtaget stillingen som Chef for Generalstabens, en naturlig følge af, at Birke, der var venstremand, havde været en central deltager i udformningen af den nye hærlov. I forhold til With var skiftet interessant, fordi den daværende oberstløjtnant Birke i maj 1916 var kommet til at lave et meget alvorligt sikkerhedsbrud. I en skrivelse til Hærens Overkommando i København havde Birke, der lige havde overtaget stillingen som stabschef ved 2. Generalkommando, nævnt Withs stjerneagent i Berlin, Rigsdagsmand H. P. Hanssen, ved navn. Man kan nok gå ud fra, at begge huskede begivenheden, og at den – nok uden

at blive nævnt – prægede forholdet mellem de to mænd her kun seks år senere.⁴⁴

Arbejdet med at forberede forsvaret af Sønderjylland og resten af halvøen blev præget af den fornyede uro, der opstod syd for grænsen efter starten i januar 1923 af den 2-årige fransk-belgiske besættelse af Ruhrområdet, der skulle tvinge Tyskland til at betale krigsskadeserstatning for 1. Verdenskrig. Sent i efteråret samme år anbefalede Generalkommandoen, at man udpegede regulære hærenheder snarere end en sønderjysk landstorm med blandet loyalitet til at sikre grænselandet, og at man i øvrigt gjorde klart, hvorledes forsvaret af halvøen skulle gennemføres ved en tysk krænkelse.

Regeringen besluttede i november-december 1923, at selve grænselandet skulle forsvares, hvis det var muligt. Hvis overfaldet kom overraskende, skulle man yde "*alvorlig modstand*" syd for Haderslev-Ribe-linjen (se illustrationen). Den sønderjyske landstorm skulle renses for sine skønnet 20-25 % "*upålidelige elementer*", og resten skulle anvendes til at sikre mod en fjendes reparation af de ødelæggelser, der i tilfælde af krig skulle ske af broer o.a. på de syd-nordgående veje fra grænsen. Dens indsats skulle skaffe tid til mobiliseringen i Haderslev, der bedømtes at ville vare ca. 8 timer.

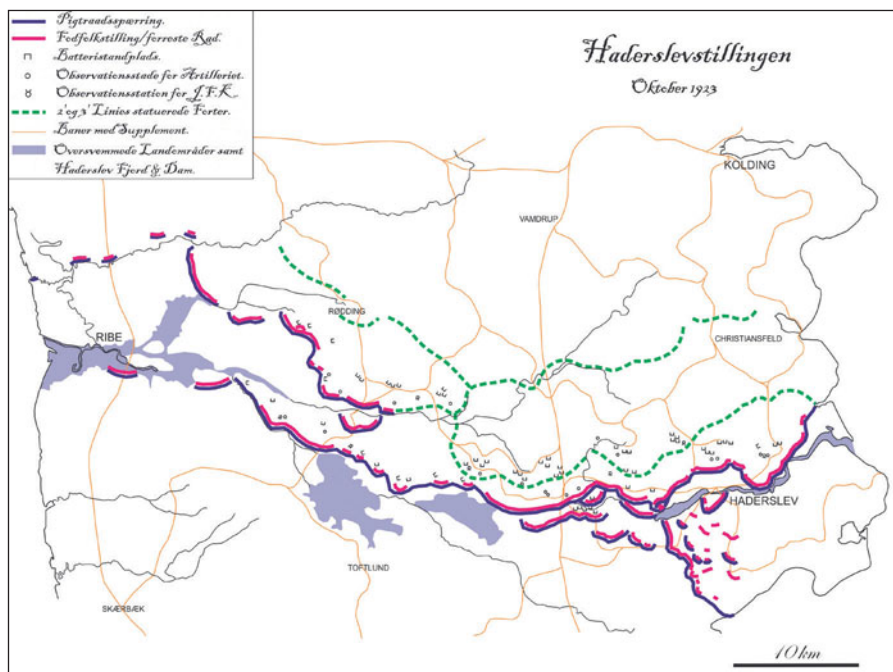
Hærledelsen havde ønsket, at de to divisioner, der med hærordningen blev etableret i Jylland, skulle opstilles med en østlig og en vestlig division, omkring hver sin af de jyske længdejernbaner. Regeringen bestemte imidlertid, at opdelingen skulle indeholde en sydlig "*1. Jydske Division*", der fik ansvaret for forsvaret af Sønderjylland. Divisionen rådede over fodfolksregimenterne i Haderslev, Fredericia og Odense samt et rytterregiment og en feltartilleriafdeling. Resten af styrken, "*2. Jydske Division*", blev mobiliseret i Nørrejylland. I vinteren 1925 var 1. Division klar med en plan for anvendelse af tjenstgørende værnepligtige til den umiddelbare sikring af grænsen og et par måneder senere var også planen klar for anvendelsen af den sønderjyske landstorm i "*modstandsøer*" på fra ca. 20 til 60 mand. Man understregede dog, at planerne kun skulle gælde for militsoverfald, ikke for et regulært angreb.

Rammen for Generalinspektørens "*Jydk-Fynske Kommando*"s øvelse i 1925 var imidlertid et regulært overraskende angreb af to Rigsværnsdivisioner. Under deres pres måtte Sønderjylland opgives, således at man efter fem dage stod i Vejle Å-linjen. Tyskerne blev først standset ved Skanderborgsøerne, efter at allieret tilstedeværelse i farvandene muliggjorde overførslen af Sjællandske Division, dvs. resten af hæren.

I 1926 kunne kommandoøvelsen anvende skitsen til "*Plan I for Jyllands Forsvar*" som grundlag. Forsætning var, at man fik et så tidligt og godt varsel, at man kunne sammendrage hele den danske felthærstyrke til Sønderjylland og forsvare landsdelen. Afhængigt af situationen havde planen dog to muligheder: En, hvor hovedstyrken blev sammendraget om Kolding-Vejle, og kun en fremskudt styrke

---

44 Clemmesen, 2012, p. 315.

Skitse over Haderslevstillingen baseret på den af Jydsk-Fynske Kommandos, dvs. Jacobi-Withs, oktober 1923-skitse for, hvor hovedkampen for Sønderjylland skulle gennemføres. Læg mærke til, at stillingen er langt bedst udbygget i øst. (Grøn på grundlag af kort fra Rigsarkivet)

blev placeret ved Haderslev, og en anden, hvor hovedstyrken kunne placeres ved Haderslev-Vojens og en fremskudt styrke indsættes ved Åbenrå. Planen kunne også tilpasses, hvis det ikke blev muligt at overføre Sjællandske Division som støtte for forsvaret.

Midt i december 1926 blev Staunings regering afløst af et nyt venstreministerium, og i april 1927 gjorde Generalkommandoen det klart i et direktiv for forsvarsforberedelserne, at Sønderjylland skulle ses som "Hovedkrigsskueplads", medens Fyn skulle ses som en "sekundær Krigsskueplads" (som kunne blive relevant, hvis man skulle sikre de vestallieredes adgang til Østersøen). Direktivet gjorde klart, at hæren for at kunne bevare sin handlefrihed ikke måtte sammendrages sydligere end Haderslev-Ribe-linjen, hvis fjenden angreb over grænsens vestlige del. Kolding-Vejle skulle kun anvendes, hvis mobiliseringen skete for sent til at kunne anvende Haderslev-Vojens-Ribe-linjen. Generalkommandoen gjorde i øvrigt klart, at medens den praktiske gennemførelse af forberedelserne var "Jydsk-Fynske Kommando"s ansvar, var det egentlige operative planlægningsansvar Generalstabens, hvilket i praksis ville sige stabens Taktiske Afdeling, hvorunder også efterretningssektionen hørte.

Mindre end et halvt år senere, i oktober 1927, blev oberst With flyttet til chefstillingen for Taktisk Afdeling, dvs. hærchefens policyafdeling. Efter Withs afgang

fortsatte “*Jydk-Fynske Kommando*”s stab arbejdet med at forberede en hovedkamp i Haderslev-stillingen, herunder bl.a. gennem forberedelse af oversvømmelser i stillingens vestlige del. Dette ville bortset fra i meget koldt vintervejr vanskeliggøre en større styrkes passage uden om hovedstillingen på den jyske højderyg ved Vojens.

I april 1929 vendte Stauning tilbage til regeringsmagten, og juni 1930 orienterede Generalkommandoen Krigsministeriet om forsvarsforberedelserne i Sønderjylland og fremsatte forslag til en sikringsstyrke, der kunne dække både denne landsdel og resten af Jylland under en konflikt, hvor Danmark var neutral. Det var nu ikke længere sandsynligt, at landet ville modtage vestallieret hjælp.⁴⁵

Planen for Jyllands og Sønderjyllands forsvar var indledningsvis helt afhængig af varsling af kup- eller egentlige angrebsforberedelser. Varsling af nationalistiske banders kup krævede netværk, der tæt dækkede Sydslesvig og nok også de hjemmetyske kredse i Sønderjylland. Rettidig varsling af et egentligt angreb skulle muliggøre mobilisering, sammendragning til Haderslev-stillingen og gennemførelsen af oversvømmelsesarbejderne i de sønderjyske og sydjyske vandløb, dvs. mindst et par uger. Det skulle derfor logisk set både kunne følge tyske beslutningstagere samt militære forberedelser i hele området op mod grænsen. “*Stay-behind*”-netværket i Jylland skulle dække hele landsdelen, herunder indledningsvis ikke mindst Sønderjylland.

Det “*civile*” efterretningsnetværk havde som nævnt fra århundredeskiftet bestået af et landsdækkende net af lokale efterretningsledere (“*distriktsagenter*”) der hver dækkede et distrikt bestående af flere sogne. Hver distriktsagent ledede et netværk af underagenter (“*efterretningsmænd*” eller senere “*tillidsmænd*”) hvoraf der synes normalt at have været placeret en i hvert sogn. Sognefogederne var i princippet informerede om, hvem der var agenter i deres respektive sogne, så de kunne afgive meldinger til efterretningssystemet, hvis der var behov for det. Dette civile efterretningsnetværk omfattede i 1912 ca. 1500 “*patriotiske mænd*”. Ned mod Kongeågrænsen var nettet som vist blevet designet, så det bedst mulig kunne indhente informationer sydfra (se illustrationen). I fredstid virkede netværket som en kontraefterretningsorganisation, i tilfælde af invasion blev det opgaven at virke som et “*stay-behind*”-efterretningsnetværk.⁴⁶

Syd for den gamle Kongeågrænse var der allerede i 1912 opbygget danske civile efterretningsdistrikter i og omkring Åbenrå, Haderslev, Tønder, Sønderborg, Flensborg og Slesvig.⁴⁷ Med den forsvarsplanlægning for Sønderjylland, der indledtes i 1920, og som allerede i 1923 fik den form, der i hovedtræk blev fastholdt indtil 1940, kan man med stor sikkerhed gå ud fra, at de gamle netværk blev kompletteret, så de bedst muligt kunne støtte kampen i Haderslevstillingen med

---

45 Clemmesen, 1982, pp. 8-1 til 8-20, 9-1 til 9-15.

46 Clemmesen 2012: pp. 110-114, 316

47 Oversigt over hvorledes Generalstabens Efterretningstjeneste forudsættes at ville virke forinden Krigs Udbrud, 1912.

informationer fra området syd for denne. Her var det ikke mindst væsentligt at sikre meldinger om tyske forberedelser til at gå vest om stillingens stærkeste del om den jyske højderyg i Østjylland.

Det er i denne sammenhæng interessant, at de 5 afløsningsassistenter, der fulgte Sønderjysk Kommando til Haderslev 5. maj 1920, ifølge etatens årlige oversigter over sit personale arbejdede ud fra Haderslev i 1921-22. Dvs. at de gennemførte deres formodede kontakt- og efterretningsvirksomhed derfra.

Tilbage til rekonstruktionen: Afløsningsassistenterne videre frem – Niels Grøn Madsen

I 1923 syntes formålet med gruppens tilstedeværelse i Haderslev at være fuldført. O.P. Pedersen og Løjtnant K.K.F. Lauridsen forsvinder fra postvæsnets personaleregistreringer i Sønderjylland, mens de tre øvrige assistenter blev forfremmet til assistenter i etaten. V.D. Madsen fik ansættelse i Vojens, A. Graversen forblev i Haderslev og Niels Grøn kom til Skærbæk.

Placeringen i Skærbæk samtidig med, at With begyndte at organisere et forsvaret af landsdelen bygget på Haderslevstillingen, giver i meget høj grad mening, ligesom det er sund fornuft at bevare en rimelig bemanning i Haderslev (fra 1923 en afløsningsassistent og en reserveofficer) tæt ved kasernen og sikre en tilstedeværelse i Vojens på højderyggen i stillingens centrale del.

Men lad os herefter se nærmere på Grøn Madsen. Det er logisk at antage, at hans centrale efterretningsmæssige funktion i Skærbæk var at opbygge et nyt civilt efterretningsdistrikt i dette område, som sikrede den forsvarsmæssigt nødvendige tætte dækning af det vestlige Sønderjylland nord for Tønder, men som ikke var dækket af et gammelt førkrigsnetværk.⁴⁸ Han blev i Skærbæk assistent under en postmester, som var overtaget fra det tyske postvæsen i landsdelen og angiveligt stadig havde en del tyske sympatier. Postmesteren var temmelig utilfreds med situationen i den danske postetat. Magtforholdet mellem postmesteren og den nye danske postassistent blev ret utraditionelt. Ved en lejlighed, hvor postmesteren fyrede et postbud med tjenestemandsansættelse på et ikke holdbart grundlag (fordi postbuddet ikke ville fejle blade udenfor posthuset, hvad der heller ikke var hans opgave), gik Grøn Madsen med succes uden om sin chef for at få tingene sat på plads. Postmesteren måtte erkende, at han havde dummet sig alvorligt, og måtte bede sin assistent om at glatte ud, herunder at få det rasende postbud til at "glemme" sin fyring. Grøn Madsen, der var ivrigt engageret i naturen og på sine vandringer fik god forbindelse med de lokale i området, havde interessant nok ansvaret for at arrangere generalpostdirektør Mondrups årlige jagtture på Rømø gennem sine forbindelser der.

---

48 Clemmesen 2012, pp. 113f. Medens opbygningen fra 1906 i det østlige Slesvig havde distriktsnetværk i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Flensborg og Slesvig by, blev der i det tyndt befolkede vestlige Slesvig kun opbygget et net i Tønder. Dvs. at der i området mellem Tønder og Ribe næppe fandtes noget førkrigsnetværk at bygge videre på.

Skærbækperioden, der strækker sig fra 1923-1931, indebar, at han fik en så tæt relation til den såkaldte “Dons-gruppe”, der fra starten af 1920'erne indsamlede efterretninger for den engelske militære efterretningstjeneste, at det må formodes, at han selv har samarbejdet med den. Han fungerede i Skærbæk som underagent for forsikringsagent Hagensen i Løgumkloster mht. salg af livsforsikringer for Statsanstalten. Hagensen var ifølge Grøn Madsens senere udsagn et af de Dons-gruppemedlemmer, som tyskerne ikke fik fat i under besættelsen. Otto Grøn husker Hagensen fra deres hjem i Skærbæk ca. 1930. De ene af de to på Rømø boende skippere på Postvæsenets færge- og postrute til Rømø, Simon Sørensen Madsen, blev i 1940 taget af tyskerne som medlem af Dons-gruppen. Denne rute hørte direkte under posthuset i Skærbæk, og assistenten har derfor haft regelmæssig kontakt med disse personer.⁴⁹

Rømø er som en del af et Skærbæk-distrikt interessant, fordi øen var et rent dansk område, hvorfra man kunne regne med at operere udenfor den tyske efterretningstjenestes netværk, baserede på hjemmetyskere. Her var kun 1 tysk stemme ved afstemningen om genforening i 1920. Øen var derfor en god, sikker base for observation af de kystnære tyske militære installationer i nærheden som f.eks. vandflyvestationen på øen Sild, der bl.a. en periode tjente som base for det eksemplar af den enorme 12-motors flyvebåd Dornier Do X, der blev bygget i en test- og demonstrationsversion i 1929. Sådanne observationer har været af naturlig interesse for den britiske snarere end den danske efterretningstjeneste.

Dons-gruppens aktiviteter er bl.a. dokumenteret ved tyskernes arrestation af 11 af gruppens danske medlemmer i Syd- og Sønderjylland kort efter 9. april 1940. Gruppens engelske føringsofficer, Ernst Roscher, samt en frk. Lucy Bracken, begge fra Det britiske Paskontor i København, nåede at forlade landet, før tyskerne fik fat i dem. Tilsyneladende var også en tidligere ansat ved det franske konsulat i København, Cramer, involveret. Denne gruppes arbejde er et sandsynligt eksempel på mellemkrigstidens ovenfor nævnte samarbejde mellem den danske og den engelske militære efterretningstjeneste (SIS/MI6), hvor man bl.a. delte agenter i arbejdet med at overvåge tyskerne.⁵⁰

Det syntes ikke at have været et problem for folk med tilknytning til den danske tjeneste i perioden, som Niels Grøn Madsen, samtidig at arbejde for briterne. Det kunne faktisk opfattes som en fordel også for den danske tjeneste, der i denne periode ikke havde midler til at yde egentlig betaling til sine agenter, men stadig måtte basere sig på gode danske mænds vilje til at støtte nationens sag. I rammen af 1922-forsvarslovene opfattede Danmark sig forsvarspolitisk i alliance med de gamle Ententemagter, herunder ikke mindst Storbritannien, der i begyndelsen af årtiet som nævnt havde anvendt København som sin hovedbase i Østersøen. Hvis landet blev angrebet, ville stormagterne komme det til hjælp indenfor Fol-

---

49 H.E. Sørensen, 1971, pp. 139-140.

50 Hedegaard 1990, pp. 49, 61-62; Jeffery 2010, pp. 87-89. Jf. Clemmesen 2012, bl.a. p. 124, havde dette næppe fra dansk side været bevidst før 1. Verdenskrig.

keforbundets rammer. Tilsyneladende så den danske efterretningstjeneste det stiltiende som sin fordel, at dens agenter tjente en ekstra skilling ved at sælge de samme informationer til den engelske partner, som de leverede uden beregning til danskerne. Der har i nogle tilfælde været tale om særdeles god betaling fra engelsk side. F.eks. vides det, fra en skattesag Jens Dons efter krigen blev involveret i, at han på en konto i en engelsk bank havde det, der i daværende dansk valuta svarede til 35.000 kr. stående, som han havde fået udbetalt fra de engelske myndigheder.⁵¹

Man må samtidig sige, at det i de første 50 år af det tyvende århundrede var lige så naturligt for en dansk efterretningsmand også at arbejde for den britiske eller franske efterretningstjeneste mod Tyskland, som det under Den Kolde Krig var for den neutrale svenske efterretningstjeneste at arbejde for amerikanerne mod Sovjetunionen.

Vilkårene skiftede dog afgørende. Der måtte være forskel på diskretionskravene til Withs efterretningstjeneste, der kun var modstræbende tålt af en radikal mindretalsregering, over vilkårene i slutningen af 1930'erne, hvor tjenesten kunne støtte sig til det største regeringsparti, til tiden efter 2. Verdenskrig, hvor det internationale samarbejde hvilede på et klart parlamentarisk flertals politik.

1931-1932: Stigende trussel mod et dansk forsvar uden Entente-støtte

Den centrale hændelse i perioden var Withs udnævnelse som ny kommanderende general i marts 1931 på trods af hård modstand både fra De Radikale regeringspartnere under P. Munchs ledelse og fra den fortsat stærke pacifistiske fløj i socialdemokratiet.

Udnævnelsen har aldrig fået en tilfredsstillende forklaring. Man har normalt henvist til Withs ideer om at reformere værnepligtstjenesten i hæren, så den lagde vægt på udviklingen af de unge mænd i rammen af et demokratisk folkeforsvar. Derudover konstaterer man, at With og Stauning havde mødt hinanden og at de to fysisk store, livsnydende, begge stærkt engagerede mænd havde fået et godt naturligt forhold til hinanden.⁵² I sin artikel "*Det socialdemokratiske syn på forsvaret 1929-35*" fra 1973 fandt Bent Behrendt Jørgensen Withs udnævnelsesforløb "*ikke helt almindeligt*" og undrede sig over, at det lå Stauning "*så stærkt på sinde*", at han reelt førte ministeriet bag lyset for at nå sit mål.⁵³ Denne artikels forfattere er enige om, at de normale forklaringer næppe er fyldestgørende. Beskrivelserne i ministermødeprotokollen fra 29. januar 1930, hvor With blev udnævnt til generalmajor, og fra 8. og 11. april 1931, der behandlede hans udnævnelse til Kommanderende General, er reelt intetsigende med hensyn til statsministe-

---

51 H. E. Sørensen, 1971, pp. 139-140.

52 Lykkebo, pp. 48-51; Hedegaard, pp. 104-109.

53 Årbog for Arbejderbevægelsens Historie, 1973.

rens motiver.⁵⁴ Det påvirkede ikke Stauning, at Munch i sit forsøg på at hindre Withs udnævnelse understregede, at generalen i 1920 havde intrigeret mod den siddende regering, hvor statsministeren havde været minister. I det hele taget står det klart i Munchs erindringer, at han anså udnævnelsen som helt uforståelig og uacceptabel.⁵⁵ Det er noget lettere at forstå, hvis man forudsætter, at Stauning og With allerede kendte og huskede hinanden fra et de facto-samspil nogle år tidligere.

Der er ikke tvivl om, at Stauning og With "spillede" godt sammen, men det er her forfatterens tese, at Staunings valg først og fremmest havde sine rødder i Withs indædte antibolsjevikiske efterretningsindsats samtidig med Socialdemokratiets pressede situation fra foråret 1919 gennem den akutte interne krise i vinteren 1919-20, hvor det kom til brud mellem moderpartiet og flertallet i ungdomsorganisationen Socialdemokratisk Ungdomsforbund og frem til det kommunistiske sammenbrud i vinteren 1922.

Krisen lå kun 12 til 9 år tilbage, ikke lang tid i den nu 57-årige statsministers horisont.

Det mindretal i den socialdemokratiske ungdomsorganisation, der i november 1919 var forblevet sammen med moderpartiet under Stauning, dannede Danmarks Socialdemokratiske Ungdom (DSU) med Hans Hedtoft Hansen som første landssekretær og senere formand. Det er næppe tilfældigt, at Hedtoft herefter var statsministerens nærmeste hjælper i samspillet med hæren og dens efterretningsfolk.

Udviklingen i Danmark havde i en blød dansk version lighedspunkter med forløbet i Tyskland. Under de borgerkrigs-lignende tilstande dér havde det store socialdemokratiske søsterpartis ledere måttet alliere sig med den højre-nationalistiske hær for at bekæmpe de revolutionære venstresocialister. Behovet for en eller anden type effektivt samarbejde med landets væbnede styrker var således en del af de ansvarlige, demokratisk indstillede danske socialdemokraters læring. Det er ikke uden grund, at P.A. Mørch konstaterer, at det først og fremmest var socialdemokraterne, der forstod betydningen af en efterretnings-tjeneste.⁵⁶

Som Henning Grelle konstaterede i sin nye, grundige Stauning-biografi, var den socialdemokratiske leder i perioden efter Verdenskrigen fast besluttet på at sikre en demokratisk udvikling, og han indsamlede i krigsårene stof om Socialistisk Ungdomsforbund til et "synderegister".⁵⁷ Det havde With i og efter 1919 kunnet hjælpe ham med.

Medens Munch kunne hade og mistro With for uneutral optræden under Verdenskrigen og for den rolle, han vidste, at officeren havde haft under Christian X's kup mod den radikale regering i marts 1920, må Stauning, Hedtoft, nu par-

---

54 Ministermødeprotokol 1929-33, 1981, pp. 56, 133f.

55 Munch, Erindringer 1924-1933, 1964, pp. 200-202.

56 Christmas-Møller, pp. 42, 80-83.

57 Grelle, p. 237.

tisekretær, samt H. C. Hansen, DSU-sekretær fra 1929 og formand fra efteråret 1933, have set ham i et langt mere positivt lys. Det ville i modsætning til Munch for disse socialdemokratiske ledere være logisk at se på generalen som en gammel nyttig allieret, der skulle belønnes, og som man kunne regne med. Det bør også bemærkes, at det var et halvt år inde i Staunings første regeringsperiode i 1924, at With under betydelig presseomtale var blevet udnævnt til oberst, samtidig med at han fortsatte med at bestride den stilling som stabschef for Jacobi, som han i 1½ år havde klaret som oberstløjtnant. Det var også et ministermøde i slutningen af januar 1930 i et Stauning-ministerium, der udnævnte With til generalmajor og dermed kandidat til stillingen som den Kommanderende Generals efterfølger ved dennes afgang seks måneder senere. Det kan også have haft en vis betydning, at den dybe økonomiske krise betød, at Danmarks Kommunistiske Parti, der fra 1922 havde været hæmmet af fortsatte interne stridigheder, under den talentfulde Aksel Larsens ledelse igen formåede at markere sig som et alternativ til Socialdemokratiet og opnåede to pladser i Folketinget ved valget i 1932.

Hvad historikerne har overset, men som det er usandsynligt, at de ledende politikere kan have ignoreret, er at en mand, der har skabt sin karriere igennem mere end 10 år som efterretningsentreprenør, ikke ophører med at interessere sig tæt for denne tjenestegren. Som Kommanderende General ville With få det overordnede ansvar for efterretningstjenesten, og med Prior, den gamle næstkommanderende fra Efterretningssektionen i opbygningsfasen fra 1911, som Chef for Generalstabens fra april 1931, dvs. direkte ansvarlig for tjenesten, ville alt være i kendte og kvalificerede hænder.

I øvrigt fortsatte efterretningssektionen under kaptajn Gullak Gullaksen med at interessere sig for den militære udvikling i Sovjetunionen. Et dokument i hans efterladte papirer gør det muligt, at sektionen i begyndelsen af 1930'erne havde sine egne kilder, der sandsynligvis via Folkeforbundet havde adgang til sovjetdokumenter. Samtidig samlede sektionen oplysninger om andre stormagtshære til orientering for hærens myndigheder.⁵⁸

I maj 1931, dvs. et par måneder før With overtog ansvaret som Kommanderende General, beskrev Generalinspektøren for Fodfolket, hvordan han havde til hensigt at gennemføre forsvarskampen i Haderslevstillingen. Da han ikke havde enheder nok til hele stillingen, måtte han som udgangspunkt koncentrere sig om den østlige del og overlade den vestlige til oversvømmelsehindringen. Han ville imidlertid anvende 2. Jydske Division som sin hovedreserve og indsætte denne i forsvaret det sted, hvor det tyske tyngdeangreb rent faktisk fandt sted, og derefter også indsætte 1. Jydske Division i hovedkampen, når han havde haft mulighed for

---

58 Clemmesens arkivaliesamling: Efterladte papirer fra oberst Gullak Gullaksen. Se "Efterretninger fra "Eia" den 22-2-1932, der refererer et sovjetisk dokument, der bl.a. angav budgettet for 1931; endvidere Generalstabens Efterretningssektion 1931, "Oplysninger om den russiske Hær og Flaade 1931"; den håndskrevne analyse "Irwanow: Den røde Arbejder- og Bondearme"; "Meddelelse fra Generalstabens Efterretningssektion, 11-1932, Erfaringer fra de franske Manøvrer i 1932".

Withs tre efterretningschefer: Gullaksen, Darre og Nordentoft.
(Clemmesens samling og Rigsarkivet)

at afløse den med *“Feltdepotdivisionen”*, der var bemanded med ældre mandskab med meget svage officers- og befalingsmandskadrer.⁵⁹

Det skal her understreges, at den beskrevne anvendelse af de jyske styrker forudsatte, at den danske efterretningstjeneste tæt og konstant kunne følge opmarchen af de tyske styrker i Sønderjylland syd for Haderslev-Ribe samt syd for grænsen.

I månederne efter sin overtagelse af ansvaret for hæren måtte With koncentrere sig om at redde værnet bedst muligt igennem de reduktioner, som den økonomiske krise nødvendiggjorde. Men i 1932 medførte den stadig dybere politiske krise og uro i Tyskland, at man igen måtte forudse muligheden af, at grænsen ville blive overskredet af nationalistiske *“bander”*. Da den nye hærlov havde nedlagt Landstormen, havde man ikke længere den billige løsning, at man kunne anvende de fire lokale landstorms bataljoner til opgaven. With foreslog derfor, at man forberedte en særlig sikringsstyrke for landsdelen, en *“Bevogtningsstyrken i Sønderjylland”*, sammensat af et forstærket fodfolksregiment, der også rådede over feltartilleri og noget rytteri. Senere fulgte han forslaget op med udkast til et direktiv for styrken. Den skulle forbygge krænkelser, imødegå dem, hvis de fandt sted, samt indlede forsvaret af landsdelen foran Haderslev-linjen, hvis der blev tale om et regulært angreb. Medens regeringen godkendte forslaget til klarlægningen af styrken, afviste man en formulering af et direktiv, før styrken rent faktisk var formeret ved en mobilisering af dens enheder.⁶⁰ I den korte periode, som dækkes af dette afsnit, overgik ledelsen af hæren entydigt til gamle efterretningsfolk. Prior blev først chef for Generalstabens Taktiske Afdeling og dermed

⁵⁹ Clemmesen, 1982, p. 9-19.

⁶⁰ Ibid., pp. 10-1f.

ansvarlig for at koordinere hærens operative planlægning og efterretningsvirksomhed i det sene efterår 1930 og derefter som nævnt chef for Generalstaben i foråret 1931. Et par måneder senere blev With Kommanderende General.

Ved Withs pensionering beskriver en af hans gamle venner ham med en karakteristisk, der må kendetegne noget i retning af den ideelle efterretningschef: *“Du forener fæsthed med smidighed. Du forener nøgternhed med fantasi. Du forener et klart blik for, hvad der er muligt at opnå med benægtelsen af, at der findes noget, der er umuligt at opnå...”*⁶¹ Det var smidighed, fantasi, realistisk situationsforståelse kombineret med målrettet indsats, der dækket af Withs ydre fremtoning og form gjorde ham så værdifuld for Stauning og andre pragmatiske socialdemokrater.

Den nye postmester Grøn i Padborg

Tilbage til rekonstruktion på grundlag af Grøns familiehistorie og andre personkilder.

I 1931, efter 8 år i Skærbæk, blev Niels Grøn Madsen som 41-årig forfremmet til postmester for grænse- og transitposthuset i Padborg. Dette spring over flere normale karrieretrin gjorde ham til landets yngste postmester, hvilket vakte en del furor blandt ældre kolleger. Denne blev ikke mindre, da generalpostdirektør Mondrup kort efter under en middag hos det nyslåede postmesterpar gik med til at øge lønrammen for postmesteren i Padborg med to løntrin. I Padborg blev Grøn Madsen hurtigt medlem af sognerådet i Bov Kommune og indtog fra 1938-1943 posten som sognerådsformand.

Postmesterfamilien med den tilkomne lillebror, Poul fra 1927, oplevede gennem kontakten med faderens familie i Flensborg, 15 minutters fra Padborg på cykel, den mærkelige ustabile periode før Hitlers magtovertagelse i 1933. Otto og Mogens legede frit med tyske børn over grænsen og talte hurtigt et indfødt tysk. Otto husker fra formodentlig 1932, under et besøg hos onkel Nicolai og tante Titte (Thaysen) i Flensborg, et sammenstød med skyderi mellem et demonstrationstog af kommunistiske arbejdere fra værftet og et af nationalsocialister. Det skete nederst i Harrisleergaden lige neden for onklen og tantens vinduer.

Padborg blev efter 1920 et Klondyke, som udviklede sig omkring dette centrale transitpunkt for post- og togtrafikken over den nye dansk-tyske grænse. Hovedtransitpunktet for vejtrafikken, der dog var mindre betydende på dette tidspunkt, var Kruså. Padborg havde i 1921 ifølge Kraks 1935-Vejviser 47 indbyggere, mens antallet i 1930 var vokset til 1161. Der var efter genforeningen blevet bygget en ny station, posthus, politistation, butikker etc. Med tiden udviklede stedet sig til *“landets største frihavn, blot beliggende på land”*, som Hans Frede Fleggaard har udtrykt det. Den lille by fik pludselig en central rolle for spedition, persontransport, fremmedpoliti, toldvæsen, post osv. Padborg blev med andre ord et ideelt udgangspunkt for efterretningsvirksomhed rettet mod Tyskland.

---

61 Citeret i Hedegaard, p. 249.

Niels Grøn Madsen opbyggede i og ud fra Padborg et netværk af kontakter, der i denne sammenhæng kan tyde på, at han her har fungeret som distriktsagenten for Flensborg-området. Ottos erindringer om de af familiens potentielt efterretningsrelevante kontakter fra syd for grænsen, som hyppigt besøgte deres hjem, bliver naturligt bedre og mere detaljeret med tiden. Hans erindring om, hvornår de enkelte personer dukkede op på scenen, behøver derfor ikke at svare til bekendtskabsrelationernes egentlige start. For de mandliges vedkommende foregik besøgene i postmesterhjemmet ved, at der blev drukket kaffe med postmesterfamilien, dog ofte uden børnene, som da blev sendt bort. Herefter trak de mandlige gæster og Niels Grøn Madsen sig tilbage til herreværelset for at tale uforstyrret. Otto husker ikke præcis proceduren ved Maren Sørensens besøg, men mener også her, at hun og Niels Grøn Madsen havde lejlighed til at tale sammen alene. De forskellige kontakter i Grøn Madsens sandsynlige efterretningsnetværk vil blive beskrevet i de perioder, hvor Otto husker deres start, medmindre der er grundgrundlag for at antage, at de var startet tidligere.

Aage Malling-Jacobsen – Grænsegendarmeriet

Den meget nære forbindelse mellem i Grænsegendarmeriofficeren ritmester Aage Malling-Jacobsen, Kollund, og Niels Grøn Madsen går efter Otto Grøns erindring tilbage til familiens flytning til Padborg i 1931. Hvis opfattelsen, der skal underbygges i det følgende, at Grøn Madsen var distriktsagent for et net, der er fokuseret på Flensborg, men som dækker hele området syd for grænsen, er korrekt, er den nære forbindelse mellem de to også logisk, hvis vi fremskriver rollerne fra før 1. Verdenskrig. Grænsegendarmeriet havde da, som allerede nævnt under skitsen af efterretningstjenestens start, ifølge J.C. Christensens direktiv af 1906 til opgave at understøtte det civile efterretningsnetværk i grænseområdet på begge sider af grænsen.⁶²

At Malling-Jacobsen fungerede som grænsegendarmerens kontakt til den militære efterretningstjeneste, er rimeligt sikkert fra 1942-43, hvor han optræder på listen over efterretningstjenestens meddelere og tillidsmænd.⁶³ Alt tyder dog på, at denne rolle går længere tilbage i tiden. Malling-Jacobsen var ifølge sine egne publicerede kommentarer om situationen op til krigen efterretningsaktiv i denne periode: *“Efter som Tiden gik, sneg Ulykken sig næsten umærkeligt nærmere. Nogle Oplysninger sivede der selvfølgelig altid ud, andre erhvervedes paa anden Maade, og det er ikke faa Oplysninger om Forholdene Syd for Grænsen, der er viderebragt til rette Sted.”*⁶⁴ Det fremgår også af Malling-Jacobsens erindringer, at han den 8. april 1940 talte med E-sektionens repræsentant ved grænsen – der ikke kan have

---

62 Clemmesen 2012, pp. 72, 113; Malling-Jacobsen, 1947.

63 Bjerg, Liste over efterretningstjenestens meddelere og tillidsmænd 1942-43 på Jylland-Fyn, pp. 160 og 161, 266.

64 Malling-Jacobsen, 1947; Aage Malling-Jacobsens erindringer (upublicerede, kopi hos Ole Grøn).

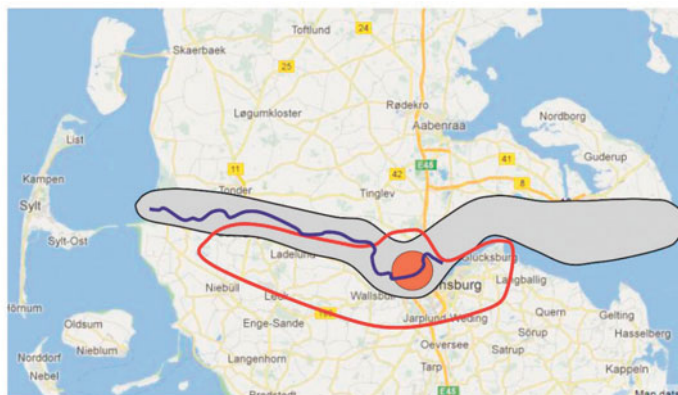
Landgrænse

Grænsegendarmeriets operations- og efterretningszone

Flensborg distrikt med fokus på Padborg-Flensborg området

Grænsegendarmeriets naturlige interesseområde sammenholdt med det centrale område, der udspændes af Niels Grøn Madsens sandsynlige efterretningskontakter i hele Padborgperioden. Da nogle af dem var meget mobile dækker nettet i virkeligheden med varierende tæthed hele Mellemslesvig. Grænsegendarmeriets naturlige interesseområde sammenholdt med det centrale område, der udspændes af Niels Grøn Madsens sandsynlige efterretningskontakter i hele Padborgperioden. Da nogle af dem var meget mobile dækker nettet i virkeligheden med varierende tæthed hele Mellemslesvig.

været andre end Lunding. Lunding nævner ham også som en del af sit alarmsystem 9. april 1940.⁶⁵ Det er særdeles sandsynligt, at de har diskuteret forventningerne til karakteren af det tyske angreb den følgende morgen, som de allerede havde tidspunktet for. Et kvalificeret gæt er, at Malling-Jacobsen fik en central efterretningsrolle i grænsegendarmeriet i løbet af 20'erne.

Malling-Jacobsen og Grøn Madsen var begge frimurere og deltog aktivt i møder i logerne i Aabenraa og Sønderborg. De kørte som regel sammen i Malling-Jacobsens private bil, ikke i hans tjenestevogn med chauffør. Logerne kunne være velegnede steder for koordinering og udveksling. Andreas Andresen var også frimurer og deltog i nogle af møderne, men kørte så vidt Otto Grøn husker som regel selv. Der synes blandt dansksindede at have været en generel forståelse af, at de, der kom i frimurerlogerne, var gode danske mænd. Frimurerne var udover jøder, sigøjnere, Jehovas Vidner, homoseksuelle, handicappede, mentalt syge etc. en af de grupper nazisterne, i hvert fald i deres kærneområde aktivt forsøgte at udrydde, simpelthen pga. aktiviteternes lukkede og derfor potentielt konspiratoriske karakter. Derfor har logerne været velegnede steder for møder af anti-nazistisk karakter, eventuelt som sidemøder til de større generelle samlinger. En endnu ikke afsluttet undersøgelse af, hvem der kom i de to loger, tyder på, at de meget vel kan have fungeret som koordineringssteder for den danske efterretningstjenestes forskellige grupperinger. Det var her bekvemt godt styret, hvem der kunne komme ind, og ingen måtte omtale, hvad der fandt sted.

65 Lunding & Lippert, p. 61; Aage Malling-Jacobsens erindringer (upublicerede, kopi hos Ole Grøn).

Flensborg Avis-relationen

Tilsvarende interessant er Grøn Madsens forbindelse til gruppen på og omkring Flensborg Avis. Dette blad havde fra 30'erne en ret speciel postordning. Al post til avisen gik til posthuset i Padborg. Her blev den så dagligt sorteret af avisens altmuligmand Christian Ludvigsen, der havde sit eget hjørne i postkontoret, hvor han sad og sorterede. Det, der kunne bringes ind i Tyskland, tog han med sig tilbage til Flensborg. Otto Grøn husker Ludvigsens daglige besøg på posthuset på motorcykel fra starten af deres Padborg-periode. Al post til den dansksindede avisredaktion i Flensborg blev altså sorteret af avisens eget personale, før den førtes gennem den tyske censur. På trods af nogle problemer med de tyske myndigheder under besættelsen fortsatte denne trafik gennem hele krigen på nær et par måneder i 1940.⁶⁶

Otto Grøn husker, at postmesterfamilien bl.a. fik mange interessante bøger, der ikke kunne komme ind i Tyskland, på den konto. Ludvigsen havde en god relation til postmesterfamilien og fungerede også på venskabelig basis som en slags bybud for dem i forbindelse med indkøb og småænder i Flensborg på sine daglige ture. Ludvigsens daglige arbejde gav en naturlig kurérmulighed for kodede meddelelser i en periode, hvor det ikke var let at få lov til at passere grænsen.

Flensborg Avis udkom også i Danmark. Dens største redaktion nord for Tyskland var i Tønder, hvor den udkom under navnet "*Vestslesvigs Tidende*". Korrespondance, der ikke kunne bringes ind i Tyskland, kunne gå videre til relevante personer på den danske side af grænsen, herunder til avisens egen Tønderredaktion, der fra 1933-1940 blev ledet af Viggo Lausten. Denne blev i 1940 taget af tyskerne som medlem af Dons-gruppen og døde i den forbindelse for egen eller anden hånd på Kastellet i 1940.⁶⁷

Ifølge Otto Grøn havde Niels Grøn Madsen "*diskrete*" kontakter til centrale personer på Flensborg Avis. Han nævner bl.a. faktor L.K. Lausten (Viggo Laustens far) og Jacob Kronika, der som journalist (også korrespondent for "*Nationaltidende*" og "*Svenska Dagbladet*") og forfatter var kendt for at være meget velorienteret om og kritisk overfor datidens tyske forhold. Fra 1938 måtte Kronika på grund af de tyske myndigheder opgave at fungere som korrespondent for en avis i Tyskland og nøjes med at være udenrigskorrespondent for udenlandske aviser. Han stod dog stadig i kontakt med Flensborg Avis, bl.a. gennem søsteren Marie Kronika, der som avisens bogholder sammen med avisens redaktør – på trods af de efterhånden meget restriktive tyske myndigheder – havde fri passage til Danmark før og under krigen på nær i perioden april-december 1940.⁶⁸ Avisens altmuligmand, Ludvigsen, kan meget vel have spillet en rolle i opretholdelsen af disse kontakter, så de mere risikable direkte fysiske møder kunne begrænses.

---

66 Rasmussen 2005, pp. 121, 811-816.

67 Rasmussen 2005, pp. 840-846; F. Sørensen, 2008.

68 Rasmussen 2005, pp. 811-18.

Det ville ikke være overraskende, om dele af det velorienterede og kraftigt dansksindede miljø på Flensborg Avis var involveret i efterretningsarbejde. Nærliggende fortilfælde fra den danske Kongeå-grænse kendes fra tiden omkring 1. Verdenskrig.⁶⁹ Det ligger i sagens natur, at aviser har gode argumenter for at foretage systematisk informationsindsamling.

Dons-gruppen

Postmesteren i Padborg havde direkte kontakt med i hvert fald to medlemmer af Dons-gruppen. Mens kontakten til forsikringsagent for Statsanstalten, Hagensen i Løgumkloster, ikke synes opretholdt i Padborg, begynder Grøn Madsen at fungere som underagent mht. forsikringsalg for Jens Dons. Det virker logisk at antage, at kontakten til gruppen har været konstant. Otto husker fra ca. 1935 – han er da 13 år – Jens Dons' møder med Grøn Madsen i dennes kontor på posthuset, hvor familien også havde tjenestebolig. Jens Dons synes at have fungeret som et mobilt bindeled mellem gruppens medlemmer, men vides også sikkert at have været aktiv i forbindelse med rekruttering af nye agenter for englænderne.⁷⁰ Købmand Nicolaus Nissen Wind, Bov, der også blev taget af tyskerne umiddelbart efter 9. april 1940, var en anden kontakt. Niels Grøn Madsen forklarede før krigen Otto Grøn, at Wind var agent for englænderne. Det skete i forbindelse med et besøg, de sammen aflagde hos Wind. Sidstnævnte ernærede sig ved at blande og sælge grisefoder og selv transportere det rundt til sine kunder i sin lastvogn. Han kom således naturligt rundt i et større område, hvor han havde mulighed for at foretage observationer og holde kontakt til meddelere. Wind var i Kraks Vejviser for 1935 registreret som sognerådsformand og altså sandsynligvis Grøn Madsens forgænger i denne stilling. Da sognefogederne fra starten af det civile netværks opbygning var informerede om, hvilke danske efterretningsmænd, de havde i deres sogn, så de kunne afgive meldinger til efterretningssystemet,⁷¹ er det ikke usandsynligt, at Wind udover sin kontakt med englænderne har haft viden om det danske civile netværk. Derfor støtter dette antagelsen om, at der ikke var vandtætte skot mellem engelsk og dansk militær efterretningsvirksomhed i 30'erne.

Andreas Andresen og Det danske Hospitalsfond

I det nære stationsområde var der nære personlige relationer mellem postmesterfamilien og speditør Andreas Andresen og hans kone Luise fra starten i Padborg. Andreas Andresen blev født i Flensborg i 1904 og blev 1926 ansat i firmaet Søndergaard C.G. & Søn. Firmaet, der var grundlagt i 1916, arbejdede med jernbanespedition, hvilket på det tidspunkt var noget ret nyt. Fra 1930 overtog han firmaet, der havde hovedkontor i et lille rødmalet træskur på stationens toldbehandlings-

---

69 Christmas-Møller, p. 30.

70 H.E. Sørensen 1971, pp. 37-42.

71 Clemmesen 2012: p. 111.

område. Niels Grøn Madsen og Andreas Andresen snakkede meget sammen på deres respektive kontorer. Det indebar deres arbejde. De spillede også sammen politisk, og Andreas Andresen overtog som sognerådsformand, da Grøn Madsen i 1943 trak sig fra posten på grund af hjerteproblemer. Efter hans død af samme grund i 1944 stillede familien Andresen et lån til rådighed, så sønnen Poul kunne gennemføre sin uddannelse som tandlæge. Andreas Andresen havde kontakter på højt niveau på både tysk og dansk side. Det forekommer sandsynligt, at Lunding, da han opbyggede sit agentnet fra 1937, benyttede Andreas Andresens vidtstrakte internationale transportnet. Et eksempel fra krigens tid er en sikker rute fra Padborg til Sverige: der gik gennemgående plomberede togvogne med appelsiner fra Spanien til Sverige. Andreas Andresen var som speditør i stand til at få personer på de plomberede vogne, så de kunne gå videre til Sverige uden check. Dette vides at være sket i to tilfælde. Det ene var, da Otto Grøns tvillingebror, Mogens, der da var ansat hos Andreas Andresen som speditør, blev jagtet af tyskerne for sabotage. Det andet er en unavngiven modstandsmand. På grundlag af den tætte relation mellem Niels Grøn Madsen og Andreas Andresen samt den kontakt, der tilsyneladende har været mellem Grøn Madsen og Lunding, mens denne opererede i området, må man tro, at sidstnævnte har været klar over denne interessante mulighed for at få dokumenter, genstande og personer sikkert til Sverige fra Padborg, selv om ruten på grund af den potentielt lange ventetid ved overfarten over Øresund, der kunne få turen til at tage 8-10 dage, nok var mindre velegnet til mennesketransport. Ruten fra Spanien over Padborg til Sverige skal muligvis ses i sammenhæng med Lundings *“spanske efterretningsforbindelse”*, der af nogle opfattedes som lidt eksotisk.⁷²

Et interessant eksempel på Andreas Andresens mange forbindelser er hans rolle i Det danske Hospitalsfond. Efterretningsvirksomhed koster penge, og det er ønskeligt, at man råder over indirekte, diskrete finansieringskanaler. Andreas Andresen var fra 1942 til sin død i 1976 en meget aktiv kasserer i Det Danske Hospitalsfond, hvorunder plejehjemmet *“Stift Rosenborg”* nær Hamborg hørte, og dermed en ganske central person i denne fondsstruktur. Fonden blev stiftet i 1922 af daværende generalkonsul i Hamborg, Marinus Larsen Yde, med det formål at *“forsørge syge og svage, især ældre, danskere eller forhenværende danske i Tyskland.”* Forsorgen skulle ske ved at yde de pågældende helt eller delvis gratis bolig og forplejning i alderdomshjemmet Rosenborg. Hvis der var midler til rådighed, kunne fondet også yde trængende danskere pengeunderstøttelse i kortere eller længere tid.⁷³ Man skal bemærke, at fondet efter 2. Verdenskrig i overensstemmelse med sit formål faktisk udbetalte støtte til personer både i Vesttyskland og i DDR. Pengene overførtes bl.a. til DDR af præster med adgang til Berlins østsektor.⁷⁴

---

72 Palm 1999, p. 92.

73 Henningsen 1985.

74 Information fra Niels Bøgh, Padborg, tidligere ansat i Andreas Andresen A/S.

Hospitalfondets bestyrelse er relevant for vores rekonstruktion. Den rummede gennem tiden en række centrale danske ministre, der med kun to undtagelser alle var socialdemokrater. Perioden i bestyrelsen vises efter kolon.

- Thorvald Stauning, socialdemokratisk statsminister samt parallelt hermed en periode forsvarsminister i tæt samarbejde med With: 1938-1942.
- Hans Hedtoft Hansen, socialdemokratisk statsminister, tidligere arbejds- og socialminister, tæt bekendt med Lunding: 1953-1954.
- H.C. Hansen, socialdemokratisk statsminister, tidligere finans- og udenrigsminister: 1955-1958.
- Viggo Kampmann, socialdemokratisk statsminister, tidligere finansminister: 1961-1975.
- H.P. Hansen, socialdemokratisk finansminister, tidligere forsvarsminister samt statens repræsentant i Store Nordiske Telegrafelskab, der siden før 1. Verdenskrig støttede efterretningstjenesten: 1938-1942.
- Oluf Krag, indenrigsminister fra Venstre. Støttede With under forsvarsforhandlingerne i 1932: 1938-1942.
- Johannes Kærboel, socialdemokratisk handelsminister, arbejds- og socialminister, indenrigsminister, boligminister og minister for Grønland, desuden chef for Flygtningeadministrationen fra 1945-52: 1942-1966.
- Aage L. Rytter, konservativ minister for handel, industri og søfart: 1950-1961.

Københavns Kommunes socialdemokratiske styre var også stærkt repræsenteret i fondets bestyrelse. Udover at yde økonomisk bidrag til fonden holdt den formandsposten fra 1947 til i hvert fald 1984 med de socialdemokratiske overborgmestre Viggo Christensen og efterfølgende Urban Hansen. Der var i denne periode månedlige møder vedrørende Det Danske Hospitalsfond på overborgmesterkontoret i København,⁷⁵ hvilket nok må betegnes som lidt atypisk.

Marinus Larsen Yde var en central person i Det Danske Hospitalsfond. Han rolle er dog ikke entydig. Yde beskrives som begavet og dygtig med mange interesser og en betydelig arbejdskraft men samtidig som præget af et stærkt temperament og stor impulsivitet og med en ærgerrighed og selvbevidsthed, der gjorde ham upopulær i vide kredse. Han startede sin karriere som journalist og udenrigskorrespondent med skift fra venstre til de radikale i 1905. Under 1. Verdenskrig i 1915 var han af dansk industri og med udenrigsministeriets accept blevet udsendt til England for at informere om forholdene i det neutrale Danmark. Dette blev et kort intermezzo, da temaet ikke falder i god jord hos de engelske myndigheder. Derefter gennemførte han for udenrigsministeriet en vellykket reorganisering af den indtil da dårligt fungerende telegramcensur i Danmark, dvs. en funktion med klare kontraefterretningsaspekter. Samtidig fik han i lyn tempo genopbygget og udvidet ministeriets ellers helt hensovende pressebureau. Skuffet

---

75 Henningsen 1985.

over, at man ikke vil acceptere en opgradering af dette med ham som chef, accepterede han i 1920 stillingen som generalkonsul i Hamborg, som han beklædte fra 1921-1945. Fra 1939 blev Yde tilsyneladende så begejstret for Nazitysklands muligheder, at det gav ham problemer efter krigen. Bl.a. var han meget aktiv med at få danske firmaer og danske arbejdere engageret i de nazistiske byggeplaner, et område, hvor der ofte var meget langt mellem de lovede forhold og realiteterne, men også et felt, hvor hans indsats lå på linje med den danske stats politik, og som meget vel også kunne have efterretningsformål. Samtidig må man dog formode, at han med stillingens indhold stadig bevarede sit national danske sindelag og agerede til fordel for Danmark.⁷⁶

Før 1. Verdenskrig havde udenrigstjenesten ikke ønsket at provokere Tyskland ved at opretholde et net af konsulater i de tabte landsdele. Derfor fik generalkonsulatet i Hamborg som eneste repræsentation i dette område en meget central rolle både mht. de almindelige administrativt-diplomatiske opgaver samt med hensyn til efterretningsindsamling i den store havneby. Uden for byen måtte efterretningsbehovet dækkes af Withs normale netværk af dansksindede efterretningsmænd.⁷⁷ Dette var den virkelighed, Marinus Yde ankom til ved sin overtagelse af stillingen i 1921. Det skal her understreges, at han fik tilbudt jobbet af den i dansk sammenhæng helt usædvanligt efterretningsvenlige udenrigsminister Harald Scavenius på et tidspunkt, hvor den eneste eksterne trussel mod Danmark og specielt den genvundne landsdel kom fra den del af Tyskland, hvor Hamborg var metropolen. Oprettelsen af Det Danske Hospitalsfond i 1922 var klart en national dansk opgave rettet mod det danske mindretal syd for grænsen. Selv om Yde blev en energisk talsmand for sagen og kunne benytte sig af sine omfattende presseforbindelser, og selv om der var nationalt fokus på indsats i Sønderjylland i resten af Danmark, virker det dog overraskende, at Københavns Kommune engagerede sig så kraftigt i dansksindede tyskeres helbred og velbefindende i alderdommen. Man kunne få det tanke, at der også var tale om en pengetank, der fra starten har været tænkt med den dobbelthed i sig, at den udover at støtte trængende dansksindede i hertugdømmerne syd for 1920-grænsen samtidig kunne bruges til at finansiere andre danske aktiviteter, herunder diskret efterretningsarbejde i Sydslesvig og Holsten. At H.N. Andersen, der ved siden af sit politiske arbejde havde spioneret mod Tyskland i mange år før og under krigen, støttede fondens oprettelse med 1 million Mark, kan måske tyde på, at der allerede fra fondets oprettelse var mere bag end blot det danske mindretals helbredsmæssige velbefindende.⁷⁸

I forbindelse med optakten til 2. Verdenskrig synes dette mulige, andet, formål at få større betydning, hvis man skal dømme efter de personer, der nu indgik i dets bestyrelse. Bl.a. Stauning indtrådte som angivet i fondet i 1938. Yde gennemtvang overfor den øvrige bestyrelse i 1936 en stiftelse af 20 legater af Hospi-

---

76 Cedergreen Bech; Lunding & Lippert, p. 56; Stræde 2001.

77 Clemmesen 2012, pp. 116-117, 454-455.

78 Cedergreen Bech; Hedegaard, pp. 58-59, 71-79; Henningsen 1985.

talfondets midler. Dette gjorde det ikke lettere at overskue, hvad pengene gik til. Det skete netop på det tidspunkt, hvor Staunings regering valgte at genopbygge udlandstjenesten med Lunding som den centrale entreprenør fra 1937, og det var herefter, at fondet blev egnet til at støtte efterretningsvirksomhed direkte snarere end mere generelle nationale projekter. Gennemførelsen af denne manøvre gav tilsyneladende så megen ballade, at Yde måtte trække sig fra formandsposten.⁷⁹

Benyttelse af Det danske Hospitalsfond som dække over finansiering af efterretningsaktiviteter samt den markante rolle, Stauning-kredsen havde i fondsbestyrelsen, ville være en logisk konsekvens af behovet for at kunne gennemføre efterretningsvirksomhed, uden at dette bliver uønskeligt – og derfor politisk pinligt – synligt for den radikale regeringspartner.⁸⁰ Men som med så meget andet i denne artikel må tesen bygge på indicier.

Familierelationer i Flensborg

Thaysens, Onkel Nicolai og tante Titte. Dette var Niels Grøn Madsens' mors familie, boende Harrisleergade 1, dvs. i det kvarter af byen, hvorfra overfaldstruslen markerede sig i eftersommeren 1920. Dette var den nærmeste del af Thaysen-familien i Flensborg. Familien var dansksindet. Han havde været prokurist i et stort træløstfirma og særdeles velstående, men havde mistet en stor del af sin formue ved det tyske økonomiske sammenbrud 1918-23. Familien klarede sig dog gennem 30'erne på resterne af formuen suppleret med lidt sortbørshandel med mel, gryn og andre madvarer, som onkel Nicolai bragte ud til kunderne i en stor jorde-modertaske. Otto Grøn husker, hvordan postmesterfamilien altid havde ris, mel, gryn, smør og æg i de knappe tilladte mængder med til onkel og tante, når de besøgte dem i Flensborg. Der var kontakt fra starten af postmesterfamiliens ophold i Padborg. Forbindelsen med denne del af Thaysen-familien blev dog brudt i løbet af 30'erne, da datteren Magda blev forlovet og senere gift med en nazist.

Familien Mikkelsen var den nærmeste del af en anden gren af familien i Flensborg. De boede i Tosbygade. Her var kontakt i hele postmesterfamiliens Padborgperiode. Det er uklart, om disse kontakter har været benyttet til formel efterretningsvirksomhed. De var kun synlige dele af det familiære netværk i Flensborg, der både kunne være nyttige med henblik på baggrundsinformationer og sonderinger og kunne legitimere besøg syd for grænsen.

1933-1936: Truslen om en sønderjysk "Anschluss"

Da Hitler kom til magten og derefter hurtigt og dramatisk angreb de danske socialdemokraters store tyske søsterparti, dannedes der via partiet i Sønderjylland hos nogle partikadrer den opfattelse, at den rene internationalistiske pacifisme ikke var et anvendeligt svar på danske arbejderes behov. Udviklingen diskutere-

---

⁷⁹ Henningsen 1985.

⁸⁰ Hedegaard, p. 170.

redes allerede samme sommer i DSU, hvor den unge H. C. Hansen var landssekretær og senere på året blev formand. Holdningen fik i efteråret klart udtryk i partisekretær Hans Hedtofts åbne skuffelse over den internationale socialismes politiske ineffektivitet samt specielt i Hartvig Frisch's bog "*Pest over Europa*". I vinteren 1934 fulgte nedkæmpelsen af den østrigske socialdemokratiske milit. Det forhold, at arbejderne havde kæmpet i stedet for blot at overgive sig, blev måneden efter nederlaget rost af Hans Hedtoft.

I Slesvig-Holsten udløste den nazistiske magtovertagelse straks en kampagne for at få Nordslesvig tilbage til det tyske rige. For de sønderjyske socialdemokrater var svaret først og fremmest en holdningsmæssig civil mobilisering af danskheden i landsdelen, men nogle så det også som rimeligt og nødvendigt, at man opbyggede et kampdygtigt grænseværn og deltog i den tværpolitiske sønderjyske delegation til kongen, statsministeren og forsvarsministeren i april 1933. Denne anmodede om, at man enten skabte faste grænsebefæstninger mod kupangreb eller et stående, kampdygtigt grænsegendarmeri.

Lars Ole Lykkebos specialeafhandling fra 1976 beskriver både dette skift og dets begrænsninger. Der var som nævnt etableret bro mellem partiformanden Thorvald Stauning og den national-konservative hærchef Erik With.⁸¹

Det var yderst begrænset, hvad der var muligt for Stauning at give With inden for rammen af regeringssamarbejdet med De Radikale og med den fortsat stærke pacifistiske holdning i dele af partiet. Unge socialdemokrater kunne nu være enige med With i hans længe fremførte tanker om at se og gøre værnepligtsuddannelsen til en integreret del af opdragelsen og den nationale påvirkning af ungdommen og folket: Stauning kunne derfor lade sine nærmeste hjælpere såsom den politiske ordfører Hans Nielsen udtrykke denne enighed i oktober 1933. I det særdeles veloplagte og målrettede foredrag "*Hæren og Folket*", som Erik With holdt for Socialdemokratisk Ungdom 29. november, understregede generalen, at hæren nu var fundamentalt anderledes end "*Højres Hær*" fra Provisorietiden. Der var stadig forhold, der skulle ændres, men dette kunne ske samtidig med, at man imødegik den målbevidste kommunistiske propaganda, "*som søger at undergrave Hærens Grundvold – Disciplinen*". Propagandaen kunne nu effektivt imødegås i den reformerede hær. With udtrykte sin tilslutning og sympati med "*Arbejdernes Kamp mod Krigen*". Denne sympati deltes af hele hæren, men samtidig måtte man tage afstand fra pacifisme.⁸²

For bevidste socialdemokrater var det dog af ideologiske og indenrigspolitiske årsager væsentligt at understrege forskellen på deres projekt og Withs og andre nationalkonservatives. Dette fik i Sønderjylland det udtryk, at man ikke formelt kunne indgå i det nationale mobiliseringsarbejde, der i efteråret 1933 indledtes

---

81 Lykkebo, pp. 16-90.

82 Clemmesens arkivaliesamling: Efterladte papirer fra oberst Gullak Gullaksen. "Hæren og Folket. Foredrag af Generaløjtnant With i Danmarks socialdemokratiske Ungdom, den 29' November 1935.

med bevægelsen “*Det unge Grænseværn*”. Som Hartvig Frisch udtrykte det, kunne man nok forstå bevægelsen i dens målsætning og i givet fald støtte den, men man kunne ikke aktivt indgå i et projekt, der var nær af borgerlig ideologi. Det ville skabe en sårbar flanke til de stadig mere irriterende kommunister under den veltalende Aksel Larsen.

Man kan konstatere, at Frisch klart ser – og Lykkebo noterer – at et åbent samarbejde var indenrigspolitisk umuligt. Men som Hans Hedtoft gjorde klart i foråret 1934, var det nødvendigt at landet og dets arbejderregering indrettede sig efter den realitet, at man ikke længere havde et demokratisk Tyskland som nabo. Man kunne ikke forsvare sig mod et regulært tysk angreb, men det udelukkede ikke, at man havde andre militære muligheder.⁸³

Der er ingen tvivl om at Stauning senest fra omkring Hitlers magtovertagelse i 1933 på flere punkter var enig med efterretningsveteranen With. Landet var nu i en ny og vanskeligere sikkerhedspolitisk situation. Statsministeren markerede indledningvis et kursskifte ved i 1932 at erstatte den afrustningsfokuserede socialdemokratiske forsvarsminister Laust Rasmussen med den lidt mere pragmatiske H.P. Hansen og derefter i 1933 endnu klarere ved selv at overtage Forsvarsministeriet indtil 1935, hvor Alsing Andersen overtog posten. Han blev tæt hjulpet af sine efterfølgere som ledere af Socialdemokratiet, Hans Hedtoft og H.C. Hansen.⁸⁴ Oprettelsen i 1933 af den socialdemokratiske HIPA (Hovedorganisationernes Informations- og Propagandaafdeling), til bekæmpelse af kommunister og nazister, viste holdningsskiftet i partiledelsen. Hans Hedtoft blev daglig leder af HIPA indtil 1937, hvor han efterfulgtes af H.C. Hansen indtil 1939. Opgaverne blev overtaget af Arbejderbevægelsens Informations-Central (AIC) i 1944. Enhederne fungerede bl.a. som halvofficielle socialdemokratiske efterretningskontorer. Urban Hansen fra København, som vi husker fra Hospitalfondet, fik fra 1946 til 1956 en ganske central rolle i AIC. Aktiviteternes økonomiske fundament var Arbejdernes Fællesorganisation i København, De samvirkende Fagforbund (der senere blev LO) og Socialdemokratiet.⁸⁵

I dette komplekse spil er det også værd at lægge mærke til det forhold, der snart markerede sig mellem Lunding og “*hans gamle ven*” Hans Hedtoft, og da spørgsmålet om Sønderjylland og dets forsvar med Hitlers magtovertagelse fik øget aktualitet.⁸⁶

Hvad opnåede With så for hæren fra sin tiltræden i eftersommeren 1931 til Staunings afgang som forsvarsminister i efteråret 1935 ud over at reducere socialdemokratiets grundlæggende negative holdning en smule gennem brobygning til statsministeren og hans unge hjælpere?

---

83 Ibid.

84 Hedegaard, pp. 109, 121, 129.

85 Bjørnsson 2012, pp. 43-47, 229-232, 241-242; Lykke Andersen et al. 2009.

86 Hedegaard, p. 170-171; Lunding og Lippert, pp. 79, 81, 133-140.

Meget naturligt anvendte With den tværpolitiske sønderjyske delegations ønsker til dels at foreslå, at man etablerede et stående “Grænseværn” på 1200 mand som svar på den nye situation. Det eneste, der kom ud af ønsket, var, at Krigsministeriet justerede værnepligtstjenesten i landsdelen fra begyndelsen af 1934 på en sådan måde, at man forbedrede beredskabet, men samtidig undgik væsentlige nye udgifter. Justeringen sikrede, at der fra garnisonerne i Fredericia, Haderslev, Sønderborg og Tønder samlet til stadighed kunne stilles en styrke på 600 uddannede menige og 60 officerer og andre befalingsmænd. With forsøgte forgæves at få etableret et særligt grænsekommando på 400 mand i Sønderborg og at få øget Grænsegendarmeriets uddannelse i kamp.

I maj 1933 havde Krigsministeriet forbudt, at man forberedte at gennemføre andet end simple, billige vejødelæggelser på indfaldsvejene i Sønderjylland.

I januar 1934 forsøgte With at udnytte det forhold, at han havde fået ny forsvarsminister, til at igen at rejse spørgsmålet om et grænsekommando. Det eneste, man fik bemyndigelse til, var at bevæbne Grænsegendarmeriet med lette maskingeværer (“*rekylgeværer*”) og lade korpset opstille grænsebomme. I februar 1935 forsøgte han igen – og igen forgæves – at få etableret en enhed til grænseforsvar, nu benævnt “*Sønderjydsk Kommando*”.⁸⁷

Umiddelbart set var Withs resultat på de åbne forsvarsområder næsten usynlige, fordi Stauning i foråret 1935 opgav planerne om at udskrive et Folketingsvalg, der kunne føre til en sikring af Sønderjylland i rammen af et regeringssamarbejde med Venstre og De Konservative.⁸⁸

I eftersommeren 1935 udarbejdede Opdagelsespolitiet et analytisk dobbeltnotat om den politiske trussel mod Danmark. Første del beskrev den kommunistiske konspiratoriske udfordring af landets demokrati og indsatsen for at undergrave og overtage de væbnede styrker. Derimod understregede den anden del om “*National Socialisme*”, hvordan den ydre og den indre trussel fra Hitlertyskland hang sammen. Dette blev understreget af dette andet delnotats afsluttende tekst:

*“Det officielle nationalsocialistiske Blad i Flensborg, “Die Landeszeitung”, erkender aabent, at Maalet for det nationalsocialistiske Arbejde er at skille Nord-slesvig fra Danmark. I Begyndelsen af 1935 skrev Bladet: En skønne Dag vil Spækdanskerne vaagne op og gnide Øjnene, naar de i Løbet af Natten finder Grænserne forskudte.”*⁸⁹

---

87 Clemmesen, 1982, pp. 10-6 – 10-15.

88 Grelle, pp. 375f.

89 Rigsarkivet. Politiets Efterretningstjeneste 1918-1950, Kommunistiske aktiviteter. Pk. 2: 1935-1950, Chefen for Opdagelsespolitiet, Strengt fortroligt af 25-9-1935 til Politimesteren i Nakskov, med oversat fortroligt bilag “De vigtigste Regler for Konspiration” samt det udaterede dobbeltnotat fra samme sensommer: “Det kommunistiske Parti og dets Hjælpeorganisationer” samt “National Socialisme med særlig Henblik paa den tyske Propaganda udenfor Tysklands Grænser”.

Denne alarmerende konklusion i et notat fra den *radikale* justitsminister Carl Theodor Zahles ressortområde kan ikke undgå at have påvirket den socialdemokratiske ledergruppe omkring Stauning. Dobbeltnotatet satte analyse bag dens allerede eksisterende opfattelse af totalitære udfordringer fra begge politiske fløje. Dette må ses som baggrunden for periodens betydelige udvikling i Sønderjylland i retning af at “*opruste*” den generelle danske sikkerhedspolitiske tilstedeværelse og profil i landsdelen.

Det er nok også væsentligt at understrege, at det, som Stauning og With opnåede, medens statsministeren var forsvarsminister, var en serie af muligheder for at mødes formelt og uformelt, uden at dette kunne betragtes som andet end naturligt.

Udviklingen i Jyllands generelle forsvarsplanlægning i perioden skabte ikke nye efterretningsbehov i forhold til situationen siden midt i 1920'erne. Med 1932-hærloven var hæren i Jylland-Fyn reduceret til én division, Jydske Division, der fortsat havde til hovedopgave at forsvare Sønderjylland fra hovedforsvarsstillingen i linjen Haderslev-Ribe. Kun betød styrkereduktionen, at muligheden for at gennemføre et egentligt forsvar i stillingen var blevet undergravet, hvilket for planlæggerne gjorde det endnu mere sandsynligt, at kampen måtte fortsættes bevægeligt op gennem halvøen. Dette understregede betydningen af det generelle “*stay-behind*”-net her.

I øvrigt fortsatte Generalstabens Efterretningssektion under Gullaksen med at udarbejde generelle analyser af den militære situation omkring Danmark til hærens myndigheder.⁹⁰

Til personerne

De tyske drømme om at kunne vinde Sønderjylland tilbage med en stærk nationalsocialistisk stat i ryggen udløste en opblussen af jordkampen i Sønderjylland mellem de tysk- og dansksindede grupperinger. Systematiske og aggressive jordopkøb blev i Nordslesvig foretaget af tysksindede familier støttet økonomisk af organisationer som “*Deutsche Selbsthilfe Nordschleswig*” og kreditanstalten “*Vogelgesang*”.⁹¹ Der blev svaret igen med mere eller mindre officielle modforholdsregler fra dansk side. Martin Hammerich er i denne sammenhæng en central og interessant person. Gennem en aktivistisk ungdom med fokus på det sønderjyske problem, bl.a. som medlem af foreningen “*To Løver*”, kom han i kontakt med centrale personer som H.P. Hanssen og dennes nære ven J.H. Schmidt. Den første var udover at være en aktivistisk dansksindet politiker syd for grænsen bl.a. med sæde i den tyske Rigsdag fra 1906 også – som allerede nævnt – agent (agent

---

90 Clemmesens arkivaliesamling: Efterladte papirer fra oberst Gullak Gullaksen. “De europæiske Staters øjeblikkelige Rustninger” ikke tidsangivet, men jf. indholdet fra 1933; “Meddelelse fra Generalstabens Efterretningssektion. Betragtninger vedrørende Forskydninger i den tyske og den franske Hærs Styrkeforhold siden 1932 samt over Tysklands Forsvarsbudget og industrielle Mobilisering” 10-1934 (efter en fransk artikel fra 12-5-1934); “Meddelelse fra Efterretningsafdelingen”, G.E. Nr. 468 af 6-12-1934.

91 Andersen 1978, 142-143, 167-169; Hedegaard, p. 156.

'Z') for den danske efterretningstjeneste fra 1901.⁹² Schmidt var op til 1920 under dække af arbejde som ejendomsmægler i Haderslev involveret i jordkampen for det danske mindretal syd for grænsen. I 1918 blev Hammerich på H.P. Hanssens forslag udnævnt til sekretær for statsministeriets udvalg til forberedelse af genforeningen og havde en central rolle i forhandlingerne relateret til denne. Herefter var han aktiv i jordkampen i Sønderjylland og blev i denne forbindelse direktør for Hypoteklånepondet i 1927, dvs. en position, hvorfra han kunne støtte danske jordkøb. I 1933 var han medvirkende ved oprettelsen af dansksindede organisationer som "*Det unge Grænseværn*" og initiativtager til "*Grænseegnens Danske Samfund*". Et interessant eksempel på hans rolle i jordkampen er beskrevet af Poul Andersen, da denne selv som reserveofficer og uden tvivl aktivistisk dansk agent deltog i jordkampen bl.a. gennem køb af en gård i en tysk-domineret enklave på Højer-egnen i 1935.⁹³

Martin Hammerich er altså en del af det aktivistiske dansksindede netværk i Sønderjylland, der må ses som flettet sammen med de danske efterretningsaktiviteter rettede mod den tyske minoritet i Danmark og Tyskland generelt. Hans rolle er central i forbindelse med erhvervelse af ejendomme til dansksindede formål, som bl.a. Grænsehjemmet som en base for Det Unge Grænseværns aktiviteter.⁹⁴

I det følgende afsnit skal det sandsynliggøres, at han også var den danske efterretningstjeneste behjælpelig med opkøb af velplacerede ejendomme gennem stråmænd. Det er vigtigt at forstå, at nationalsocialismens fremmarch i Tyskland atter gjorde Sønderjylland til en slagmark fyldt med synlige aktivister og mere stilfærdige efterretningsagenter på begge sider.

I denne ophedede periode observerede Otto Grøn flere sandsynlige efterretningskontakter for Niels Grøn Madsen. Det kan være udtryk for, at de blev aktive på dette tidspunkt – på grund af situationen – eller at behovet for kontakt med dem voksede på grund af den mere spændte situation, og at man derfor på dette tidspunkt valgte en mere direkte og synlig kontaktform i forhold til Niels Grøn Madsens arbejdssted og hjem.

'Kong Peter'

Kong Peter stod for Kongelig Dansk Automobilklubs (KDAK) Grænsekontor lige ved grænseovergangen ved Kruså.⁹⁵ Kruså var hovedtransitpunktet for biltrafikken. Hans rigtige navn har ikke kunnet findes, da KDAK's arkiver ser ud til at være tabt. Hans funktion var ifølge Otto Grøns erindring at hjælpe klubbens medlemmer med dokumenter etc. i forbindelse med kørsel i udlandet, herunder at assistere dem, hvis de fik tekniske problemer eller blev involveret i ulykker.

---

92 Clemmesen 2012, p. 113.

93 Andersen 1978, pp. 139-142; Cedergreen Bech.

94 Andersen 1978, p. 141.

95 Mona Dubgaard, Statsbiblioteket i Aarhus takkes for hjælp med verificering af en række oplysninger vedrørende personer og firmaer ud fra denne institutions samling af gamle telefonbøger og vejvisere.

Kong Peter har været placeret, så han kunne følge biltrafikken på hovedvejsforbindelsen mellem Danmark og Tyskland og på naturlig vis holde kontakt med de vejfarende, han måtte ønske. Otto Grøn husker, at Kong Peter og Niels Grøn Madsen regelmæssigt havde møder fra 1935-36. Lige omkring det tidspunkt købte Grøn Madsen en brugt bil af ham, en rød Ford A 29.

Lærer Thomsen

Hjælpelærer Thomsen fra Udby syd for grænsen var støttelærer for det danske mindretals børn der. Han cyklede rundt til sine elevers hjem, og kom derfor godt rundt i terrænet og hørte en del, hvor han kom frem. Han havde kun en arm. Otto Grøn mener at huske, at han havde mistet den anden som deltager på tysk side i 1. Verdenskrig. Grøn erindrer Thomsen fra omkring 1933-34.

Maren Sørensen

Sygeplejerske og præst Maren Sørensen fra Valsbøl syd for grænsen var en af de markante personer i det danske mindretal syd for grænsen. Hun havde allerede 1912-20 med bopæl i Flensborg været aktiv med hjælp til danske hjem, som trængte til sygepleje, mad, tøj og sjælesorg. Fra 1922-1940 arbejdede hun om vinteren ud fra Valsbøl, hvor hun efterhånden fik udvirket bygningen af en dansk skole samt et forsamlingshus med kirkesal og bolig til hende selv. Om sommeren arbejdede hun som leder af Børnenes Helsehjem i Sdr. Vilstrup ved Haderslev, hvor hun i perioden 1920-1946 på sommerbasis var plejemor for mere end 8000 syd- og nordslesvigske børn.⁹⁶ Maren Sørensen havde således en meget stor kontaktflade og var i tillæg særdeles mobil. Otto Grøn husker, at hendes store amerikanske bil, en Plymouth model ca. 1935, hun havde fået forærende af apotekeren i Løgumkloster, ofte var parkeret foran deres hjem ved hendes besøg fra ca. 1936. Maren Sørensen og hendes nære allierede i Valsbøl, gårdejer Lorents Jepsen, var bekendte af Jens Dons; bekendtskaber, der lukkede døre op for ham i de dansk-nationale hjem syd og nord for grænsen.⁹⁷ Det vides fra en kilde, der vurderes som særdeles pålidelig, at Maren Sørensen var aktiv i efterretningsarbejde syd for grænsen efter krigen i 1947. Dette foregik i relation til det samme netværk, som Niels Grøn Madsen var relateret til indtil sin død i 1944.⁹⁸ Efter krigen har dele af dette netværk sandsynligvis været amerikansk kontrolleret – et forhold vi kommer tilbage til senere i artiklen.

Pastor Petersen

Pastor Petersen var dansksindet, men præst ved den tyske Mariakirke (lig med Vor Frue Kirke) i Flensborg. Otto Grøn husker, at han havde regelmæssig kontakt med Grøn Madsen fra 1934-35.

---

⁹⁶ Cedergreen Bech.

⁹⁷ H. E. Sørensen, 1971, p. 37.

⁹⁸ Anonym kilde, som er forfatterne bekendt.

Lundings adjudantsnor viser, at billedet med With er taget under hans tjeneste ved Generalinspektøren for Rytteriet, dvs. lige før hans flytning til Generalstaben, så Christmas-Møllers konstatering af, at her gives "stafetten videre", er nøjagtig. Den gives videre fra én selvstændig efterretningsentreprenør til en anden tilsvarende. (Wilhelm Christmas-Møller)

1937-1940: Forsvaret forberedes så godt som muligt

Når man sammenligner intensitet og realisme af forsvarsplanlægning og andre forsvarsforberedelser i Mellemløstiden op til og med 1936, og fra 1937 indtil 9. april 1940, må aktiviteten indtil 1936 betegnes som fredstids-rutinemæssig, medens perioden fra 1937 åbenlyst blev stadig mere præget af, at en krig nu igen var sandsynlig. For den danske hærs vedkommende kan den sammenlignes med aktiviteterne 1911-1913 og i 1950'erne. Samarbejdet med den britiske, den polske, den norske og efterhånden også den svenske efterretningstjeneste ser ud til at intensiveres – i fornuftig samklang med dette.⁹⁹

Oberst Ebbe Gørtz havde været chef for Generalstabsafdelingen, der svarede til den tidligere Taktisk Afdeling, i Priors Generalstab fra 1932 til 1936. I november

---

⁹⁹ Brev fra Otto Møller til Ole Grøn. Otto Møller understreger, at konstateringen ikke bygger på konkret viden, der f.eks. kunne stamme fra hans tid i Udenrigsministeriet. De er som tidligere nævnt baseret på indtryk, som han fik under besættelsen fra Caja Lunding på Østerbro, og af Lunding selv efter krigen.

1937 blev denne dynamiske officer efter en kort periode som chef for et fodfolksregiment udnævnt til generalmajor Priors afløser som chef for Generalstaben.

For Jyllands forsvars vedkommende lagde planlægning og forberedelser herefter i stigende grad vægt på at kunne bremse en tysk motoriseret grænseinvasion og derefter gennemføre en henholdende, bevægelig kamp op gennem halvøen, noget der på efterretningsområdet kunne støttes af det landsdækkende “*stay-behind*”-net.

Det blev imidlertid ikke dette forhold, der blev styrende for efterretningstjenestens fokus efter den tyske genbesættelse af Rhinlandet. Medens Gørtz var regimentschef, blev den dynamiske rytterofficer, kaptajnløjtnant Lunding, flyttet fra stillingen som hjælper for Generalinspektøren for Rytteriet til efterretningssektionen.

Lunding, der i efterretningsssammenhæng må ses som en fuldstændig outsider, fik til opgave at forstærke og udbygge udlandsnetværkene syd for grænsen, noget han som sønderjysk veteran fra 1. Verdenskrig havde forudsætninger for, der var usædvanlige for en dansk officer. Han tilhørte ikke den traditionelle, formelle danske hærofficerskaste, hvilket må have gjort ham tiltalende for socialdemokrater. Derigennem kunne han siges at bekræfte Withs påstand om ændringerne i hæren. Da Lunding i sin beretning om 29. august nævner, at han og Hans Hedtoft var “*gamle venner*”,¹⁰⁰ nævner han ikke, hvor langt dette venskab gik tilbage, men ordbrugen gør det ikke usandsynligt, at venskabet var startet før Besættelsen. Der kan således være gode grunde til, at det blev Lunding, som statsminister Hedtoft i 1950 valgte som den første chef for den nye Forsvarsstabens Efterretningsafdeling snarere end kommandør Poul Adam Mørch, der i København var kendt som en intellektuel og driftsikker embedsmand. Det forekommer mest sandsynligt, at det var With personligt, der i 1937 flyttede Lunding til efterretningssektionen og gav ham opgaven. Den stærkt idrætsinteresserede hærchef kan næppe have undgået at få personligt kendskab til bronzevinderen i disciplinen “*military*” ridning ved Berlin-olympiaden. Chefen for efterretningssektionen var fra begyndelsen af 1930'erne til 1935 kaptajn Gullak Gullaksen.¹⁰¹ Ved Lundings ankomst til sektionen var chefen kaptajn Poul Julius Darre, der tidligere i sit liv havde været emigreret til USA. Han blev afløst af Einar Nordentoft i 1938.¹⁰²

Det var naturligt, at Lunding koncentrerede sig om udlandstjenesten. Som han gør klart i sine erindringer, eksisterede der et udmærket “*tillidsmandsnet over hele landet*”, dvs. den tidligere civile tjeneste, men man har sandsynligvis ladet den del af udlandsnettet hensygne, der ikke blot skulle varsle om kupforberedelser syd for grænsen. Ved nytår 1938 besluttede regeringen jf. Lunding at opbygge en egentlig udlandstjeneste i hele det område, hvorfra man kunne varsle

---

100 Lunding & Lippert 1970, p.79.

101 Dele af den senere obersts “*efterladte papirer*” er af hans søn, oberstløjtnant Henrik Gullaksen, midlertidigt afleveret til ordning og gennemsyn til Clemmesen.

102 <http://www.ukp.dk/TNG/getperson.php?personID=I1746&tree=SL> (10-6-2013)

om tyske angrebsforberedelser. Dvs. at man gav Lunding en opgave svarende til den, With havde fået ved det første Forsvarsrådsmøde i november 1912 under Balkankrisen. Det er uklart, hvem Lunding dækker med begrebet "regeringen", da han også gør klart, at Munchs udenrigsministerium forblev kritisk indstillet. I modsætning til i 1912 var efterretningsindsatsen i 1938 ikke forsøgt afbalanceret, neutral, den var ensidigt rettet mod Tyskland. Hærledelsen forsøgte igen forgæves at opnå en opbygning af værnet, hvilket kunne blive og i det store hele blev blokeret af Munchs radikale. En tilsvarende blokering mødte opbygningen af efterretningsvirksomheden mod Tyskland interessant nok ikke. Det kan næsten kun læses som en markant tillidsmarkering fra den socialdemokratiske ledelse til hærledelsen og dens efterretningsvæsen. Man var politisk enig i mistilliden til Tyskland og var samtidig overbevist om, at efterretningsfolkene ville optræde professionelt og diskret, så man ikke fik problemer. En sådan tillid optræder ikke pludseligt, uden en forhistorie.

Det må ses som mest sandsynligt, at der var tale om en beslutning taget under konsultation med With og Gørtz. Det må i øvrigt siges, at Lunding med sin beskrivelse af varslingen fra området fra Hamborg til grænsen undergravede sin egen påstand om, at der ikke fandtes en udlandsdækning, før han skabte den. Det billede, som han giver i sine erindringer, er af så tætte netværk, at det er usandsynligt, at de blev improviseret opbygget på kun to år. Det, som han sandsynligvis har opnået, er at konsolidere eksisterende netværk og supplerede disse, herunder ikke mindst med agenter langt fjernere fra grænsen.¹⁰³

Det krigsspil, som Generalstaben gennemførte i februar 1938 med Lunding som fører af det tyske "parti", tegner sandsynligvis den trussel, som udlandsnetværkene og det landsdækkende net skulle varsle og følge. Det var i øvrigt en trussel, som hæren ingen mulighed havde for at imødegå:

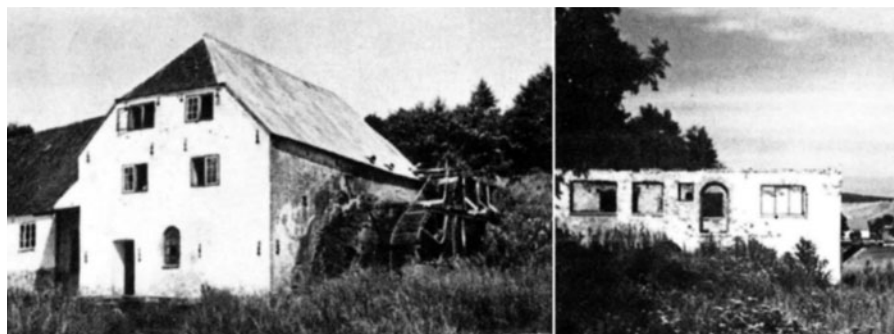
Efter et par ugers international spænding mellem Tyskland-Italien og England-Frankrig besluttede regeringen at indkalde "Bevogtningsstyrken i Sønderjylland" og to dage senere resten af Sikringsstyrken. Dennes soldater var ved at møde, da Tyskland skærpede kontrollen med den danske grænse for at dække den opmarch, man var ved at gennemføre. Den danske regerings forholdsordre krævede, at hæren imødegik intern uro i Sønderjylland og overfald fra Sydslesvig samt om nødvendigt opgav Fyn og gik tilbage gennem Jylland under bevægelig kamp. Man ville mobilisere næste dag.

Før dansk mobilisering kunne starte, rykkede et tysk armékorps over grænsen med en reduceret division mod øst, en division i midten, der skulle omgå og fange den danske hærstyrke ved Åbenrå og en motoriseret division i vest, der hurtigt rykkede frem mod Vejle, Aarhus, Viborg og Aalborg. En anden styrke sølandsattes ved Fredericia og rykkede mod Kolding for at afskære den danske hærs tilbagegang.

Da With blev pensioneret ved udgangen af november 1939, ville det have væ-

---

103 Lunding & Lippert, pp. 44-61; Clemmesen, 2012.

Vandmøllen på Munkemølle endnu i brug (til venstre) liggende med facaden lige ned til Fjorden og underetagen efter branden i 1945 (til højre). (efter Poul Andersen)

ret naturligt at sikre kontinuiteten ved at lade ham afløse af den dynamiske generalstabschef, Gørtz, hvis ideer om mekaniseret, bevægelig udvigende kamp i Jylland var ved at blive muliggjort af de materielanskaffelser, der indledtes i efteråret 1938. Dette skete imidlertid ikke. I stedet blev Prior den nye hærchef. Det er muligt, at regeringen ikke ønskede en dynamisk hærchef med en klar og kendt opfattelse af, at hæren skulle opbygges drastisk og af, hvordan den skulle anvendes. Men det behøver ikke at have været årsagen. Prior var ældre af tjenestealder end Gørtz. Med valget af ham sikrede Stauning stabilitet. Prior havde i to perioder samarbejdet med With, og han havde været chef for Generalstaben på det tidspunkt, hvor Lunding var blevet rekrutteret til tjenesten.

Det blev den Finske Vinterkrig, der umiddelbart før den tyske besættelse af Danmark kom til at danne rammen for næste fase i samarbejdet med den socialdemokratiske ledelse. Som godt tyve år før var sagen kampen mod kommunismen. Den pensionerede With accepterede formandskabet i foreningen "*Det frie Nord*", der skulle støtte det kæmpende Finland, herunder afsendelsen af frivillige, men som også skulle støtte den danske forsvarsvilje med det finske eksempel. Efter direkte kontakt med Stauning blev H. C. Hansen, nu partisekretær, udpeget som socialdemokratiets bestyrelsesmedlem i foreningen. På trods af Munchs modstand fik den danske støtte til Finland en stadig mere officiel dansk karakter.¹⁰⁴

Tilbage til grænsen

Efter at Lunding i 1937 var startet i Generalstabens E-sektion, oprettede han ifølge Otto Grøn snart efter sin base på Munkemølle, et middelalderligt vandmøllekompleks ved Flensborg Fjord mellem Kollund og Sønderhav. Der er lidt modstridende informationer om, hvornår dette skete. Lundings folk har med stor sandsynlighed arbejdet ud fra selve den middelalderlige vandmøllebygning, der købtes af det dansksindede tyske lægepar Friis fra Flensborg. Der blev i den forbindelse i overetagen indrettet en lejlighed på ca. 100 m² med altan ud mod

104 Ahtola Nielsen, pp. 78-81.

vandet. Desuden indeholdt bygningen en underetage af tilsvarende størrelse med rum af mere "teknik-orienteret" karakter.¹⁰⁵

I sommeren 1938 opkøbtes størstedelen af møllekomplekset samt dets omliggende jorder af kaptajn C.G. Bartholdy. Dette kan følges i tingbogen og bekræftes af kaptajn Bartholdys søn, Bent Bartholdy. C.G. Bartholdy synes i denne sammenhæng at have optrådt som en slags stråmand for erhvervelsen af det diskret placerede kompleks direkte ned til vandet og med 2 opkørsler til den dengang nye fjordvej. Munkemølle-komplekset synes at have været i brug til 1943, hvor Lunding blev taget af tyskerne eller evt. 1944, hvor også kaptajn C.G. Bartholdy blev taget af tyskerne for fotografering til fordel for englænderne.¹⁰⁶

Ifølge Bent Bartholdy blev parret Bartholdy opmærksomme på Munkemøllekomplekset under et ophold i direktør for Hypoteklånepuljen Martin Hammerichs sommerhus ved Kohage ved Flensborg Fjord, mens kaptajn Bartholdy var tilknyttet garnisonen i Tønder som officer. Martin Hammerich var som tidligere nævnt meget aktiv i jordkampen, der jo drejede sig om opkøb af ejendomme. Lånet af dette sommerhus blev formidlet af ejerens bror, en af kaptajn Bartholdys officerskolleger i Tønder, kaptajn Svend Hammerich. Det, der skete var således sandsynligvis, at Martin Hammerich med sin meget store viden om ejendomsmarkedet i Sønderjylland og adgang til at yde fornuftige lån til finansiering blev en aktiv spiller i erhvervelsen af Munkemølle til efterretningsbrug.

Munkemølle betød meget for Poul Andersen, der var reserveofficer og med al sandsynlighed aktivistisk agent i perioden 1935-1944. Han var kaptajn Bartholdys nære ven og tidligere officerskammerat samt desuden Martin Hammerichs ven og gift med dennes niece. Han udviste så stor veneration for møllen, at han omkring 1960 købte en af bygningerne af Bartholdy, satte den i stand og skrev to større artikler om møllekompleksets historie. Når han her skrev, at Bartholdy, som han ofte besøgte der, erhvervede komplekset allerede i 1937,¹⁰⁷ kan det meget vel være, fordi den lejede del blev taget i brug dette år, mens Bartholdys køb – ifølge tingbogen – først fandt sted sommeren 1938.

Kaptajn Bartholdy og Poul Andersen er typiske for den gruppe af synlige og aktivistiske linjeofficerer og reserveofficerer, der i stigende grad op mod krigen gjorde sig gældende i grænselandet. De var begge centrale i foreninger som "*Det Unge Grænseværn*" – der jo ret sikkert brugtes som rekrutteringsramme. De blev også begge i løbet af krigen engageret i fysisk forberedelse af unge til modstandskampen i de såkaldte "*terrænsportsforeninger*" samt selv engageret i modstandskampen.¹⁰⁸

Bendt Jacobsen, søn af farver Jacob Jacobsen, Aabenraa, husker, hvordan hans fars soldaterkammerat, Lunding, kom i deres hjem i årene op til krigen. Åbenråhjemmet synes at have tjent som Lundings sociale base i forbindelse med hans

---

105 Andersen 1988; 1992; Bent Bartholdy og Sten Ruwald – mundtlig meddelelse.

106 Bent Bartholdy – mundtlig meddelelse; Lunding & Lippert, pp. 79-86.

107 Andersen 1978, pp. 180-188; 1988; 1992.

108 Andersen 1978, pp. 180-188.

arbejde med udbygning af efterretningsnetværk fra grænsen. Farver Jacobsen-hjemmet var også centralt for “*Dansk Samling*”. Lunding var endvidere tilsyneladende med i – og farver Jacobsen en central person i – en ikke-nazistisk fortsættelse af den halvanonyme forsvarsvenlige gruppering “*Kredsen*”.

Fra omkring 1937 engagerede grupperingen sig i samspil med bl.a. Arne Sørensens fra Dansk Samling og “*Forsvarsligaen*” i dette forum af både forsvarsvenlige militære sagkyndige som f.eks. general Prior og erhvervsfolk som Johannes Hansen, Knud Højgaard, A.P. Møller, Per Kampmann etc. “*Kredsen*” blev i nogen grad afsporet af, at bl.a. dens frontfigur, Preben Wencks, ideologisk bevægede sig i retning af en klart nazistiske holdning. “*Kredsen*” anses i almindelighed for hensynet i 1942, men ser i hvert fald i Sønderjylland ud til at have haft en antinazistisk fortsættelse, hvor Lunding som nævnt indgik.¹⁰⁹

Farver Jacob Jacobsen fremstod som ret central i efterretningsvirksomheden fra 1942 til 1943.¹¹⁰ Det vil ikke være overraskende om denne rolle både for ham selv ligesom for søsteren Ingeborg i Hamborg, der blev rekrutteret af Lunding før krigen, havde rødder før krigen start.¹¹¹

Eksistensen af nære relationer mellem forsvarsvenlige erhvervsfolk med stor økonomisk formåen og centrale personer i efterretningstjenesten har som allerede nævnt lange rødder. Det kan forklare, hvorfra midlerne til den kraftigt øgede efterretningsaktivitet i 30'ernes slutning kom i den udstrækning, de ikke blev dækket af de officielle statsbudgetter. En del kan som tidligere beskrevet sammen med midler fra fagbevægelsen have været kanaliseret gennem Det Danske Hospitalsfond.

Vi ved lidt om det netværk, Lunding opbyggede, idet et par af agenterne i Hamborg er kendte. Der var således tale om farver Jacobsens søster, Ingeborg, samt hendes mand, den berømte dermatolog i Hamborg C.W. Unna. Parret kom i 1943 gennem deres gartner, der under krigen var chauffør for en åbenmundet tysk general, under vejr med karakteren af V1- og V2-anlæggene på Peenemünde. Deres melding om dette til den danske efterretningstjeneste førte i kombination med de allieredes observation af mærkelige anlæg på stedet til bombning af raketanlæggene samme år. Som tak for sin tjeneste fik C.W. Unna lov til at drive praksis i Danmark i Åbenrå, Ingeborgs fødeby.¹¹²

Niels Grøn Madsen havde i 1939, da krigen var begyndt i Europa, en del med Lundings folk at gøre, bl.a. på grund af overvågning af en tysk spion ved Padborg. Der var tale om en gårdmand ved navn Andreas Meyer, der boede på gården Simondys, syd for Padborg. Den lå i Danmark, men havde også en smule jord på den tyske side af grænsen. Den var erhvervet i 1920. Grøn Madsen holdt som postmester øje med breve mellem Meyer og hans net af agenter, der bl.a. indsam-

---

109 Lundbak, 2001, pp. 97, 138-141, 170, 263, 366; Olesen 1993, pp. 209-211.

110 Bjerg, mellem siderne 160 og 161, 265.

111 Otto Møller personlig meddelelse.

112 Otto Møller – mundtlig meddelelse; Olesen 1993, pp. 209-211.

lede informationer om afsejlingstidspunkter for skibe mellem Esbjerg og England med henblik på planlægning af torpedering af dem. Grøn Madsen fortalte Otto Grøn, hvad der foregik, samt at Andreas Meyer havde en "postkasse" til den tyske efterretningstjeneste i en grøft, lige på den tyske side af grænsen. Når der dukkede et brev op, der skulle undersøges, ringede Grøn Madsen til Lundings central, som så sendte et par mand, der afhentede brevet hos postmesteren og et par timer senere bragte det tilbage igen. Det svarede til den procedure, der før 1. Verdenskrig var aftalt mellem With og Generaldirektøren for postetaten for samarbejdet mellem myndighederne centralt. Otto Grøn havde et par gange lukket op for disse civilklædte efterretningsfolk, som han ikke kendte.

Niels Grøn Madsen informerede i slutningen af 1939 Otto Grøn om, at den danske hær havde nedgravet store mængder våben i Frøslev Plantage. Dette kan tyde på, at nogen i hærens efterretningstjeneste eller i de østlige sønderjyske garnisoner forberedte en undergrundskamp mod tyskerne allerede før krigen, og at man altså tænkte i "stay-behind"-baner også udover blot efterretningsindsamling bag fjendens linjer. Da der ligeledes i Polen blev foretaget nedgravninger af våben før det tyske angreb, må det anses for sandsynligt, at der her var tale om en aktivitet, der var inspireret af samarbejdet mellem den danske og den polske hær og efterretningstjeneste. Forberedelserne blev accelereret yderligere i denne periode, og der dukkede flere personer op, der med nogen sandsynlighed eller sikkert har haft efterretningsmæssig kontakt med Niels Grøn Madsen eller sønnen Otto. Han fyldte i øvrigt 15 år i 1937 og tog realeksamen i 1939.

Padborg station havde som nævnt udviklet sig til et vigtigt infrastrukturelt knudepunkt for togtrafik, post og spedition. Politistationen havde nu ca. 14 betjente, og der var et anseeligt antal toldere. Der boede i området også en del kokke, tjenere og andet togpersonale, der var knyttet til de internationale tog, der passerede gennem byen. Byen var derfor et velegnet udgangspunkt for udvikling af agentnet rettet mod udlandet. Det virker, som om Lunding har udnyttet denne mulighed og rekrutteret flittigt i byen. I forhold til Padborg lå Munkemølle tæt på, men samtidig i diskret afstand.

Ole Johansen

Kriminalassistent Ole Johansen var ansat i fremmedpolitiet i Padborg, der havde ansvar for paskontrol og relaterede funktioner. Fra 1937 begyndte han og Otto Grøn at sejle sammen i Flensborgs danske sejlklub, der da var ledet af Hans Peter Bernhard Hansen. Han beskrives nedenfor som en af Grøn Madsens sandsynlige efterretningskontakter. Klubben havde fået skænket et antal juniorbåde af A.P. Møller. De to kørte sammen til sejlklubben i Flensborg på Ole Johansens motorcykel. Under deres sejlture indsamlede de systematisk militære efterretningsdata som f.eks. tidspunkter og regelmæssighed i sejltiderne for de 3-4 øvelsesubåde fra marineakademiet i Mürwik, der var den centrale skole i Tyskland for uddannelse af flådeofficerer. I 1938 foretog de på en køretur i Tyskland observation af tyskerne, der afprøvede luftværnssirener, og var fuldt ud klar over, at dette var

forberedelse til en kommende krig. Der var klart tale om indsamling af militære oplysninger, hvoraf oplysningerne om den tyske marine reelt havde mere betydning for briterne end for de danske forsvarsmyndigheder. Otto Grøn mener at huske, at deres sejlture fortsatte et stykke ind i krigen, muligvis til han efter sin studentereksamen i 1942 flyttede til København for at læse til tandlæge. Ole Johansen dukkede omkring slutningen af 1943 op i København – beskrevet i Carlo Christensens bog “*Under jorden i Borgergade*” – som ansat i Rigspolitiets Visumkontor, hvor han udviste stor kreativitet med hensyn til at få personer ud af landet, der havde behov for det.¹¹³ Ole Johansen er registreret i Modstandsdata-basen under kategorien: “*Efterretning (hjelper)*”.¹¹⁴

At Ole Johansen involverede Otto Grøn i efterretningsarbejde, og at Niels Grøn Madsen gav ham informationer om efterretningsmæssige forhold, ville normalt være helt uhørt og kan næsten kun forklares ved, at faderen havde sin søn under optræning til en rolle i de danske efterretningsaktiviteter.

Sejlturene kan meget vel have haft lange rødder. I Generalstabens fortrolige skrivelse af 1906 til Krigsministeriet om opbygning af det civile efterretningsvæsen i Danmark¹¹⁵ anførtes under punktet “*II. Efterretningsvæsenet i Sønderjylland, Holsten og Hamborg*”, som det centrale punkt for dette område: “*Distriktet Flensborg skal særlig have sin Opmærksomhed henvendt paa Torpedostationen Mürwik*”. I Mürwik, der fra 1901 havde rummet en torpedostation, åbnedes i 1910 efter beslutning i 1903 “*Marineschule Mürwik*” som erstatning for “*Marineakademie und -schule Kiel*”.¹¹⁶ Det er lidt interessant, at observation af Marineschule Mürwik åbenbart stadig spillede en rolle i 30'ernes slutning. Selv om Otto Grøn ikke ved, om hans far havde kendskab til hans og Ole Johansens aktiviteter, ville dette element passe fint ind i Flensborg-distriktsagentens – sandsynligvis faderens – opgaveprofil. Det forekommer derfor sandsynligt, at Ole Johansen og Niels Grøn Madsen havde været i tættere kontakt end sønnen, Otto Grøn, har opfattet.

Mikkel P

Mikkel Petersen, der normalt omtales som “*Mikkel P*”, var i fremmedpolitiet og en af de ledende betjente på politistationen i Padborg. Han må have været Ole Johansens overordnede. Som den øverste ansvarlige for told- og paskontrollen, der på togene blev foretaget af menige told- og politiembedsmænd mellem Flensborg og Fredericia, stod Mikkel P og toldforvalter Schytt ved hver passage af “*Nord-ekspressen*” parate i tjenesteuniform med hvide handsker til at hilse på eventuelle prominente passagerer. Niels Grøn Madsen informerede under krigen Otto

---

113 Christensen 1945, pp. 23-24, 35-37.

114 <http://modstand.natmus.dk/Person.aspx?27439>. [22-05-2013]

115 Rigsarkivet. Krigsministeriets 5. Kontor, Efterretningsvæsenet 1896-1912, Pk. 50.

Generalstaben, Fortroligt til Krigsministeriet af 22-8-1906. II. Efterretningsvæsenet i Sønderjylland, Holsten og Hamborg: Planen.

116 http://de.wikipedia.org/wiki/Sonderbereich_M%C3%BCrwik [22-05-2013]; http://de.wikipedia.org/wiki/Marineschule_M%C3%BCrwik [22-05-2013]

Grøn om, at grunden til, at Mikkel P bl.a. interesserede sig så meget for de ammunitionstog, der skulle videre til Finland, var at han indsamlede efterretninger om disse transporter. Indtil der i 1939 blev oprettet et centralt sikkerhedspoliti (SIPO), gennemførtes politiets efterretningsvirksomhed kun af to myndigheder: Rigspolitichefens Fremmedpoliti og Politiajudanten i Sønderjylland.¹¹⁷ Mikkel P har i kraft af sin centrale funktion i relation til check af persontrafikken mellem Danmark og Tyskland næsten uundgåeligt været involveret i politiets efterretningsarbejde og må derfor have været ganske velinformeret. Som for mange andre af de meget nationale danske embedsmænd i Sønderjylland var det langt fra usandsynligt, at han har haft problemer med politiledelsens snart ofte tyskvenlige linje, og derfor ikke har haft problemer med “udenfor nummer” at indsamle efterretninger til den meget engelsk-venlige danske militære efterretningstjeneste, ligesom Ole Johansen tilsyneladende gjorde det. Lunding nævner Mikkel P som efterretningsaktiv i 1940. Ammunitionstog til Finland var ikke specielt interessante i politisammenhæng.¹¹⁸

Da Niels Grøn Madsen kendte til Mikkel P's indsamling af militære efterretningsdata, må de have været en del af samme netværk eller gruppe af netværk. Man spreder ikke sådanne oplysninger på tværs. Lunding nævner ham som aktiv i 1940. Han står også på listen over efterretningstjenestens Jyske og fynske meddelere og tillidsmænd fra 1942-43.¹¹⁹ Selv om han har været tilknyttet politiet i Padborg i hvert fald siden postmesterfamilien flyttede dertil, er han medtaget i denne fase, da hans centrale efterretningsmæssige stilling i 1942-43 tyder på, at han blev involveret i militær efterretningsvirksomhed før 1940, mest sandsynligt i forbindelse med den opbygning, Lunding iværksatte. Han har været en logisk person at inddrage tidligt for Lunding i forbindelse med, at denne tilsyneladende udviklede Padborg Station til et udgangspunkt for sine netværk, samt på grund af, at Lunding ikke mindst satsede på overvågning af transportinfrastrukturen.

Lunding skriver, at han op til tyskernes invasion. 9. april 1940 havde etableret et tredobbelt alarmeringssystem ved selve grænseovergangen i Kruså. Det kunne meget vel være baseret på tre netværk eller tre dele af et netværk: grænsegendarmerne ledet af kaptajn Malling-Jacobsen (der selv sad ved grænseovergangen og selv alarmerede), et netværk ledet af Mikkel P samt Grøn Madsens netværk med “Kong Peter” på pladsen i Kruså. Hvis dette gæt er korrekt, virker det klart, som om Malling-Jacobsen og Grøn Madsen kendte mere til hinandens efterretningsnetværk, end de burde have gjort, nok fordi de begge var ledere. Tilsvarende ser i så fald ud til at have været tilfældet med Grøn Madsen og Mikkel P. I så fald skal Mikkel P ikke opfattes som en del af Grøn Madsens netværk, men som leder af et delvist parallelt netværk.

---

117 PET-kommissionens Beretning, Bind 16, p. 23.

118 Lunding & Lippert, p. 61.

119 Bjerg, mellem siderne 160 og 161.

Niels Sonne

Grøn Madsen havde som sognerådsformand et tæt samarbejde med kæmner Erik Sonne (svarende til kombinationen “*kommunaldirektør*” og “*regnskabschef*”) i Bov Kommune. Sonne var glødende dansksindet og måtte under krigen tilbringe en nat i fængsel for at have spyttet på jorden foran en tysk soldat. Ifølge sønnen Ole Sonne, dansk konsul i Myanmar, nægtede han pure at udlevere informationer til tyskerne om borgere i kommunen til brug for efterforskning mod dem. Han var i kraft af sin stilling i en god position til at fremskaffe alle typer administrative informationer til brug for arbejdet mod tyskerne.

Niels Nielsen Kjems

Niels Kjems var vandrelærer i Sydslesvig. For at kunne arbejde for det danske mindretal syd for grænsen havde Niels Kjems valgt at tage tysk statsborgerskab i 1907. Under hele 1. Verdenskrig gjorde han tjeneste som tysk soldat på vestfronten, og måtte også i 1944 trække i den tyske trøje. Efter flytningen til Harreslev ved Flensborg i 1922 opsøgte Kjems til fods eller på cykel de danske kredse for at skabe grundlaget for et fremtidigt folkeligt arbejde blandt det danske mindretal. Dette foregik i hele Mellemslesvig fra Østersøen til Vesterhavet for at knytte forbindelser og give lidt undervisning på modersmålet. Han var således en forløber for de danske skoler, der navnlig efter 1945 oprettedes syd for grænsen. I 1927 var Kjems blandt stifterne af Slesvigsk Kreditforening, der skulle gøre det muligt for unge danske landmænd at erhverve eller forpagte ejendomme, og sad i foreningens ledelse fra 1927–75. Han var også med til at udvikle idegrundlaget for Jaruplund Højskole, der startede i 1950, samt til at stifte Sydslesvigsk Erhvervsfond i 1952.

I 1946 købte Kjems og hans kone en gård i Harreslev, hvor de skabte Husflidsgården, et lærested i vævning, sløjd, kolonihavedrift m.m. Senere indrettede Kjems på gården et selvbyggeri for unge par, et initiativ, som udviklede sig til Kruså byggeforening, der rejste hundreder af selvbyggerhjem i Sydslesvig. Under den store udbygning af det danske skolevæsen i Sydslesvig efter 1945 var hans indgående lokalkendskab til nytte ved køb af byggegrunde eller egnede ejendomme, som han fik indrettet til skolebrug for små penge.¹²⁰ Otto Grøn husker regelmæssige kontakter mellem Kjems og Niels Grøn Madsen fra 1937-38. Kjems havde med sin mobile arbejdsform gode muligheder for at samle informationer fra hele Mellemslesvig, ligesom hans lokalkendskab gjorde ham til naturligt egnet i både rekruttering og som lokal netværksleder. Med hans valg og aktiviteter fra 1907 forekommer det logisk, at han har startet sit efterretningsarbejde før 1. Verdenskrig, dvs. i Withs – og H.P. Hanssens – periode. Valget af tysk statsborgerskab må have reduceret mistanken til ham, og hans virksomhed som vandrelærer gjorde det let for ham at vedligeholde et netværk.

---

120 Cedergreen Bech.

Hans Peter Bernhard Hansen

Han var en markant skolemand og forfatter. Hans Peter Bernhard Hansen, normalt blot kaldet Bernhard Hansen, blev i 1922 lærer ved den nyligt oprettede Duborg-skole, den danske realskole i Flensborg. Han var fra 1934-37 skoleinspektør i Odense og fra 1937-41 stadsskoleinspektør i Sønderborg. I den sidste periode fungerede han dog også som formand for den danske sejlklub i Flensborg, så vidt Otto Grøn husker. Fra 1941 var Bernhard Hansen rektor for Duborg-skolen og fra 1946 direktør for det danske privatskolevæsen, der opretholdes af Dansk skoleforening for Sydslesvig.¹²¹ Han var således til stede i Flensborgmiljøet i perioden 1922-1934 samt fra 1937. Otto Grøn mener, at kontakterne mellem Grøn Madsen og Bernhard Hansen startede 1937-38 og fortsatte gennem 2. Verdenskrig, i hvert fald indtil han selv i 1942 tog til København for at studere.

Birger Dons-Møller

Birger Dons-Møller var dansk karrierediplomat. Han havde efter midlertidig tjeneste ved generalkonsulatet i Hamborg (hos tidligere omtalte Marinus Yde) i 1924-30 været attaché og vicekonsul i London 1930-35, ministersekretær i udenrigsministeriet 1935-37 og legationssekretær i Berlin 1937-1938. Han var dansk konsul i Flensborg 1938-43. Otto Grøn husker, at hans forældre havde flere møder med Dons-Møller i denne periode. Efter Flensborg beklædte han positionen som fuldmægtig i udenrigsministeriet 1943, blev kontorchef 1946, legationsråd 1948 og til rådighed ang. sager vedr. Sydslesvig m. v. i 1949. Han blev assisterende afdelingschef i udenrigsministeriets politisk-juridiske afdeling i 1950 og overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister ved Danmarks faste delegation ved FN 1953. Han blev gesandt i Prag 1955 og i Budapest 1956, dvs. under højdepunktet af Den Kolde Krig i repræsentationer af central efterretningsmæssig interesse.

En forbindelse til Rottbøll-familien på Børglum Kloster

I løbet af 30'erne hjalp Niels Grøn Madsen Rottbøll-familien på Børglum Kloster med at bringe et beløb, familien havde erhvervet ved salg af en større fabrik syd for grænsen, ud af Tyskland. Det var næsten umuligt at bringe penge ud af Tyskland legalt efter Hitlers magtovertagelse. Otto Grøn husker, at pengene blev afhentet af to unge mænd i fåreskindspelse og skindhuer, som ankom til postmesterhjemmet i Padborg i en 4-personers Chevrolet cabriolet. Den ene af dem havde været en del i Tyskland, husker han. Det har med stor sandsynlighed været Mik (Christian Michael) Rottbøll, der senere blev leder af SOE-operationerne i Danmark, og som i 1942 blev skudt af en dansk betjent.

Det interessante er ikke hændelsen i sig selv, men det forhold, at Mik Rottbølls far, godsejer Henning Rottbøll, var en af de personer, der stod på Svend Truelsens liste over personer, han benyttede i sin genopbygning af det militære

---

121 Ibid.

efterretningsnet i 1943.¹²² Hændelsen kan tyde på, at Henning Rottbøll har spillet en rolle i efterretningsarbejdet før krigen (eventuel leder af et net), og at han er blevet bragt i kontakt med Niels Grøn Madsen af en hjælpsom efterretningsofficer, da der som nævnt var et problem med at få et større beløb ud af Nazityskland. Der eksisterer ikke nogen kendt forbindelse mellem de to familier.

1940-1943: Det forstærkede samarbejde

Det er ikke formålet med dette afsnit at give en ny beskrivelse af organiseringen af efterretningsarbejdet. Ideen er kun at supplere de beskrivelser og analyser af forløbet, der med forskelligt sigte er givet af Palle Roslyng-Jensen og Hans Christian Bjerg.

Et lille indicium på en direkte forbindelse fra Stauning til hærledelsen er udtalelsen 10. april 1940, hvor han i modsætning til sin forsvarsminister var villig til offentligt at lade regeringen tage ansvaret for begivenhederne dagen før.¹²³

Den indenrigs efterretningsindsats mod statsundergravende elementer, som jf. en af artiklens teser var den traditionelt centrale del af samspillet mellem efterretningsfolk og Stauning, blev efter besættelsen naturligt rettet mod de danske nazister for bl.a. at kunne vurdere risikoen for, at besættelsesmagten ville støtte dem. Dette var derfor et naturligt element i Lundings samtaler med tyske repræsentanter.¹²⁴

Umiddelbart var der dog ikke meget, hæren kunne hjælpe regeringen med. De små, regulære styrker, man nu rådede over, og det forhold, at de efter tysk krav måtte evakuere dele af landet, betød meget begrænsede mulighederne for at udføre gendarmeriopgaver til støtte for politiet i kaossituationer og for inddæmning af politiske ekstremister, der forsøgte at udnytte situationen. Hvis man skulle kunne gøre mere, måtte der forberedes etableringen af en landsdækkende, mobiliserbar tilstedeværelse. En sådan landsdækkende organisation kunne også gennemføre efterretningsvirksomhed.

Lunding beskriver i sine erindringer det netværk, som man i denne periode opbyggede for at kunne støtte briterne med tæt efterretningsdækning af Danmark. Ud over nu at anvende omrejsende linjeofficerer og reserveofficerer udnyttede han også "*mange civile, vi allerede før besættelsen havde haft kontakt med*",¹²⁵ dvs. efterretningsmændene i det mange årtier gamle, landsdækkende "*stay-behind*"-net, der nu gjorde det, som det i sin tid var blevet skabt for, nemlig at rapportere om tyske hærenheder i deres område. Det var det distriktsorganiserede netværk, nu under "*Generalstabens Tillidsmænd*", som Hans Christian Bjerg

---

122 Bjerg, Affotografering mellem siderne 160 og 161.

123 Roslyng, p. 74.

124 Ibid., pp. 91ff.

125 Lunding & Lippert, p. 71.

fandt en sen instruks for i Stockholmsarkivet.¹²⁶ At det måtte suppleres var logisk. Dels var det ikke specielt tæt. Det skulle primært kunne følge større troppers bevægelser og opmarch. Dels var det ikke sammensat til at kunne give grundlag for specialistanalyser af karakteren af militær infrastruktur som kystbefæstninger og flyvebaser.

Det er uklart, hvilken rolle nettet af efterretningsmænd spillede ved den efterfølgende opbygning af strukturerne til en mere aktiv indsats til støtte for regeringen, i første omgang “*P-styrken*”, men det er usandsynligt, at man ikke som minimum også har anvendt distrikternes tillidsmænds og sympatiske sognerådsformænds kendskab til lokales holdninger under opstillingen og sorteringen for national og politisk pålidelighed. Det var naturligt, at Lunding fik en central rolle i udviklingen af hærens udbyggede indenrigsstrukturer.

Udover det interne/nationale efterretningsarbejde er det klart, at Lundings udenlandske netværk var aktive på et eller andet niveau under krigen. At Unna-familien i Hamborg meldte om Peenemünde, er en meget markant observation, der vel indikerer, at der også fra de eksterne netværk var en stadig strøm af mindre afgørende men stadig vigtige meldinger. Det er også kendt, at Lunding havde polske efterretningsfolk i Danmark under krigen, idet Lars Henningsens far fungerede som chauffør for sådanne på foranledning af Lunding.¹²⁷

Roslyng beskriver hærens beredskab mod et muligt nazistisk kup under “*Telegramkrisen*” i efteråret 1942, hvor regeringen, herunder specielt Scavenius, var utilfreds over ikke at være orienteret. Heller ikke forsvarsministeren havde været orienteret om beredskabet, men det betød ikke, at alle i den socialdemokratiske ledelse var uvidende. Derimod viste den socialdemokratiske ledelses entydige støtte til hærledelsens linje – mod Scavenius – ved den efterfølgende våbenafleveringskrise, at disse to parter så nogenlunde ens på sagen. I sagen om danske officerers krigsdeltagelse på tysk side i foråret 1943 støttede socialdemokraterne også hærledelsens synspunkter mod Scavenius, der nu ud over at være udenrigsminister også var statsminister.¹²⁸

De “*Folk og Værn*”-aktiviteter, som blev indledt for at danne en bro mellem først og fremmest hæren og arbejderbevægelsen, må, som Roslyng påpeger, ses som en fortsættelse af det projekt, som With allerede havde indledt i forbindelse med Landstormsuddannelsen i begyndelsen af 1920'erne. Man må dog også se det som en udvidelse til resten af landet af det folkelige danske mobiliserings-samarbejde, der var indledt i Sønderjylland efter 1933, men da stadig opdelt i et national-konservativt og et socialdemokratisk spor. Denne deling var ikke længere nødvendig, fordi det under tyskernes tilstedeværelse ville være kunstigt og

---

126 Bjerg, p. 66.

127 Lars Henningsen, personlig meddelelse.

128 Roslyng, pp. 126-136, 140-143.

latterligt at opretholde de socialdemokratiske mål som fundamentalt forskellige fra De Konservatives og Hærens nationalkonservative projekt.¹²⁹

Lunding beskriver samarbejdet med briterne som noget nyt, hvilket *kan* skyldes, at han som nyansat i tjenesten ikke har haft kendskab til tidligere diskret samarbejde, herunder til fælles anvendelse af netværk som det sydvestjyske.¹³⁰ Men det forekommer dog usandsynligt at det skulle have forbigået hans opmærksomhed, at 11 af Dons-gruppen, hvoraf nogle med stor sandsynlighed har været meget tæt på hans egne netværk, blev taget af tyskerne umiddelbart efter 9. april 1940. Ifølge Otto Erling Møller, direktør for Udenrigsministeriet fra 1983 til 1991 – farver Jacobsens og Unna familiens *historiograf*¹³¹ – synes der allerede i årene op til krigen at have været tale om et stadig mere intenst samarbejde mellem de danske, norske, britiske og lidt senere svenske militære efterretningstjenester.¹³¹ Otto Møller kom i det lundingske hjem efter krigen. I forholdet til samarbejdet med briterne og svenskerne er det relevant at spørge sig selv, om det er specielt sandsynligt, at dette fandt sted, uden at den socialdemokratiske ledelse, herunder ikke mindst Lundings gamle, gode bekendt Hans Hedtoft, diskret var orienteret og gav sin velsignelse. Udenrigspolitisk var det sund fornuft at markere så meget støtte til Storbritannien, som det var muligt, når nu landet i øvrigt i stadig højere grad blev mobiliseret i forbindelse med den tyske krigsindsats.

Gørtz' optræden, efter at han blev Kommanderende General, viser, som Palle Roslyng-Jensen påviser i sin disputats, en stadig indsats for at bevare disciplin og enhed i hærens officerskorps, så værnet kunne bevares som et effektivt middel til rådighed for den politiske, dvs. socialdemokratiske, ledelse. Et eksempel på hans indsats for at holde kontrol over officerskorpset var hans disciplineringsstale på Grønnegades Kaserne i Næstved 23. september 1942. Roslyng konkluderer også, at Gørtz, som With, men i modsætning til den mere traditionelle officer Prior, klart var "*i besiddelse af den politiske sans og den forståelse af det parlamentariske systems vilkår*".¹³² Det var måske meget naturligt. Den socialdemokratiske accepterede eller drevne opbygning af efterretningstjenesten mod Tyskland var sket, medens Gørtz havde været Withs chef for Generalstaben. På det tidspunkt var Prior som divisionschef en outsider, og det må ses som et åbent spørgsmål, hvor meget han fik at vide senere.

På trods af Gørtz' indsats var der imidlertid stigende problemer med at opretholde disciplinen. Medens hærledelsen som den socialdemokratiske ledelse satse på tiden efter en allieret sejr, som skulle give dem landet tilbage, blev stadig bredere kredse involveret i den aktive modstand. Medens man kunne satse på sine langsigtede mål, når sabotagen blev set som primært kommunistisk, blev der problemer, når modstandsbevægelsen fik en stadig mere klar deltagelse fra de

---

129 Roslyng, pp. 104-106.

130 Lunding & Lippert, pp. 70-78; Bjerg, pp.112-117.

131 Otto Møller: Personlige meddelelser til Ole Grøn 2012 & 2013.

132 Roslyng, pp .79, 96.

nationalkonservative kredse, som langt flertallet af officererne identificerede sig med. Det blev ikke bedre, når de allierede myndigheder, som Danmark i fremtiden var afhængige af, krævede en aktiv enhedsfront og ikke længere kunne tilfredsstilles med efterretningsbidrag. Man kan se det fortsat diskrete samarbejde mellem ledelserne af socialdemokratiet og hæren i tiden efter 29. august 1943 som en indsats for at finde holdbare løsninger på dette problem.

Det er interessant, at efterretningssektionen få dage efter 9. april faktisk etablerede illegale modstandsgrupper i Vejle, Tinglev og nogle andre steder bl.a. på grundlag af skytteforeningsmedlemmer og hjemsendte soldater. Det ville være logisk om nedgravede våbendepoter, som det i Frøslev Plantage, skal ses i relation til sådanne initiativer. Det vil som nævnt også være logisk, at det gamle civile efterretningsnetværk spillede en rolle i organisationen af disse grupper. Dette forsøg på hurtigt at mobilisere en undergrundshær blev ikke nogen succes, fordi de involverede ikke var forberedt på denne type indsats. Tiden var endnu ikke moden og gruppernes uddannelsesniveau utilstrækkeligt. Bl.a. blev grupperne hurtigt kendt i alt for vide kredse. Forsøget blev derfor aflæst.¹³³

I 1941 etableredes Civilbeskyttelsestjenesten med sin Udrykningskolonne (CBU), og som andre statslige organisationer kunne denne anvendes i efterretningsindhentningen og senere andre modstandsopgaver. Udrykningskøretøjerne havde den nødvendige tildeling af brændstof og bevægelsesfrihed til at kunne løse indhentningsopgaver.¹³⁴

Ved grænsen efter den tyske invasion: Dons-gruppen rammes

Dons-gruppen har gennem tiden været et meget diskuteret tema, og der er lagt stor energi i at finde sandheden bag Viggo Laustens og Peter Dons' (Jens Dons' bror) dødsfald i Kastellet i 1945. Viggo Lausten blev fundet hængt fra sengestolpen i sin celle med begge pulsårerne skåret over med et barberblad. Peter Dons døde på grund af forgiftning fra overdosering af hans hjertemedicin indeholdende en barbitursyreforbindelse, i kombination med hans hjertelidelse. De tidligere gennemgange af sagen konkluderede, at Lausten begik selvmord, og da man ikke havde oplysninger om barbitursyreforgiftningen, blev Peter Dons anset for død naturligt af sit hjerteproblem. Derimod mener forfatteren af den sidste gennemgang af sagen, Frode Sørensen, at tyskerne har hjulpet til i begge tilfælde. Gennemgående fokuserer behandlingerne af sagen i høj grad på Jens Dons' rolle, som i nogen sammenhænge virker noget uprofessionel efterretningsmæssigt. Man skal være opmærksom på, at den engelske efterretningstjeneste i mellemkrigstiden var trængt økonomisk, hvilket sandsynligvis også har påvirket kvaliteten af dens operationer i Danmark, selv om man åbenbart i 30'erne dækkede Sønderjylland. I et område som det ved grænsen, med den store tæthed af mere eller mindre overlappende efterretningsnetværk, kan man, som vi allerede har været inde

---

133 Lunding og Lippert, p. 72

134 Information fra Jørgen Hjorth til Clemmesen, den 21-10-2013.

på, ikke se bort fra den mulighed at Viggo Lausten og Peter Dons har haft andet at skjule overfor tyskerne end det, der vedrørte “*Dons-gruppens*” engelsk finansierede aktiviteter, og har valgt at begå selvmord for ikke at komme til at røbe dette under tortur. Man må også konstatere, at det ikke er specielt logisk at antage, at tyskerne likviderede før de havde fået alle informationer ud af dem, herunder ved “*pinligt*” forhør.¹³⁵

Otto Grøn

Otto Grøns køre- og sejlture med Ole Johansen fortsatte i hvert fald det første år af krigen. Den danske sejlklub i Flensborg flyttede sine både til Sønderhav, på grund af deres vanskelige tilgængelighed efter 9. april 1940. Der var dog stadig af og til ting, der skulle hentes i Flensborg, og som derfor gav anledning til ture dertil.

Otto Grøn drog i sommeren 1942 til København for at læse til tandlæge, og han mistede derfor den daglige kontakt med Padborg. Han kom gennem sin gymnasiekammerat, Helge “*Johannes*” Skov, i kontakt med den kommunistiske modstandsgruppe “*Kompagni Robert*” i Sydhavnen.

Peter Fleggaard

Peter Fleggaards købmandsbutik lige ved Padborg Station var under krigen det første sted, hvor tyske soldater under transport med tog mod nord havde mulighed for at købe mad. Ifølge lokale kilder udviste købmanden en diskret men klar interesse i, hvad de havde på togene, hvor de skulle hen etc., når tyske soldater handlede i hans butik. Det virker usandsynligt at de oplysninger, han fik ind på denne måde, ikke skulle være gået videre til det danske militære efterretningssystem, der jo som beskrevet havde et veritabelt knudepunkt på stationen.

1943-1945: Forberedelser til generobring af magten

En direkte virkning af samarbejdspolitikken sammenbrud 29. august 1943 var, at den socialdemokratiske ledelse med den af Stauning rekrutterede direkte afløser, Buhl, Hans Hedtoft og H.C. Hansen blev næsten helt frigjort fra at skulle tage hensyn til De Radikale samt disses allierede i socialdemokratiets pacifistiske fløj.

Man kunne herefter samarbejde direkte med Gørtz, hvilket blev indledt ved det møde mellem generalen og Hedtoft, der i oktober førte til “*Helsingøraftalerne*”. Socialdemokraterne ville udnytte forbindelserne til det svenske socialdemokrati til at sikre politisk loyale, velbevæbnede danske styrker. De skulle, som Roslyng har beskrevet, fungere som et gendarmeri, der kunne imødegå et eventuelt kommunistisk forsøg på at udnytte en kaossituation ved et tysk sammenbrud til

---

135 Rasmussen 2005, pp. 840-846; H.E. Sørensen, 1971, pp. 37-48; 134, 146-157; F. Sørensen, 2008; Jeffrey 2010: pp. 200, 245-248, 278-279, 311,337.

at gribe magten. Den danske politiske kerne dannedes nu af den socialdemokratiske ledelse og den hjemmeværende del af De Konservatives ledere.¹³⁶

Udfordringerne kom nu først og fremmest fra de allieredes institutioner, først SOE og siden det vestallierede militære hovedkvarter (SAC), der naturligt måtte insistere på en enhedsfront med enhedsledelse for at udvikle et tysk nederlag hurtigst muligt. Efterkrigssituationens politiske udfordringer var irrelevante.

Under allieret pres i besættelsens sidste 1½ år lykkedes det imidlertid Gørtz kun at give efter, hvor det ikke ville blive af betydning. Brigaden i Sverige kunne sættes under allieret kommando, fordi den aldrig ville blive frigivet af Sverige, før man fik grønt lys fra de danske partikammerater. Ved formelt at forhandle sig til at blive SAC's lokale øverstkommanderende kunne man inddæmme alternativer.¹³⁷

En central del af løsningen blev leveret af Frode Jakobsen i stigende grad aktive modstandsorganisation "*Ring*en" pga. dens ikke-kommunistiske profil og dens rolle i Frihedsrådet. Organisationen kunne anvendes om en legitim front og paraplyorganisation, uden at Frode Jakobsen af den socialdemokratiske ledelse blev inddraget i, hvorfor det skete. Gørtz mødtes direkte med ham for at aftale etableringen af en enhedskommando over alle modstandsstyrker mod at stille sig og sine styrker under Frihedsrådet, hvilket endeligt blev opnået i oktober 1944. Dette dog uden, at Gørtz eller Buhl har taget Rådets kommandomyndighed mere alvorligt end SAC's. Ved officerskorpset og båndene til andre konservative kredse kunne man forvente loyal optræden fra hovedparten af den bevæbnede venteorganisation.

Ved samtidig at samle den ikke-kommunistiske aktive modstandsindsats, dvs. sabotagegrupperne, herunder Holger Danske, i en rimeligt kontrolleret ramme som Ringen kunne man beskæftige de ivrige og opnå ekstern legitimitet. Man kunne gøre det uden at glemme, at målet fortsat var at kontrollere udviklingen efter krigen.¹³⁸

Roslyng skrev sin disputats i slutningen af 1970, hvor det var endnu mere politisk ukorrekt end det er i dag at anfægte den kommunistiske del af modstandsbevægelsens motiver. Efter 1989 burde det være muligt at acceptere, at Stauning, Buhl, Hedtoft, H.C. og deres kontakter i hærledelsen kunne have ret i den opfattelse, at Hitlers nederlag ikke fjernede truslen fra totalitære stater i Europa og deres lokale tilhængere. Det problem, der havde beskæftiget With fra 1919, eksisterede stadig.

Situationen ved grænsen

Den 29. august 1943 skete det, man i efterretningssektionen havde frygtet siden 1942.¹³⁹ Tyskerne opløste den danske hær og dermed rammen for den efterretningstjeneste, der i over 3 år på absurd vis havde haft frihed til at operere for de

---

136 Roslyng, pp. 159-175.

137 Ibid, pp. 184-193, 350-363.

138 Ibid. pp. 123, 176-184, 194-233, 377.

139 Jørgen Hæstrup, p. 139.

allierede på dansk grund. Lunding kom i tysk krigsfangenskab, mens resten af staben overførtes rimeligt intakt til Stockholm. Fra den foregivne firmaadresse *Nielsen & Møller* udviklede den her sin position som et center for et særdeles effektivt allieret efterretningsnetværk. Det skete i tættere og tættere samspil med modstandsbevægelsen og de øvrige allierede efterretningstjenester, der var repræsenteret i den svenske hovedstad..

Det blev efter august 1943 Svend Truelsens opgave at reorganisere efterretningsnettet i Danmark for den Militære Efterretningstjeneste. Det var klart, at hærens nu helt arbejdsløse officerer skulle anvendes. I grænseområdet ser vi desuden personer som gendarmerikaptajn Malling-Jacobsen, overbetjent Mikkel P og overbetjent Jørgen "Ole" Hald optræde på Svend Truelsens liste over centrale kontakter.¹⁴⁰ På samme liste stod farver Jacob Jacobsen ("*Jacobsen, Aabenraa*") som udtryk for den stigende rolle modstandsbevægelsen fik i det samlede koordinerede efterretningsarbejde. Dette skete til stor fortrydelse for en del mere bureaukratisk-formelle officerer, men til fordel for resultatet.¹⁴¹

Otto Grøn observerede under et sommerjob på gårdejer Hans Schmidts gård i Kollund i sommeren 1943, at Arne Sørensen, dvs. lederen af Dansk Samling, boede under jorden i et lille vogterhus tilhørende gården, godt skjult i Østerskoven. Der var nære relationer mellem farver Jacob Jacobsen og Haarders, der bestyrede den nærliggende Rønshoved Højskole (faktisk nabo til Munkemølle) som ved siden af normal højskole fungerede som uddannelsessted for modstandsbevægelsen og efter krigen for anti-kommunistisk stay-behind personel. Det er ikke usandsynligt, at der her var tale om en slags reserve for enheden på Munkemølle, hvis denne skulle blive kompromitteret eller hæren og efterretningstjenesten taget, som man jo frygtede. Det har sandsynligvis været vigtigt at kunne opretholde Lundings efterretningsnetværk ind i Tyskland, Polen, Tjekkoslaviet og Ungarn, som i tilfældet Unna ser ud til at have fungeret efter, at Lunding var taget. Den sikre "*appelsin-rute*" Padborg-Sverige eksisterede stadig og må formodes at have været brugt.

Når den danske militære efterretningstjeneste umiddelbart efter krigen var i stand til at levere gode efterretninger til amerikanerne om situationen i Ungarn, Tjekkoslaviet, Polen og Tyskland¹⁴² og specielt om Sydslesvig, er det med al sandsynligvis udtryk for, at Lundings netværk i alt væsentligt har fungeret under krigen og overlevet denne.¹⁴³

Niels Grøn Madsen var svækket på grund af hjerteproblemer og trådte i 1943 tilbage fra sin post som sognerådsformand i Bov Kommune. Han blev erstattet af speditør Andreas Andresen, der også ville være logisk til rollen som en central person i efterretningssystemet i Flensborg-distriktet. Han havde, som allerede

---

140 Hans Christian Bjerg, 1, Liste mellem siderne 160 og 161.

141 Jørgen Hæstrup, pp. 146-168.

142 Lunding & Lippert, p. 49.

143 Peer Henrik Hansen, 2008, pp. 257-58, 273-78, 282-285.

nævnt, siddet som kasserer for den interessante konstruktion, Det Danske Hospitalsfond, siden 1942.

I slutningen af 1944 blev modstandsarbejdet i Sønderjylland hårdt ramt af Gestapo. Samtidig med, at politiet blev taget 19. september, arresteredes ca. halvdelen af gendarmerne og sendtes til koncentrationslejrene. Dette var også tilfældet for Malling-Jacobsen, der bl.a. blev sigtet for efterretningsvirksomhed.¹⁴⁴ Det lykkedes farver Jacob Jacobsen at komme til England, hvor han kom ind i den britiske hær (i *“the Buffs”*, Royal East Kent Regiment). Niels Grøn Madsen døde i september 1944 af sine hjerteproblemer under en cykeltur. Det betød, at modstandsarbejde og efterretningsnetværk i området måtte reorganiseres endnu en gang før kapitulationen. Denne reorganisation blev foretaget af Åge Højland-Christensen, en af de meget aktive officerer i Ringen, der efterhånden fungerede som leder af Region III, dvs. Syd- og Sønderjylland.¹⁴⁵ Generelt var Ringen ved krigens slutning den dominerende modstandsorganisation i det centrale og sydlige Jylland.¹⁴⁶

Den bløde start under Ringens fane

I løbet af 1943 gik Otto Grøn og Jens Peter Thomsen, begge tandlægestuderende, og den sidste medlem af Studenternes Efterretningstjeneste, i gang med at opbygge et undergrundsblad, *“Grænsevagten”*. Det skulle fokusere på problemerne i grænselandet, der som nævnt i indledningen stadig var et i høj grad aktuelt politisk tema i Danmark. Jens Peter Thomsen blev under forberedelserne taget af tyskerne. Efter en uges tortur på Shellhuset blev han frigivet mod løfte om aldrig mere at røre illegalt arbejde. Det overholdt han. Denne milde udgang på sagen skyldtes, at Jens Peters Thomsens far, der var mejeribestyrer i Gammelgab nær Broager, havde deltaget i 1. Verdenskrig sammen med dyrlæge Jens Møller, der senere blev leder af det Nationalsocialistiske parti i Sønderjylland. Jens Møller gjorde sin indflydelse gældende. Dette uheld og problemer med finansiering forsinkede udgivelsen af bladets første nummer.

Efterhånden lykkedes det dog at få dannet en bladgruppe og at etablere kontakt til nogle økonomiske støtter, herunder bl.a. overlæge Keld Tørning fra Øresundshospitalet, der også leverede artikler til bladet. En god kontorskrivemaskine, som jo var en nødvendighed, erhvervedes ved et hold-up på Landbohøjskolens centrale administration – og tilbageleveredes efter krigen med tak for lån. En god duplikator blev købt brugt. Centrale i gruppen var stud. polyt. Carl Andresen, der var ansvarlig for økonomi og distribution, stud. polyt. Helge “Johannes” Skov, samt reklamemand Vagn Erik Hartmann, der kunne skaffe diverse nødvendigheder som f.eks. papir. En større gruppe af hjælpere omfattede bl.a. de tandlæ-

---

144 Åge Malling-Jacobsens ikke publicerede erindringer i Ole Grøns kopi.

145 Jørgen Hæstrup, pp. 429-431; Frode Jakobsen, 1, pp. 122-123; 2, pp. 42-44; Hans Chr. Bjerg, 2, pp. 185-190.

146 Bjerneboe 1970, pp. 31,54,69,141; Frode Jakobsen, 1975, 1, pp. 106-111.

gestuderende Gustav "Wood" Agerskov og Harald Christensen samt flere unge kontordamer fra Statens planteavlslaboratorium. Damerne hjalp med at skrive stencils, der jo kun holdt til et begrænset antal trykninger, hvorfor bladets tekst manuelt måtte skrives om igen og igen i forbindelse med trykning. Otto Grøn fungerede som ansvarshavende redaktør, og redaktionsarbejdet og skrivearbejdet foregik på hans ganske store værelse hos en fru Darville i Rosenvængets Sideallé 7, der samtidig blev brugt til våbenøvelser og meget andet. Til trykningen havde man lånt et lokale på Kommunehospitalet, hvor kvartermesteren var positivt stemt overfor foretagendet. Et lejet kælderrum tjente som lager.

Første nummer udkom i oktober 1944 med følgende indledende programmerklæring:

"Hermed ser atter et saakaldt illegalt Blad Dagens Lys – men et Blad af en helt ny Art. Den Danske Hjemmefront er efterhaanden godt forsynet med Blade, som tjener til at stive Fronten af, men længe har man savnet et Blad, der omhandler hjemmetyske Problemer og Situationen i Sønderjylland i det hele taget. Vi mener derfor, at det er berettiget at sende et Blad af en saadan Art ud, thi mange Problemer har sikkert godt af at blive taget op til Debat, inden Krigen er forbi. Vi har derfor tilladt os at kalde Bladet "Grænsevagten". Mange vil maa-ske rynke paa Næsen og sige, at det er Tyvegods, stjaalet fra Dr. Vilh. la Cour. Hans dengang legale "Grænsevagten" satte Tyskerne som bekendt en Stopper for. I Dag er der mere end nogensinde Brug for en "Grænsevagt". Vi vil søge efter bedste Evne at føre la Cours Kamp videre, indtil Forholdene tillader ham atter at gribe Pennen."

Økonomien haltede, men umiddelbart efter at første nummer var udkommet, blev Otto Grøn og Carl Andresen gennem overlæge Tørning indkaldt til møde med *"et par betydningsfulde personer"* fra modstandsbevægelsen på adressen Nørre Voldgade 23. Den ene var Frode Jakobsen, den anden Frants Thygesen, begge fra modstandsorganisationen Ringen. Sidstnævnte var jurist ansat i Indenrigsministeriet, medlem af Grænseforeningens forretningsudvalg, under krigen formand for det illegale Sønderjyllandsudvalg¹⁴⁷ samt som dennes nevø hyppig gæst i Lundings hjem. De unge blev lovet al den støtte, de havde brug for, også økonomisk. Som nyslåede medlemmer af Ringen fik de et telefonnummer til deres kontaktmand i denne organisation, en *"arkitekt Finsen"*, der senere viste sig at være overlæge og professor Erik Husfeldt. Husfeldt, Viggo Villadsen og Arthur Hansen udgjorde sammen med Frode Jakobsen Ringens ledelse.¹⁴⁸ Husfeldt havde under krigen flere *"arkitekt-dæknavne"* idet han også kendtes under dæknav-

---

147 Cedergreen Bech http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Samfund,_jura_og_politik/Jura/H%C3%B8jesteretsdommer/Frants_Thygesen

148 Frode Jakobsen, 1, p. 68.

nene arkitekt Jørgensen og arkitekt Jensen, hvoraf det sidste synes at have været det mest benyttede.¹⁴⁹

Det efterfølgende er i betydelig grad bygget på Frode Jakobsens erindringer, på trods af, at forfatterne er helt klar over hans tendens til at overvurdere Ringens rolle og herunder ikke mindst hans egen rolle. Men vi har bedømt dette som acceptabelt pga. Ringens helt dominerende rolle i Sønderjylland og som ramme for opbygning af efterretningsindsatsen fra 1943 til ca. 1950.

Bladet udkom i Ringens regi en gang om måneden frem til tyskernes kapitulation i maj 1945. Den redaktionelle rutine bestod af to månedlige redaktionsmøder med Husfeldt og 2-3 af gruppens ledere, Otto Grøn, Carl Andresen og/eller Helge Skov. De blev afholdt på adressen Eddagården 9 på Tagensvej i en dæklejlighed tilhørende en af Husfeldts sygeplejersker. Man gennemgik tyske aviser og havde også andre kilder til information. Ringens første formålsparagraf var fra organisationens dannelse i 1941 med Frode Jakobsen som primus motor "*at virke som en pålidelig efterretningskilde*", der indsamlede efterretninger fra "*politiske og administrative inderkredse*".¹⁵⁰ Otto Grøn erindrer således, at der ikke var grænser for, hvilke informationer Frants Thygesen, som også leverede artikler til Grænsevagten, var i stand til at få fingre i på sin arbejdsplads, Indenrigsministeriet. I forbindelse med at Svend Truelsen, Husfeldts senere svigersøn, "*reorganiserede*" efterretningstjenesten i Danmark i 1943, udvikledes en tæt kobling mellem Ringen og den militære efterretningstjenestes ledelse, der nu havde hovedsæde i Stockholm, bl.a. gennem Ole Lippmann, som på dette tidspunkt stadig var en god ven af Husfeldt.

I årene efter krigen voksede modsætningsforholdet mellem de to, fordi Lippmann delte P.A. Mørchs kritiske holdning til selvstændig allieret efterretningsvirksomhed i Danmark.¹⁵¹

I retning af efterretningsvirksomhed for amerikanerne

Fra sommeren 1944 aflyttede Ringen f.eks. systematisk Gestapos telefoner i Helsingør og Nykøbing Falster samt hovedlinjen Silkeborg-Berlin. Professor Ole Chievitz, der fra februar 1944 i Frihedsrådet repræsenterede Ringen sammen med Frode Jakobsen og senere også Erik Husfeldt, var ud over modstandsarbejdet også primært engageret i virksomhed for den militære efterretningstjeneste.¹⁵² Frode Jakobsen, der var den centrale drivkraft bag Frihedsrådets oprettelse, deltog i april 1944 som repræsentant for rådet i forhandlinger med den danske militære efterretningstjeneste og SOE i Stockholm, hvor bl.a. søgtes bygget bro mellem de modsatrettede danske og britiske ønsker vedrørende modstandsbevægelsens organisation. Englænderne ønskede et net af

---

149 Jørgen Røjel; Frode Jakobsen, 2, p. 118; Jørgen Hæstrup, p. 266.

150 Frode Jakobsen, 1, p. 27.

151 Ibid., pp. 124.

152 Ibid., pp. 115, 128.

modstandsgrupper, der af sikkerhedshensyn koordineredes fra England uden en – sårbar – dansk ledelse. Dette var i direkte modstrid med Frode Jakobsen og Frihedsrådets ønske om lokal koordinering og bred modstandsmæssig bevidstgørelse af befolkningen.¹⁵³

Mens Frode Jakobsen stod for kontakten til SOE som repræsentant for Frihedsrådet, ser det ud til, at Husfeldt fra efteråret 1943 havde flere møder med amerikanerne i Stockholm. Det vides, at amerikanernes efterretnings- og sabotageorganisation OSS fra dette tidspunkt, på trods af modvilje fra SOE, begyndte en kraftig udvikling af Stockholm som base for egne operationer, herunder bl.a. våbenleverancer til og egen indhentning af efterretninger i Danmark gennem SO-afdelingen. Det er meget sandsynligt, at SO-afdelingens senere chef, George Brewer, under sine møder med en række personer af interesse for den amerikanske efterretningstjeneste i Stockholm i sensommeren 1943 har mødt Husfeldt, og at man allerede her har grundlaget for, at professoren i 1946 figurerer som amerikansk agent under navnet Babylon. Otto Grøn husker fra et tidligt redaktionsmøde, at Husfeldt lige var kommet hjem fra Stockholm medbringende amerikansk propaganda og amerikanske aviser. Det var klart, at det ikke var hans første møde med dem, men at der havde været et par forudgående, også i Stockholm, startende – efter Otto Grøns vurdering – netop i sensommeren eller efteråret 1943. Der kan her meget vel have været tale om en bevidst rollefordeling mellem Frode Jakobsen, der fremstod og opfattede sig selv som officiel repræsentant for den danske modstandsbevægelse og Frihedsrådet overfor SOE, mens Husfeldt officielt kan have optrådt som Ringens repræsentant og central efterretningsleder i en relation til den amerikanske efterretningstjeneste. Det ville have irriteret englænderne og bragt SOE i harnisk, hvis de var blevet klar over dobbeltspillet.¹⁵⁴ Jakobsen og Husfeldt var i andre sammenhænge meget bevidste om deres indbyrdes rollefordeling.¹⁵⁵

Ifølge Otto Grøn forstod man i Ringen straks efter tyskernes nederlag ved Stalingrad i vinteren 1943, at nazisterne kom til at tabe krigen, og at det kommunistiske Sovjetunionen, der jo var den væsentligste årsag til nazismens militære sammenbrud, ville blive “*det næste problem*”, man måtte tage sig af. Man havde den pragmatiske holdning, at de danske kommunistiske grupper skulle have de våben, de behøvede til modstandskampen mod tyskerne. Når krigen var ovre, måtte man så “*løse problemet*” med de væbnede kommunistiske grupper i landet. Mens dele af den borgerlige fløj i Danmark var kompromitteret af dens forhold til Nationalsocialismen, og den kommunistiske side af det politiske spektrum var uspiselig for amerikanerne, var et forsvarsvenligt socialdemokrati et interessant og brugbart alternativ. Det virker logisk, at amerikanerne var interesserede i tæt

---

153 Ibid., pp. 48-55, 130-138, 145.

154 Peer Henrik Hansen, pp. 94-98, 317-318, 436; Dagbladet Information, 5. juni 2008: Informations-støtte var USA-agent.

155 Frode Jakobsen, 1, p. 115.

kontakt med en modstandsgruppe, der havde en forsvarsvenlig socialdemokratisk og antikommunistisk holdning. Det var jo den største danske modstandsorganisation, der med 10.000 aktive i slutningen af 1944 og op mod 50.000 ved kapitulationen havde en bred forankring i den danske befolkning.¹⁵⁶ Den havde ved sin ageren og gennem sine centrale politiske kontakter formået at placere sig centralt i miljøerne, der modarbejdede samarbejdspolitikken.

I 1943 blev hærens officerskorps formelt integreret i Ringen. Organisationen fik ved overtagelsen af sabotagegruppen "*Holger Danske*" fra "*Dansk Samling*" i 1944 skærpet sin modstandsprofil, så den sammen med det kommunistiske BOPA blev en af de to centrale sabotageorganisationer.¹⁵⁷

Det er væsentligt at konstatere, at man i Ringen i krigens sidste år tilsyneladende ingen økonomiske problemer havde. Selvfølgelig havde modstandsbevægelsen adgang til midler fra den vigtige "*11. konto*" samt fra en række private kilder,¹⁵⁸ men Otto Grøns oplevelse var, at man i Ringen havde adgang til næsten ubegrænsede midler. Husfeldt gav medlemmerne af bladgruppen besked på, at de skulle huske at gå ud og more sig en gang imellem på Ringens regning. Det gjorde de så, ofte på traktørstedet "*Heidelberg*" i Studiestræde 31, hvor overtjeneren, Oskar, var en god ven og sørgede godt for dem. Man gik i Ringen også over til at færdes i taxa, fordi disse langt sjældnere blev kontrolleret af tyskerne end offentlige transportmidler. Mod slutningen af krigen fik gruppen besked på, at der var basis for at få bladet trykt i sats, hvilket de så organiserede for det sidste nummer, der udkom i april 1945.

Det virker sandsynligt, at den amerikanske efterretningstjeneste har haft tæt kontakt med Ringen og muligvis har benyttet den som en trojansk hest ind i dansk område allerede fra den senere del af 1943. Dette indikerer bl.a. af Husfeldts meget tætte relation til amerikanerne både under og specielt umiddelbart efter krigen samt den efterkrigsstrategi, der straks synes at have været udrullet fra dele af Ringens side i tiden umiddelbart efter kapitulationen, og som skal omtales i næste afsnit. Det skal også ses i lyset af, at det er kendt, at amerikanerne modtog efterretningsrapporter fra den danske modstandsbevægelse fra 1944.¹⁵⁹

En sådan trojansk konstruktion ville have givet amerikanerne adgang til – gennem Ringen – at operere i Danmark og samtidig bevare en tålelig relation til SOE. I forbindelse med amerikanske OSS's såkaldte "*Grieg-projekt*", der gik ud på at lade kontraetterretningsafdelingen X-2 forberede en omgående infiltration af Tyskland fra Danmark ved de tyske troppers tilbagetrækning, havde man i 1944 fundet en gruppe egnede danske personer, to, der havde tilbragt krigen i Sverige, to i Storbritannien, samt to, der havde tilbragt den i Danmark. En secret intelligence-officer (SI – under OSS) skulle fungere som praktisk leder af opera-

---

156 Sven Ove Gade, p. 81.

157 Frode Jakobsen, 1, pp. 106-111, 174-183.

158 Arne Sejv, pp. 54-59.

159 Peer Henrik Hansen, pp. 111-113, 122-123, 125-130.

tionen.¹⁶⁰ Som vi skal se, er det ikke usandsynligt, at Ringen var involveret i denne aktion, der jo logisk ville være centreret omkring den dansk-tyske grænse.

I krigens slutspil, hvor det var indlysende for enhver, at Tyskland definitivt havde tabt krigen, så Ringen fremtiden præget af to konflikter:

For det første i forholdet til det gamle politiske system, som man generelt ikke havde tillid til, men som Frode Jakobsen i Frihedsrådet gennemtrumfede skulle have den formelle magt tilbage. Så måtte modstandsbevægelsens parter arbejde politisk indenfor dette systems forskellige partier.¹⁶¹

For det andet i konflikten med kommunisterne, som man ikke havde tillid til, at det politiske system ville være i stand til at håndtere. Her ville Ringen efter en intern opvask i Socialdemokratiet om samarbejdspolitikken i samspil med medlemmer af partiet og med amerikanske antikommunistiske interesser kunne spille en rolle i efterkrigstidens politiske landskab.¹⁶²

Forholdet til andre grupper

Før og efter deres rekruttering til Ringen var Helge Skov og Otto Grøn involverede i den kommunistiske modstandsgruppe i Sydhavnen, "*Kompagni Robert*". Denne involvering fortsatte efter optagelsen i Ringen. De spiste efterhånden begge på "*Bedstes Pensionat*" på Kastelsvej, hvor det udelukkende var medlemmer af Kompagni Robert og andre kommunistiske grupper, der indtog deres måltider. Der foregik under middagene åbenlys diskussion og koordinering af modstandsaktioner.

Carl Andresen var parallelt med det store arbejde, han udførte for "*Grænsevagten*", under Ringen aktiv i Christiansborg-bataljonen under Akademisk Skyttekorps. Dette skulle have været en elite-kamphenhed, der bl.a. under krigen blev benyttet til sikring af møder involverende Frihedsrådet samt af socialdemokratiske og borgerlige politikere. Under den kolde krigs tidlige del havde Christiansborg-bataljonen også til opgave at forsvare Christiansborg under en eventuel kommunistisk opstand.¹⁶³ Det er interessant, at Carl Andresens og vennen "*Möses*" deltagelse i Akademisk Skytteforening og Skyttekorps efter krigen har været kendte af deres nærmeste, mens Carl Andresen åbenbart aldrig har omtalt sine aktiviteter i Ringen. Det tyder på, at redaktionsarbejdet i Ringen har været omgærdet med en betydelig grad af hemmelighed.

Man kan ikke helt udelukke, at Ringen udover sit erklærede formål også skulle indsamle efterretninger fra "*politiske og administrative inderkredse*", som Frants Thygesens indhentning af efterretninger fra Indenrigsministeriet jo var et klart eksempel på. Dvs. at man også registrerede hvad der skete andre steder i modstandskredsene for at kunne forberede modreaktioner, hvor det kunne blive nødvendigt, og for at kunne slå til, når en strategisk chance var der. I tilbageblik er

---

160 Ibid.

161 Frode Jakobsen, 1975, 1, pp. 48, 75.

162 Frode Jakobsen, 1975, 1, pp. 30, 74; 2, pp. 161-172.

163 Friis Jespersen.

f.eks. Ringens overtagelse af Holger Danske, som Arne Sørensen tilsyneladende ikke var orienteret om, jo en interessant operation, hvis vellykkede forløb meget vel kan afspejle, at den stak dybere og var grundigere forberedt, end man umiddelbart har indtryk af.¹⁶⁴ At det lykkes at få hærens officerer ind under Ringen, har heller ikke været nogen enkel operation. Også her er det sandsynligt, at den var baseret på omhyggelig efterretningsindsamling og strategiudvikling. Husfeldts senere velkendte rolle som den centrale person i “Firmaets” bestyrelse,¹⁶⁵ hvor overvågning af de danske kommunister var en væsentlig aktivitet, kunne også i forhold til Ringens strategiske holdning til kommunisterne gennem krigens sidste halvdel tyde på, at minutøs overvågning af de omgivende miljøer var en vigtig del af organisationens aktiviteter.

1945-begyndelsen af 1950'erne: Under stigende sikkerhedspolitisk uro

Det forsvarskommissionsarbejde, der blev indledt kort tid efter Befrielsen, kunne ikke komme nogen steder, fordi det næsten afvæbnede Danmark manglede penge til at retablere de militære styrker. Det hastede jo heller ikke. Freden var kommet. Der var dog folk, der med uro så på de ledende danske kredses tilbøjelighed til straks at glemme alt. Efter en udlandsrejse i efteråret 1946 kunne Ole Lippmann konstatere, at landet hurtigt havde tabt meget af den goodwill, som var opnået under besættelsens sidste fase, hos vennerne i udlandet:

“... ser en eftergivenheds- og usikkerhedspolitik fortsat fra før krigen – de synes vi er uklare ... Alene den udeblevne udskiftning i den danske udenrigstjeneste... Vilde Danmark atter blive udsat for en besættelse – og viste vi ikke vor vilje til at modsætte os denne besættelse, var der al mulig grund til at tro, at vi vilde blive afskrevet. Der blev nævnt det teoretiske eksempel, at blev Danmark besat af Rusland, og “vi besluttede at ordne vore forhold i overensstemmelse hermed”, vilde det næppe foranledige mere end et par avisoverskrifter fra Amerikas side og en konstatering af, at vi ogsaa var gledet over som russisk vasalstat. Hvis vi derimod satte os til modværge med alt hvad vi havde, vilde der være den største sandsynlighed for en positiv amerikansk indgriben. Men man er mest tilbøjelig til at tro, at Danmark vilde “indrette sig”. Ganske, som landet havde gjort før.”¹⁶⁶

Optimismen i den danske ledelse varede imidlertid kun til foråret 1948, da den nye trussel fra Sovjetunionen mod Central- og Nordeuropa begyndte at tegne sig, og hvor de ledende politikere erkendte, at landet på trods af de økonomiske

---

164 Frode Jakobsen, 1, pp. 174-183.

165 PET-kommissionens Beretning, Bind 5, pp. 23-48.

166 Barfoed, p. 317.

problemer måtte søge at finde et svar på de nye sikkerheds- og forsvarspolitiske udfordringer.

I det forsvar, som Danmark herefter gik i gang med at etablere, så nøglebeslutningstagerne det som sandsynligt, at en ny invasion ligesom i april 1940 ville få karakter af et strategisk overfald. Man forventede ikke, at det blev muligt at afskrække og derigennem forbygge overfaldet. De danske styrker skulle imidlertid til forskel fra da gennem kamp sikre, at en angriber passerede tærsklen for krigstilstand. Arbejdet med at udvikle dette forsvar indledtes i marts 1948 af landets nye regeringschef, Hans Hedtoft.

Formanden for Hjemmeværnsforeningerne, professor Erik Husfeldt, understregede i slutningen af denne måned efter begivenhederne i Tjekkoslavakiet og nervøsiteten for udviklingen i Finland, at "*Den største fare ligger ... i et lynangreb med et minimum af styrker og med hjælp indefra...*"¹⁶⁷ At varsle et sådant angreb både inde- og udefra var opgaven for dansk efterretningsvirksomhed.

Da truslen mod Danmark var et strategisk kup var det naturligt, at man ved etableringen af forsvaret satsede på at kunne dække Sjælland med hovedstaden København. Det var trods alt en rimeligt overkommelig opgave, både på grund af, at fjenden ikke blot kunne komme kørende, men måtte gennemføre komplicerede sø- eller luftlandsætningsoperationer. Det var også overkommeligt pga., at øens forholdsvis begrænsede areal gjorde det realistisk at stræbe mod at opstille et rimeligt dækkende forsvar. Dette var ikke muligt at gøre på den jyske halvø, hvor der både skulle sikres et sammenhængende forsvar på tværs af halvøen og opstilles et forsvar af flyvepladser, havne og kyster på det langt større areal. Alene at etablere et sammenhængende forsvar på tværs af Jylland havde altid ligget uden for landets muligheder.

Da Danmark trådte ind i Atlantpagten i 1949, håbede og forventede landets politikere, at de allierede stormagter ville opstille styrker i det besatte Nordtyskland, som kunne hjælpe landet med at løse sit forsvarsproblem på halvøen. I begyndelsen af 1950'erne blev det imidlertid klart, at det ikke ville ske. Det skulle være Storbritanniens opgave, fordi landets besættelseszone omfattede Slesvig-Holsten, men medens Danmark levede op til sine NATO-forpligtelser, herunder ved at gennemføre den krævede upopulære 18 måneders værnepligtstid på trods af protestmytterier, modtog vi ingen hjælp til forsvaret af den jyske landsdel. Lidt mere end halvdelen af den danske hær var planlagt mobiliseret vest for Storebælt. Styrken ville ganske vist kunne gøre lidt modstand, men den kunne ikke etablere et sammenhængende forsvar, og dens kun let bevæbnede enheder ville hurtigt blive passeret og nedkæmpet af pansrede fjendtlige styrker, der fra zonegrænsen trængte mod nord. Det forhold, at de allierede ikke ville eller kunne hjælpe med at forsvare halvøen, gjorde det logisk, at den socialdemokratiske regering afviste fredstidsstationering af allierede fly på danske flyvebaser. Efter erobringen af Jylland ville fjendens styrker have nået Skagerrak, hvorfra det næste logiske skridt

---

167 Clemmesen, 1987, pp. 11-13.

ville være en overgang til Sydnorge. Da man indtil videre måtte opgive et effektivt forsvar af Jylland, fik en effektiv “*stay-behind*”-organisation i Nordjylland betydning for Norges forsvar og derigennem for hele alliancen.¹⁶⁸

Peer Henrik Hansen beskrev i sin bog fra 2008, hvorledes samarbejdet mellem den amerikanske efterretningsorganisation OSS igennem besættelsens sidste måneder søgte at få opbygget forbindelser til Danmark. Dette betød dog ikke, at de vestorienterede socialdemokrater var berøvet mulighederne for direkte brobygning. Som Hansen påviser, skabte man fra den socialdemokratiske ledelses side forbindelse til amerikanerne gennem statspolitibetjentene Christian Madsen og Max Weiss.¹⁶⁹ Partiet havde som beskrevet i hele tiden fra 1919 til efter besættelsen mulighed for både at spille på statspolitiet og på bidrag fra den militære efterretningstjeneste.

Fredens første uger – tilbage til det sønderjyske

På morgenen efter kapitulationen havde morgenaviserne billeder af Frihedsrådet. Her genkendte Otto Grøn Frode Jakobsen, som han havde mødt nogle gange, men hvis rigtige navn han jo heller ikke havde kendt, samt arkitekt Finsen som overlæge professor Erik Husfeldt. Han stillede på Husfeldts adresse på Toldbodvej 5 med en Nimbus, han havde lånt fra Kommunehospitalet, hvor han var CB'er (dvs. fra det “*Civile Beredskab*”, det senere Civilforsvar). Hos Husfeldt stod alt på gloende pæle. Motorcyklen fandt god anvendelse til transportere en kaptajn Hansen, der som forbindelsesofficer førte forhandlinger mellem de militære grupper og den civile del af organisationerne i Københavnsområdet.

Ca. 6 dage efter kapitulationen blev Otto Grøn og Helge Skov udstyret med introduktionsskrivelser fra Husfeldt, der åbnede alle døre, og sendt med en af Ringens biler, en Adler, til Kolding. Med i bilen var også Frants Thygesen, der kørte. En fjerde var Niels Bøgh Andersen. De to sidste skulle til Sydslesvig. I Kolding mødtes de med oberst Åge Højland Christensen fra Ringen, der organiserede, at de kunne hente en Opel Olympia ved “*Parkkommandoen*” udenfor Kolding. Det var et omfattende lager af tysk materiel bevogtet af modstandsbevægelsen. I denne nye bil kunne Otto Grøn og Helge Skov så fortsætte deres tur. De kørte til Haderslev Kaserne den følgende dag, stadig med Frants Thygesen ved rattet og Niels Bøgh Andersen som medpassager. Her skulle de to sidste til møde. Herefter fortsatte Otto Grøn og Helge Skov deres tur til grænseegnen i Olympiaen.

Ved et møde 40 år senere benægtede Niels Bøgh Andersen overfor Otto Grøn at have været i Danmark i ugerne efter krigen. Han påstod, at han som dansksindet tysk soldat blevet taget til fange af amerikanerne i Frankrig 15. august 1944 og havde opholdt sig i England til flere måneder efter krigen. Han opbyggede i London-tiden et venskab med farver Jacob Jacobsen, der nu var kaptajn i den

---

168 Se også Margit Bech Larsens artikels behandling i dette tidsskriftsnummer af det amerikanske syn på at bevare kontrollen over Danmark og stræderne.

169 Peer Henrik Hansen, pp. 124-127, 176-178.

Warsawpagtoperationer mod Nord- og Nordvesteuropa under planøvelsen VAL77 fra 1977. Viser bl.a. grafisk Nordjyllands rolle under videreførelsen af offensiven mod Sydnorge. Jo svagere NATOs styrker var på den jyske halvø, jo hurtigere ville der være behov for efterretninger fra Nordjylland. (udarbejdet fra øvelseskortet i DIIS: Danmark under den kolde krig)

engelske hær,¹⁷⁰ og som jo allerede er kendt i denne lille historie. Otto Grøn er på grund af de karakteristika, han havde god tid til at iagttage under turen, 100 % sikker på at det var Niels Bøgh Andersen, han rejste sammen med, og opfattede ikke dennes bortforklaring som overbevisende, men som noget forceret. Alt tyder derfor på, at nogen har gjort sig den ulejlighed i største hemmelighed at flyve Niels Bøgh Andersen fra England til København og kort efter bringe ham retur til England, således at han bl.a. kunne deltage i mødeaktivitet på Haderslev Kaserne, og dernæst i Sydslesvig.

170 Niels Bøgh Andersen, 1978, p. 255; 1981, p. 175.

Ganske kort efter denne hændelse dukkede Frants Thygesen op som generalsekretær for “*Sydslesvigsk Forening*”, den centrale forening for det danske mindretal i Sydslesvig. Det var en post, han bestred i perioden fra 1945 til 1956. Hans tid startede med en kaotisk forøgelse af medlemstallet fra 10.000 ved årsskiftet 1945-46 til 62.000 i løbet af 1946. Mad- og sundhedsordninger, der blev stillet til rådighed fra dansk side for det danske mindretal i det direkte hungerramte Tyskland med et næsten totalt fraværende sundhedssystem samt fordelene ved at være beskyttet af de specielle regler, der gjaldt for mindretallet, gjorde foreningen særdeles attraktiv for et vidt spektrum af personer med et lige så bredt udvalg af motiver.¹⁷¹

Man må spørge sig selv, hvad der har gjort Niels Bøgh Andersens Danmarkstur omkring en uge efter krigen så hemmelig, at han ikke kunne tale om den 45 år efter. Han var bl.a. en central skolemand for det danske mindretal i Sydslesvig og central i det danske arbejde der, herunder som medlem af centralledelsen for det danske mindretal før krigen og som formand for “*Sydslesvigsk Forening*” i perioderne 1949-1957 og 1964-1965. Det er klart, at han som en central person i det danske mindretal med en enorm berøringsflade har haft fingeren på pulsen mht., hvad der foregik i denne vigtige gruppe. På grund af dens danske loyalitet ville han også have mulighed for at indhente værdifulde informationer om den tyske “*modpart*”, som mindretallet jo holdt godt øje med. Udover disse aktiviteter var han også aktiv i tysk lokalpolitik. I 1946 til 1948 var han borgmester i sin hjemby Harreslev uden for Flensborg, og fra 1946 til 1974 var han medlem af Kredsagen for Flensborg Landkreds.¹⁷²

Hvis man ville infiltrere Tyskland fra Danmark, som projekt Grieg sigtede imod, var den dansk-tyske grænse et naturligt basisområde for infiltrationsagenter placeret i Tyskland. I stil med, hvad vi har set tidligere, ville personer som Bøgh Andersen og Frants Thygesen være logiske valg. Bøgh Andersen var blevet rekrutteret til det da samarbejdende SOE og OSS i England under krigen, efter at han var taget til fange af de allierede i Normandiet, endt i en amerikansk krigsfangelejr og så identificeret som dansk-venlig. Han var i SOE blevet knyttet til den sektion, hvor Jacob “Farver” Jacobsen fra Lunding-kredsen allerede indgik. Frants Thygesen havde været i Danmark som aktiv i Ringen og i Sønderjyllands-spørgsmålet.¹⁷³

Niels Bøgh Andersens hemmelige tur til Danmark i dagene lige efter tyskernes kapitulation tyder i hvert fald på, at han var ude i et særdeles specielt ærinde. Som nævnt arbejdede hans sektion i SOE tæt sammen med amerikanerne, og det kan ikke udelukkes, at turen, som foregik i regi af Ringen og de allierede organisatio-

---

171 Lunding & Lippert, pp. 126-128.

172 Cedergreen Bech. http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Uddannelse_og_undervisning/H%C3%B8jskoleforstander/Niels_B%C3%B8gh_Andersen

173 Spink, pp. 104f.

ner, også havde en snævrere amerikansk dimension. Hvor mange Grieg-infiltrationsagenter der var med på den af Ringen organiserede køretur fra København til Haderslev, kan dog næppe afklares nu.

Flensborg – en glødende smeltedigel i krigens sidste dage

Flensborg havde i de sidste par uger op til kapitulationen fungeret som det 3. Riges sidste Hovedstad. Admiral Dönitz, Hitlers efterfølger, regerede resterne af det hurtigt skrumpende rige fra marineskolen i Mürwik. Flygtende fra de russiske tropper hobede sig op i Sydslesvig og Holsten sammen med spioner fra øst og vest, der fulgte situationens udvikling så godt, de kunne. Typisk for regionen, hvor befolkningen i krigens sidste fase generelt var steget med 61 %, var Flensborgs befolkning steget fra ca. 69.000 i december 1940 til 101.000 i december 1945. Flensborg er centret for Sydslesvigsk Forening som er og var organisationen for det danske mindretal syd for grænsen, hvis status blev bedret og reguleret ved aftale mellem Danmark og den tyske forbundsregering ti år senere, men som indledningsvis var sikret ved, at Tyskland var besat. Det danske mindretal var derfor blevet et fordelagtigt skalkeskjul for tyske kommunister, som byen også efter krigen havde et markant antal af, bl.a. knyttet til byens skibsværft, der før krigen byggede en del krigsskibe til marinen. I en kort periode interesserede Stalin sig for en internationalisering af Kielerkanalen, som kunne give Sovjetunionen bedre adgang til Nordsøen.¹⁷⁴ Der var mange gode grunde til, at området syd for grænsen og specielt Flensborg distrikt blev et væsentligt udgangsområde for efterretningsvirksomhed.

Lunding og en interessant militærrepræsentation i Flensborg

Efter krigen kom Sydslesvig under britisk overhøjhed, fordi byen lå i landets besættelseszone. Gennem en forbindelsesofficer i en dansk militær repræsentation i Flensborg holdt man fra dansk side tæt kontakt med den nye besættelsesmagt syd for grænsen. Det ser imidlertid ud til, at de danske og sandsynligvis også amerikanske efterretningsaktiviteter, som militærrepræsentationen var involveret i, her gav anledning til alvorlige gnidninger med englænderne.

Den første forbindelsesofficer, der ledede militærrepræsentationen i Flensborg, var oberstløjtnant P.W. Toussieng, der dog blev forlangt fjernet fra engelsk side fordi han, med Lundings ord *“i enhver forbindelse var gået ind for de danske sydslesvigeres interesser med stor ildhu – altså større end englænderne syntes om”*.¹⁷⁵

Den første adjudant ved militærrepræsentationen var Jørgen “Ole” Hald, der jo fra tidligere sammenhænge var kendt for modstands- og efterretningsaktiviteter som tilknyttet en militærgruppe og dermed altså fra 1943 formelt var i Ringen. Han blev af englænderne forlangt fjernet i løbet af 1946, men forlod først

---

174 Peer Henrik Hansen, 2008, pp. 249, 274-285; M. Klatt, Aabenraa 2001, pp. 102-121; M. Klatt, Flensborg 2001, p. 128.

175 Lunding & Lippert, p. 124.

posten tidligt i 1947. Han havde allerede fra slutningen af 1945 det overordnede ansvar for dele af militærets efterretningsarbejde i grænseområdet, som bl.a. involverede arbejde ud fra efterretningsstationen i de to store nabovillaer “*Olinda*” og “*Lola*”, som den militære efterretningstjeneste da rådede over i Kollund Østerskov. Her var allerede fra 1945 både dansk og amerikansk efterretningspersonel indlogeret sammen i samarbejde om efterretningsnetværk ind i bl.a. Tyskland og de baltiske lande.¹⁷⁶ Man skal huske, at den danske militære efterretningstjeneste sandsynligvis havde et stærkt udgangspunkt i resterne af de netværk, som Lunding oprettede fra 1937 til 1940 og muligvis udbyggede helt til 1943: Netværk ind i Tyskland og den sovjetiske zone, Polen, Tjekkoslaviet og Ungarn. Stationen i Kollund-villaerne er sandsynligvis Munkemølles og det lille vogterhus i Østerskovens efterfølger.

Lunding tog over efter Toussieng i januar 1946. Han undgik at få flere adjutanter udvist og klarede at holde sig selv i sadlen til repræsentationen blev nedlagt i sensommeren 1950, dette på trods af, at han absolut ikke ser ud til at have forholdt sig som en pæn, afventende efterretningsforvalter i perioden.¹⁷⁷ Han blev heller ikke usynlig eller glemt af sine socialdemokratiske bekendte.

Jørgen “Ole” Hald blev trukket helt tilbage til basen i Kollund, efter at han måtte forlade posten i Flensborg. Som adjutant i Flensborg efterfulgtes han af Ib Hjarlitz, der i efteråret 1947 erstattedes af Jens Ege, som Lunding også havde en efterretningskarriere klar til. Fra efteråret 1948 til sensommeren 1950, hvor Lunding udnævntes til chef for den nye samlede militære efterretningstjeneste i Forsvarstabens Efterretningsafdeling, udfyldtes posten af Ib Helmer Bangsborg, som blev en af efterretningstjenestens vigtigste skikkelser under den Kolde Krig.¹⁷⁸

Jens Ege observerede i sin adjutant-periode 1947-1948, at Frants Thygesen, nu generalsekretær for Sydslesvigsk Forening, næsten dagligt kom forbi militærrepræsentationen og fik en snak med sin onkel, Lunding.

Anti-kommunistiske grupperinger, Ringen og kontinuitet efter 2.

Verdenskrig

PET-kommissionens bind 5 giver en oversigt over, hvad der vides om de forskellige anti-kommunistiske netværk efter 2. Verdenskrig. Billedet, der gives, fremstiller en i starten ret vildtvoksende flora af mere eller mindre “*private*” AK-grupper (anti-kommunistiske grupper) udsprunget direkte af modstandsbevægelsen og ligesom den forberedt på efterretningsindsamling, sabotage og kamp bag fjendens linjer. Fra 1951 kultiveredes eller afløstes disse af et professionaliseret dansk kontrolleret og i nogen grad – om ikke officielt – NATO-relateret system.¹⁷⁹

---

176 Peer Henrik Hansen, pp. 218-220, 349-351.

177 Hans Davidsen-Nielsen, pp. 26-27.

178 Ibid.: pp. 26-27.

179 PET-Kommissionens Beretning Bind 5, pp. 14-18, 26-42.

Den trepartsaftale, der i 1951 blev indgået mellem USA, England og Danmark, fremkom efter et langt, kompliceret, konfliktfyldt og i dag ikke helt gennemskueligt forhandlingsforløb, der startede i 1946. Fra Amerikansk side blev der lagt hårdt pres på Danmark for at tillade operationer af udelukkende amerikansk kontrollerede stay-behind- samt efterretningsnetværk på dansk grund. Fra dansk side var P.A. Mørch central for Danmarks formelle fastholden af den linje, at efterretningsarbejde på dansk grund skulle foretages af de danske tjenester samt at stay-behind-indsats skulle være dansk kontrolleret. Kompromiset blev, at man fra dansk side accepterede én hovedsageligt amerikansk finansieret efterretnings-tjenestes operation på dansk grund, det såkaldte "*Firmaet*", fordi dets fokus blev begrænset til kommunistovervågning. Man accepterede også amerikansk og engelsk hjælp til opbygning af det ellers dansk kontrollerede stay-behind-net. Arne Sejr, Firmaets operative chef, og Erik Husfeldt, dets politiske manager, blev af officerer i Generalstabens Efterretningssektion og afløseren Forsvarsstabens Efterretningsafdeling i efterretningsammenhæng anset for at være et par amatører.¹⁸⁰

Mens disse internationale manøvrer og forhandlinger fandt sted, sad Lunding som beskrevet i Flensborg i fire år og genskabte, konsoliderede og muligvis udbyggede de lokale og fjerne netværk, som han havde skabt siden 1937, kun afbrudt af sit tvungne fravær fra 1943 til 1945. Det er værd at bemærke, at de til Danmark tæt knyttede miljøer syd for grænsen ikke var underlagt trepartsaftalen om dansk kontrol. Man kan sige, at Lunding havde udviklet et særdeles vigtigt dansk efterretnings-kongerige hen over grænsen af stor international interesse – udenfor den danske tjenestes centrale kontrol. With havde haft et meget personligt forhold, næsten ejerforhold, til sine netværk, og det samme er sandsynligt for Lundings vedkommende. Som sin forgænger var Lunding ikke kun efterretningsadministrator, men først og fremmest efterretningsentreprenør.

Lunding kan ikke have haft problemer med et tæt og integreret samarbejde med udenlandske efterretningstjenester. Det var jo i høj grad den bane, han var vant til at spille på. Han må have været vidende om de engelske aktiviteter i Sønderjylland før krigen, og Jørgen "Ole" Hald arbejdede i Lundings Flensborg-periode direkte sammen med amerikansk efterretningspersonel i villaerne i Kollund – Lundings egen efterretningsbase.¹⁸¹ I Flensborg-perioden havde Lunding desuden – i hvert fald i Jens Eges adjutant-periode – næsten daglig kontakt med sin nevø, Frants Thygesen, Generalsekretær for Sydslesvigsk Forening, og som tidligere Ringen-mand sandsynligvis tæt på Ringens og Husfeldts amerikanske linje.

Lundings udnævnelse i 1950 til chef for den nye efterretningsafdeling skuffede Mørch, der så sig som den mere naturlige kandidat til stillingen. Hvad der blev udslagsgivende for valget, kan ikke siges. Men både Lundings samarbejde med socialdemokratiet før og under krigen og de allierede samarbejdspartneres ønsker efter samspil med ham i Flensborg kan have haft betydning. Man kan under

---

180 Ibid., pp.42-44, 46, 193.

181 Peer Henrik Hansen, 2008, pp. 218-220, 349-351.

hensyntagen til, at man stadig stod over for en opbygningsperiode. Derfor må regeringen som nævnt tidligere have set en demonstreret succesfuld entreprenørtype som en mere relevant chefprofil end Mørchs. Kommandøren var først og fremmest en blændende analytiker og diplomat.

Det er vel sandsynligt, at Påskekrisen i 1948 spillede en rolle ved at accelerere organiseringen af AK-netværk i Danmark.¹⁸² Det virker dog usandsynligt at der ikke skulle være sket noget før 1948. Set i lyset af en udbredt svigtende tillid til forsvarsviljen blandt den danske efterkrigsregerings "gamle" politikere både hos organisationer som Ringen, i Forsvaret samt i vestlige regeringer var trangten til øjeblikkelig handling naturlig. Den under krigen kraftigt udbyggede "stay-behind"-organisation eksisterede jo intakt ved Tysklands kapitulation i 1945, og Staunings tidligere væbnere Hedtoft og H.C. Hansen havde som den gamle leder altid været akut opmærksomme på faren fra kommuniste og havde i et par år målrettet samarbejdet med hæren og efterretningstjenesterne om løsninger på dette problem.¹⁸³

Husfeldt repræsenterede Frihedsrådet under San Francisco-mødet i juni 1945, hvor det lykkedes Danmark at blive optaget i de Forenede Nationer. Her havde han næsten status som "mere officiel" repræsentant for Danmark end de politiske partiers repræsentant ved mødet, Hartvig Frisch. Frisch var hæmmet af sin personlige stil samt vanskeligheder med at skaffe forståelse for den danske samarbejdspolitik.¹⁸⁴ Det er naturligt, hvis en amerikansk regering ikke turde satse fuldt ud på tidligere samarbejdspolitikeres forsvarsvilje og derfor supplerede samarbejdet med den danske regering ved inddragelse af folk som Husfeldt, der ikke var belastet af fortiden. At også dele af den danske politiske ledelse erkendte det hensigtsmæssige i at give ham formelle roller, kan ses i hans poster som formand for hjemmeværnsforeningerne, central i repræsentantskabet for Dagbladet Information og formand for Dansk Røde Kors. Internationalt var han bl.a. aktiv indenfor WHO mht. lægeundervisning i Tyrkiet, Indien, Burma, Ceylon, Ægypten og Iran, samt som regeringsrådgiver for WHO i Ceylon og Indien. Hans nære venskab med H.C. Hansen skal også bemærkes.¹⁸⁵ I forbindelse med denne artikels indhold er specialt formandskabet for hjemmeværnsforeningerne væsentligt. Det gav ham mulighed for fortsætte den monitorering af de kommunistiske dele af modstandsbevægelsen, som havde været en del af Ringens fokus under krigen.

---

182 PET-kommissionens Beretning. Bind 5, pp. 24-26, 56-61.

183 Jørgen Røjel, 1985, pp. 101-110.

Frode Jakobsen, 1975, 2, pp. 45-67.

Roslyng, pp. 72-112; PET-kommissionens Beretning. Bind 5, p. 57.

184 Jørgen Røjel, 1985, pp. 102-110.

185 Eva Truelsen har under et interview på Danmarks Radio fortalt om, hvordan familierne Husfeldt og Hansen i en årrække fejrede jul sammen. Arbejder på at få præcise data på denne udsendelse eller direkte statement fra Eva Truelsen. Kraks Blå Bog 1974.

1 Henning Pedersen

- 2 Egon Hvass
- 3 Bernhard Pedersen
- 4 Knud Haaning
- 5 Mogens Gylden Houmann
- 6 Jens Gylden Houmann
- 7 Niels Schmidt
- 8 Knud Hansen (?)
- 9 Evald Pedersen

- 10 Georg A. Jensen
- 11 Esther Nørmølle

3 og 9 er brødre
5 og 6 er brødre

Øverst: Tandlæge Henning Pedersen sammen med 8 øvrige medlemmer af den “stay-behind”-gruppe, han var involveret i på Mors, ved gruppens 40-års jubilæum i maj 1985. Billedet er venligst stillet til rådighed af Henning Pedersens datter, Astrid Pedersen. Nederst gruppebillede fra Rønshoved Højskole ved Flensborg Fjord tilsyneladende med en del gengangere fra det øverste billede. Udover gengangere er også 10 og 11 identificerede senere medlemmer af modstands- og stay-behindgrupperinger i Brovst-området. Det nederste billede er ikke senere end 1940.

Det er klart, at der var kontinuitet i de mange efterkrigsaktiviteter, der udgik fra Ringen. Eksempelvis vides det, at møderne mellem Husfeldt og dele af “*Grænsevagtens*” redaktionsgruppe fortsatte ubrudt efter krigen, selv om udgivelsen af publikationen igen overgik til dens oprindelige udgiver, Vilhelm la Cour.

Et andet eksempel på fortsættelse af modstandsaktiviteterne var på Mors. Under krigen var tandlæge Henning Pedersen nedkastningschef på Mors under Jens Toldstrup, til han blev taget af tyskerne efter ildkamp. En række af medlemmerne i den modstandsgruppe, han ledede på øen, er kendte. Efter krigen fortsatte dele af gruppen sine aktiviteter med strengt hemmelige koordineringsmøder og uddannelsesaktiviteter. Den oprindelige modstandsgruppe havde med Jens Told-

strup oprindeligt været relateret til Dansk Samling og Holger Danske indtil den kom under Ringen i 1944. Henning Pedersen og 8 andre navngivne af gruppens medlemmer er fotograferet i maj 1985 i forbindelse med fejring af den efterfølgende “*stay-behind*”-gruppens 40-års jubilæum. Altså må gruppen være et udtryk for direkte kontinuitet, hvilket synes logisk i betragtning af, at Ringen allerede under besættelsen forberedte antikommunistisk indsats i efterkrigsperioden. Mors-gruppen er interessant af flere grunde. Den havde en muligt direkte forbindelse til det amerikanske forsvar. Henning Pedersens bror, Harald Pedersen (eller Harold Petersen), var emigreret til Staterne mange år før krigen. Han opnåede under 2. Verdenskrig grad af oberst. Han var med sit udgangspunkt i hærens ingeniørtropper og som tilknyttet til den amerikanske hærs luftvåben beskæftiget med planlægning af bombardementer i Europa. Han bosatte sig efter krigen ved Drammen i Norge og opretholdt tæt kontakt med Henning, der fra 1952 også periodevis boede sammesteds, men som fortsat forblev aktivt engageret i gruppen på Mors. Drammen var en velplaceret havn lige syd for NATOs Nordregions hovedkvarter i Kolsås. Henning Pedersens anden ældre og ligeledes emigrerede bror, Håkon Pedersen (eller Haken Petersen), gjorde under 2. Verdenskrig tjeneste i Stillehavet i Marinekorpsset. Han var oversergent, da krigen sluttede. Det er kendt, at han senere af og til uddannede sine folk i skiløb i Norge, og han havde da forbindelse med sine derboende brødre, Henning og Harald. Han kan teoretisk set have haft en rolle i forbindelse med uddannelse af Mors-gruppen.

Det er klart ud fra oplysninger modtaget fra Henning Pedersens kone, Rigmor Pedersen, samt et medlem af gruppen, der ønsker at være anonym i denne sammenhæng, men hvis identitet er Ole Grøn bekendt, at Mors-gruppen fra lige efter krigen var en del af et omfattende netværk af tidligere modstandsmænd, hvori Jens Toldstrup var involveret. Gruppen var aktiv op til 1970'erne. Det synes rimeligt at se Mors-gruppen og det ganske omfattende nordjyske netværk, den vides at have indgået i – anslået 170 mand – som en del af det “*stay-behind*”-netværk, som Jens Toldstrup og Åge Højland Christensen skulle have haft en central rolle i organiseringen af. Det må oprindeligt være udgået fra Ringen, hvor Højland Christensen synes at have været engageret i opbygningen af et eller flere sådanne netværk i krigens sidste år.¹⁸⁶

Militært giver denne gruppe ikke megen mening i en rent dansk sammenhæng. I relation til en overordnet amerikansk strategi og NATO-alliancestrategi er netværket logisk i relation til invasionsforsvaret af Sydnorge. Dette kan også forklare det umiddelbart mærkelige forhold, at Henning, der havde en central rolle i gruppen på Mors, var fastboende Norge, og at dens mulige amerikanske kontakt, Harald Pedersen, var fastboende sammesteds. Gruppen var, såvidt det har kunnet belyses, ikke kendt af danske militære efterretningstjeneste og må derfor regnes for at have været rent amerikansk eller amerikansk-norsk. Det forhold, at medlemmerne fortsatte langt efter den alder, hvor de var egnede til aktiv kamp,

---

186 PET-kommissionens Beretning. Bind 5, pp. 56-61, 71-73.

kan ses som en parallel til den højt sofistikerede anvendelse af medlemmerne, som er beskrevet i PET-kommissionens Beretning for “29. august-gruppen”, der havde tilsvarende rødder som de her behandlede grupper.¹⁸⁷

Der var efter krigen ganske tæt kontakt mellem det nordjyske netværk, Mors-gruppen indgik i, og det sønderjyske netværk, Niels Grøn Madsen var en del af før og under krigen.¹⁸⁸ Begge netværk ser efter krigen ud til at have haft Erik Husfeldt i en central position. Der er indikationer på, at det sønderjyske netværk har været fokuseret på efterretningsindsamling fra områder bag jerntæppet og fra Nordtyskland – bl.a. efter at have overtaget dele af Lundings omfattende netværkssystem.¹⁸⁹ Det er svært at forestille sig, at Lunding ikke har været opmærksom på, at dele af hans netværk er overgået til at være et amerikansk netværk eller som Dons-gruppen at levere til to brugere.

Jens Skrumsager Skau husker, at medlemmer af det sønderjyske netværk samt Erik Husfeldt kom i hans hjem i Øster Lindet nogle kilometer syd for Kongeågrænsen og i hans morfars svogers, den gamle efterretningspensionist J.P. Nederbys gård ved Skibelund nord for denne grænse.¹⁹⁰ Han er født i 1943 og husker udover Husfeldt også farver Jacob Jacobsen – hvis besøg han ved gik tilbage til tiden før krigen –, Maren Sørensen, Jacob Kronika, gårdejer Hans Schmidt fra Kollund – hvor Otto Grøn observerede Arne Sørensen under jorden –, hotelejer Stricker fra Christiansfeld, der er udpeget som en sandsynlig informant for Lunding og flere andre, der efter Ole Grøns rekonstruktion indgik i det sønderjyske efterretningsmiljø. Selvom der ikke er indikationer på, at Jens Skrumsager Skaus forældre har været aktivt engageret i efterretningsvirksomhed efter krigen, bekræfter hans erindringer eksistensen og fortsættelsen af denne persongruppering, der havde rødder i tiden før 2. Verdenskrig.

Hvis en del af netværket rent faktisk blev rent amerikanskejet, er det ret sandsynligt, at dette var godkendt af Lundings bekendte i den socialdemokratiske ledelse. I hvert fald Hans Hedtoft og sandsynligvis også H.C. Hansen (der er registreret som amerikansk agent fra 1946 under dæknævnet “*Big Horn*”) er sandsynligvis blevet informeret.¹⁹¹ Dette spil kan være endnu en af de mange facetter i det komplicerede spil mellem bl.a. Lunding og Mørch.¹⁹²

Mors-gruppen er også interessant, fordi de 8 medlemmer, der optræder sammen med Henning Pedersen på jubilæumsbilledet fra 1985, med rimelig sikkerhed kan identificeres som unge på et gruppebillede, som ifølge flere kilder skal være taget på Rønshoved Højskole senest i 1940 (se billedet). Billedet viser også to af de senere medlemmer af 2. Verdenskrigs-modstandsgruppen samt senere

---

187 Ibid., pp. 56-61.

188 Information fra anonym informant, hvis identitet er forfatterne bekendt.

189 Information fra to anonyme meddelere, hvis identiteter er forfatterne bekendt.

190 Meddelt til Ole Grøn i samtaler i november 2013.

191 Peer Henrik Hansen, pp. 346-348, 422-423, 436; U. Dahlin. 2008, H.C. Hansen som agent: En snusket affære? Dagbladet Information 7-6-2008.

192 Christmas-Møller, pp. 34-48.

stay-behind-tilknyttede fra Brovst-området.¹⁹³ Det tyder på en aktiv rekrutteringsindsats til efterretningsvirksomhed på en højskole, der lå som nabo til Munkemølle, hvor Lunding ser ud til at have haft sin base allerede før krigen.

Henning Pedersen og Otto Grøn mødte hinanden og blev nære venner, da de efter krigen begge underviste på Tandlægehøjskolen. Alt tyder på, at Henning Pedersen havde direkte kontakt med Erik Husfeldt i København efter krigen.

At Lunding skulle have været medvirkende til dannelsen af, og derfor vidende om, eksistensen af et rent amerikansk netværk opererende på dansk grund efter 1951, og udenfor kontrol af dansk militær efterretningstjeneste, er principielt ikke specielt overraskende i lyset af, at han også, uden at orientere Mørch, oprettede sit eget stay-behind-netværk "*Skjoldungerne*" med udgangspunkt i Forsvarets Efterretningstjeneste, selv om stay-behind-indsatsen formelt var Mørchs ansvarsområde.¹⁹⁴

Jens Toldstrups medvirken i det nordjyske netværk er interessant. PET-Rapportens bind 5 konkluderer, at hans udsagn om tilknytningen til Geertsen-gruppen, som aldrig rigtigt blev til noget, var misvisende, da han i 1988 i Ekstra Bladet omtalte sin ledende rolle i opbygningen af en stay-behind-organisation i Jylland.¹⁹⁵ Man tager ikke den mulighed i betragtning, at han kan have været aktiv i andre grupperinger, som ikke var kendt af danske statslige efterretnings-tjenester, fordi de var helt udenlandsk ejede, i dette tilfælde efter al sandsynlighed amerikanske.

Den tidligere CIA-chef William Colby bemærkede, at man, hvor de lokale regeringer ikke ville samarbejde, ikke engang hemmeligt, med CIA, foretog "*unilaterale*" tiltag på stay-behind-området, samt at CIA opbyggede "*uafhængige aktiver*" i de lande, hvor regeringen byggede nettene i samarbejde med CIA. Man gjorde dette som en sikkerhedsforanstaltning, så USA stadig havde kilder, såfremt de originale operationer blev kendt eller elimineret i det øjeblik, der var brug for dem.¹⁹⁶

Det kan efter forfatterens opfattelse ikke udelukkes, at ud over Husfeldt også Lunding og måske et par ledende socialdemokrater var helt enige med Colby. Nok var dette en klar undergravning af dansk suverænitet, men logisk set var det jo sund fornuft, når man måtte forudse, at Danmark i den muligvis snart kommende krig hurtigt ville blive besat, og at landets fremtid derefter igen afhang af, at de allierede vandt. Hedtoft og H.C. Hansen kunne ved en liberal holdning til amerikanske ønsker sikre sig mod efter næste besættelse at blive beskyldt for kollaboration. Det er her væsentligt at forstå, at man fra Koreakrigens start indtil

---

193 Information fra anonym informant, hvis identitet er forfatterne bekendt.

194 PET-kommissionens Beretning. Bind 5, pp. 97-99.

195 Ibid., p. 72.

196 Ibid., p. 86.

Stalins død og krigens afslutning tre år efter ikke turde have eftertidens nogenlunde fortrøstningsfulde billede af Sovjetunionens militære hensigter. Man opfattede sig igen i en førkrigstid og tænkte samt handlede derefter.

Som afslutning

I forbindelse med arbejdet med efterretningsaktiviteters historie føler man sig ofte begrænset til at fortolke skygger på væggen, uden at kunne få direkte indsigt i de forhold, der kaster skyggerne. Det sker dog, at de informationsfragmenter og indikationer, man har til rådighed, kan passes sammen til noget, der i hvert fald må betragtes som solide indikationer. Og hvis man ikke prøver at ekstrapolere ud fra de punkter, man har til sin rådighed, får man jo ikke sat gang i en debat, der kan bringe helt nye perspektiver frem.

Artiklen understreger den gamle sandhed, at hvis man vil følge efterretningsnetværk, skal man følge de sociale relationer. Der vil ofte være sammenfald. Det er sikrere at rekruttere personer, man kender godt og har tillid til, end at risikere at vise tillid til personer, man ikke kender i forvejen. Et klart eksempel er den måde, Lunding involverede familie og venner i efterretningsarbejdet. I forbindelse med Unnaernes afsløring af raketanlægget på Peenemünde måtte fru Lunding tage til Tyskland for at aftale koder med Unna-familien, da hendes mand lige var blevet taget af tyskerne. De kodede breve fra Unna-familien til Lunding blev adresseret til hans svigermor – Frants Thygesens farmor.¹⁹⁷

Som en konsekvens af, at efterretningsnetværk må forventes at følge forbindelserne i de sociale netværk, altså at agenter vil have en tendens til at rekruttere nære venner og familiemedlemmer, er det klart, at der vil være en vis "arvelighed" indenfor branchen. De informationer om efterretningsarbejde, som Otto Grøn fik af sin far, Niels Grøn Madsen, virker helt uhørte, medmindre der var tale om en langsom tilvænnning af den skønnet mest egnede søn til efterretningsarbejde.

På grund af dette forhold synes det klart at det i denne type arbejder er vigtigere end i andre sammenhænge at skaffe sig solid baggrundsviden om de personlige og familiære relationer mellem de personer, man arbejder med.

De informationer, der fremlægges i artiklen, understreger den danske-tyske grænses vigtige efterretningsmæssige rolle gennem disse tredive år. Dette er jo logisk, selv om det ikke er et forhold, der har været fremhævet specielt klart tidligere.

Der har været fokuseret på informationer og indikationer, der underbygger kontinuiteten i efterretningsarbejdet gennem den beskrevne periode. Det var den tendens, materialet viste fra starten, og som blev klarere, jo mere materiale, der blev inddraget og analyseret. Imidlertid betyder dette fokus at andre dele er skåret bort af hensyn til overskueligheden.

---

197 Otto Møller: Brevkorrespondance med Ole Grøn; Olesen 1993, p. 210

En rimeligt sikker konklusion, som kan uddrages af det her fremlagte, er den klare kontinuitet, der synes at være i efterretningsaktiviteterne før, under og efter 2. Verdenskrig. "Stay-behind"-netværkene går principielt tilbage til det 20. århundredes start. Det nye efter 2. Verdenskrig var, at deres rolle som væbnede modstandsnetværk kom langt mere i fokus, mens deres efterretningsfunktion bag en besættende fjendes linjer – selvfølgelig – var uændret. Modstandsfunktionen var imidlertid en naturlig følge af besættelsen.

At netværk, der er kontrolleret af den allierede amerikanske efterretningstjeneste, kan operere på dansk grund med stiltiende accept fra politisk hold samt de informerede dele af den danske efterretningstjeneste, er heller ikke noget epokegørende nyt i forhold til den måde, den engelske efterretningstjeneste opererede i Danmark før 2. Verdenskrig, samt den måde, dansk efterretningstjeneste selv opererede i Vesttyskland efter denne krig.

Samspillet mellem civile tillidsfolk og officererne i efterretningsarbejdet ser heller ikke ud til at være noget nyt, der udvikledes efter den militære efterretningstjenestes overflytning til Stockholm i sensommeren, efteråret 1943. Hvis artiklens fortolkninger bare er nogenlunde på rette spor, har personer som f.eks. Niels Grøn Madsen og Andreas Andresen i mellemkrigstiden haft ganske centrale efterretningsfunktioner i det danske civile netværk, nok svarende til, hvad Jens Dons i samme periode har haft i relation til engelske SIS. Da han opbyggede det landsdækkende efterretningsssystem, var With helt afhængig af civile ledere af grupper og distrikter, og i udlandstjenesten var han afhængig af patriotiske civile mænd og private firmaer. Det er i den forbindelse Nordentoft og Winkel, der er ahistoriske amatører i deres syn på Sejr og Husfeldt efter krigen.

Der eksisterede et åbent og anti-kommunistisk efterretningsamarbejde mellem private kræfter og hærens efterretningsselement på den ene og Statspolitiet på den anden side under landets og den parlamentarisk orienterede arbejderbevægelses krise fra slutningen af 1918 til foråret 1922. Den socialdemokratiske ledelse var inddraget, mens Stauning var minister, og det er helt usandsynligt, at han i datidens meget lille københavnske elitemiljø ikke kendte Withs rolle, selv om han fik sine rapporter fra Justits- og Forsvarsministerierne og derefter kunne benægte kendskab. Her blev partiets grundlæggende positive og pragmatiske holdning til statslig og anden efterretningsvirksomhed lagt, der fortsatte igennem hele perioden. At With senere blev valgt til Staunings hærchef er logisk, for med en parallel til en senere pragmatisk kinesisk leders ord var han en person, der kunne fange mus, en, man med sikkerhed kunne stole på, når situationen var kritisk.

Et særdeles tilfredsstillende resultat af dette arbejde har været, at det er blevet muligt at beskrive, hvorledes Lunding arbejdede som efterretningsofficer. Han var en hands-on entreprenør, der etablerede og sikrede sin base – den gamle vandmølle og senere Flensborg-villaerne – så tæt som muligt til sit interesseområde. Som With før ham etablerede han selv sine netværk ved personlige rejser og kontakter, vedligeholdte dem og udbyggede dem, når det var muligt, og han var en særdeles sikker menneskekender i valg af sine nærmeste hjælpere, sine

“amatører”, som først og fremmest farver Jacobsen. Men i modsætning til With havde han den fordel, at han kunne referere til det største regeringsparti, det stærkt efterretningsbevidste socialdemokrati. With havde ingen opbakning, efter De Radikale overtog regeringsmagten i sommeren 1913. Herefter er det ikke et mysterium, hvorfor Hedtoft valgte Lunding som den person, der skulle opbygge tjenesten til den nye truende krig.

Vores rekonstruktion tegner også et billede af stigende modsætninger mellem Socialdemokratiet og De Radikale i løbet af 1930'erne. Det lykkedes som allerede tidligere beskrevet Munch at blokere de begrænsede justeringer af forsvarspolitikken, nok primært i Sønderjylland, som Stauning ønskede. Regeringssamarbejdet fortsatte fra midten af 1930'erne.

Forsvarslovene i 1937 blev også kontrolleret af De Radikale, der altid kunne støtte sig til “*anti-militaristiske*” allierede i Staunings parti, men derefter brød regeringslederen reelt med sin stærkt efterretningskritiske udenrigsminister og genopbyggede en ambitiøs udlandsefterretningstjeneste. Den blev i modsætning til den foregående førkrigssituation i 1912-14 ikke givet en neutral pseudoprofil, men blev rettet entydigt mod Tyskland.

Før den foregående krig kunne efterretningsvirksomheden bygges på danske erhvervsvirksomheders patriotisme plus gennem lidt øgede statslige bevillinger. Nu fik Lunding rådighed over fagforeningsmidler administreret igennem Hospitalfondet. Efterretningsopbygningen blev koncentreret om Danmark fra 1940 til 1943, men udlandsgrupperne fortsatte dog med at virke.

Fra 1946 til 1950 kunne Lunding selv genopbygge og nok udvide sine netværk i Nord- og Østeuropa, nu rettet mod den ydre dimension af Socialdemokratiets hovedfjende, kommunisterne. Andre venner tog sig af den indre trusselsdimension.

Forfatterne håber, at andre vil påtage sig at rekonstruere efterretningstjenesternes udvikling i de næste to årtiers mere normale periode, herunder udviklingen i arbejdsdelingen mellem Forsvarets og politiets efterretningsvirksomhed og Forsvarets Efterretningstjenestes opbygning på Ole Lippmanns initiativ af en politisk-økonomisk efterretningsvirksomhed under den unge cand.polit. Peter Ilsøes ledelse.¹⁹⁸

Litteratur og trykte kilder

Niels Bøgh Andersen: *Forstander på Jaruplund*. (København 1978)

Samme: *Krigsdagbog*. (København 1981)

Poul Andersen: *Hans Heinrich Jacobsen – Mit levnedsløb*. I: Historisk Forening for Graasten By og Egn, Årsskrift 1988. (Gråsten 1988)

Samme: *Munkemølle*. I: Historisk Forening for Graasten By og Egn, Årsskrift 1992. (Gråsten 1992)

Niels Barfoed: *En kriger. Portræt af Ole Lippmann*. (København 2005)

---

198 Barfoed, pp. 333-335.

- Svend Cedergreen Bech (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*. 3. udgave. (København 1979-84).
- Peter Birkelund: *Holger Danske. Sabotage og Likvidering 1943-45*. Bind 1-2 (Odense 2009)
- Hans Christian Bjerg: *Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940-1945*. 1 og 2 (København 1985).
- Iben Bjørnsson: *AIC Arbejderbevægelsens Informations Central. Socialdemokratiets kamp mod kommunismen 1944-1973*. (København 2012)
- Carlo Christensen: *Under Jorden i Borgergade*. (København 1945)
- Wilhelm Christmas-Møller: *Obersten og Kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55*. (København 1995)
- Michael H. Clemmesen: *Jyllands landforsvar fra 1901 til 1940. En studie på langs af planlægningen samt en vurdering af denne planlægnings forhold til den politiske hensigt med forsvaret*. (København 1982).
- Samme: *Udviklingen i Danmarks forsvarsdoktrin fra 1945 til 1969. Rapport til det XX. Nordiske historikermøde i Reykjavik 1987*. I: *Militärhistorisk Tidsskrift*, 1987. (Stockholm 1987).
- Samme: *Den lange vej mod 9. april. Historien om de fyrrer år før den tyske operation mod Norge og Danmark i 1940*. (Odense 2010).
- Samme: *Det lille land før den store krig. De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-19*. (Odense 2012).
- De parlamentariske Kommissioners Beretninger 1945 – 1956 vedrørende den tyske Besættelse 1940 – 1945. Beretning til Folketinget afgivet af den af Tinget under Januar 1948 nedsatte kommission i henhold til Grundlov § 45. VII. Justitsministeriet og retshåndhævelsen. (København 1950)
- Toels Fink: *Da Sønderjylland blev delt, 2. udgave. I Forberedelserne, II Grænsestriden og III Afstemningerne og genforeningen januar til juli 1920*. (Åbenrå 1979).
- Torsten Friis: *Den danske krigstelegraf. Telegraftruppernes udvikling indtil 1. Verdenskrig*. (Næstved 2012)
- Sven Ove Gade: *Frode Jakobsen. En Biografi*. (København 2004).
- Henning Grelle: *Thorvald Stauning. Demokrati eller kaos*. En biografi. (København 2008).
- Peer Henrik Hansen: *Da Yankee'erne kom til Danmark. Fra verdenskrig til kold krig. Den amerikanske efterretningstjeneste og Danmark 1943-46*. (København 2008).
- Hans Schulz Hansen & Henrik Becker-Christensen: *Sønderjyllands Historie. 2 Efter 1815*. (Aabenraa 2009)
- O.A. Hedegaard.: *En General og hans Samtid*. (Frederikssund 1990).
- Morten Heiberg: *Stay-behind og Firmaet. Efterretningsvæsen og private antikommunistiske organisationer i Danmark 1945-1989. PET-kommissionens Beretning, Bind 5*. (København 2009)
- Henning Henningsen: *Det Danske Hospitalsfond i Hamborg. Minder fra Stift Rosenborg og en kortfattet oversigt over fondets historie – med genoptryk af jubilæumshæftet '20 Aar Stift Rosenborg 1922-1942'*. (Padborg 1985)
- Jørgen Hæstrup: *Hemmelig Alliance 1*. (København 1968)
- Frode Jakobsen: *I Danmarks Frihedsråd, Bind 1-2*. (København 1975)
- Keith Jeffery: *MI6. The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*. Bloomsbury. (London 2010)
- Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924. Dansk Ruslandspolitik fra bolsjevikernes magterobring til anerkendelsen af det bolsjevikiske regime de jure*. (Aarhus 1979)
- Knud Friis Jespersen: *Ved 100-året for Akademisk Skyttekorps' oprettelse 9. maj 1866*. I: *Akademisk Skyttekorps og dets Efterfølgere 1866-1966*. (København 1966)
- Martin Klatt: *Det danske mindretal i Sydslesvig – infiltreret af kommunister? I: R. Bohn, U. Danker & J. Kühn (Red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945*.

- Institut for Grænseregionsforskning & Institut für Schleswig- Holsteinische Zeit- und Regionalgeschichte (Aabenraa 2001)
- Samme: *Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945-1955*. PhD-afhandling. Studiefælleafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (Flensborg 2001)
- Tage Kaarsted (red.): *Ministermødeprotokol 1929-33. Ministeriet Stauning-Munch*. (Aarhus 1981)
- Henrik Lundbak: *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47*. (København 2001)
- H.M. Lunding & O. Lippert: *Stemplet fortroligt*. (København 1970)
- Mads Lykke Andersen, Jonatan Reinhardt, Charlotte Rosen og Peer Henrik Hansen: *AIC, efterretningstjenesterne og begyndelsen af den kolde krig*. I: Arbejderhistorie Nr. 2. (København 2009)
- Lars Ole Lykkebo: *Det danske socialdemokratis militærpolitiske stilling 1933-1937*. (Odense 1976)
- C. Madsen: *Vi skrev loven. Fire og tredive fortællinger af fædrelandets historie*. 2. oplag. (København 1968)
- Aage Malling-Jacobsen: *Grænsegendarmeriet*. I: Vilhelm la Cour (Red.): Danmark under Besættelsen, Bd. II. (København 1947)
- Rasmus Mølgaard Mariager og Ditlev Tamm: *Politiets Efterretningsvirksomhed på det politiske område 1945-1989, Sammenfatning af PET-kommissionens Beretning*. Bind 16. (København 2009)
- P. Munch: *Erindringer 1918-1924. Freden, genforeningen og de første efterkrigsår*. (København 1963)
- Samme: *Erindringer 1924-1933. Afrustningsforhandlinger og verdenskrise*. (København 1963)
- Georg Nellemann: *For Danmarks frihed og Polens ære. Den polsk-engelske efterretningstjeneste i Danmark 1940-45*. (København 1989)
- J.P. Nederby: *Smaanege. Fra Vestjylland og den gamle Grænse*. (Kolding 1945)
- Jan Ahtola Nielsen: *I orkanens øje. Det danske Finlandskorps 1939-40*. (København 2006)
- Hans Davidsen-Nielsen: *Spionernes krig. Historien om Forsvarets Efterretningstjeneste*. (København 2008)
- E. Olesen: *Menneske af et Århundrede. Arne Sørensen 1906-1978. Almuebarn – kulturpersonlighed – politiker – modstandsleder – fremtidsforsker*. (Hellebæk 2006)
- Thede Palm: *T-kontoret. Några studier till T-kontorets historia*. (Stockholm 1999)
- Tore Pryser: *USA's hemmelige agenter. Den amerikanske efterretningstjenesten OSS i Norden under andre verdenskrig*. (Oslo 2010)
- René Rasmussen: *Front og Bro. Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930-1945*. Bd. 1 & 2. (Flensborg 2005)
- Palle Roslyng-Jensen: *Værnenes politik – politikernes værn*. (København 1980)
- Jørgen Røjel: *Erik Husfeldt. Læge, humanist og modstandsmand*. (København 1985)
- Arne Sejr: *En kamp for frihed. Studenternes Efterretningstjeneste 1940-45*. (København 1995)
- Reginald Spink: *40 Years On. An Englishman's Diverse Recollections of War and Peace*. (dansk version: Odense 1983, engelsk version med yderligere materiale, ukendt sted 2008)
- F. Sørensen: *Sønderjyder for tysk krigsret i 1940*. I: Sønderjyske årbøger 2008. (Aabenraa 2008)
- H.E. Sørensen: *Døden i Kastelet. Bogen om Viggo Lausten-sagen*. (Melbyhus 1971)

Summary

Shadows on the wall: An attempted partial reconstruction of the Danish Intelligence activities in and from the Southern Jutland Border Region from 1920 to 1950.

There were two challenging obstacles to the attempt: Firstly the systematic destruction in the morning of 9 April 1940 of all documents related to intelligence and operational preparations against Germany. The burning of the intelligence files outside the Army General Staff building should prevent that the invader got information about Danish networks and agents. Secondly the inherent culture of disciplined silence that dominates any capable intelligence organisation. That culture was further reinforced by the lessons underlining tight security learnt the hard way by all elements of the Resistance during the German occupation. So no documents and very little volunteer talk or written narratives were available.

However, in spite of the best efforts of the army intelligence officers that morning some of the pre-1922 intelligence files did survive. Copies of policy documents, descriptions of the organisation and intelligence reports existed in the Naval Staff, War Office, Foreign Ministry and State Police archives. On the basis of common sense and what survived, we felt justified in assuming that the existing networks were maintained and adjusted to any new operational requirements when funds allowed.

The backdrop consists of a framework analysis outlining the relevant elements of the changing Danish land defence plans for Jutland and the Social Democratic Party's total mistrust of the Danish Communist Party.

The further reconstruction's starting point was the preserved information about the intelligence activities of Ole Grøn's family network. His grandfather had at least 25 years as active Danish Military Intelligence operative in Southern Jutland before his death in 1944, and his son Otto, Ole Grøn's father, had his intelligence apprenticeship as a teenager in the Border Region in the 1930s.

The article combines the little that has been published with information gained through interviews with persons with links to that network and family members – most of a very considerable age and still very hesitant to speak. All available sources were checked against each other to check their validity.

The authors have identified the rapid build-up of the military intelligence efforts against Germany after 1937 as one element of the then quickly deepening disagreement about the security and defence policies between the Social Democratic leadership and P. Munch's Social Liberals with the group around Stauning employing the intelligence entrepreneurship of the energetic army officer Hans Mathiesen Lunding. Lunding took over and further developed the work that another similarly independent minded intelligence activist, Erik With, now Commanding General, had done as chief of military intelligence prior to WW1.

A central element in the approach employed for the reconstruction is the assumption that intelligence networks often conjoin with existing social networks. This appears to be the case for the civilian manned "stay behind" intelligence network

created with up to 1,500 agents from 1906 onwards as well as for parts of the country-wide military intelligence system.

The article concludes that there was a very high degree of continuity in the way Danish intelligence activities were conducted in the first half of the 20th Century, both in the organisation of the preparation of local “stay behind” network and in the establishment and management of foreign networks. It was also continuity that characterised the intelligence co-operation with other state agencies such as the Postal Service, private patriotic companies and individuals and with the sister structures of friendly or allied states. During the three decades investigated here, the often parallel intelligence activities of the Social Democratic leadership and the State Police must be added.